

ÚTĚKY Z VĚZNICE OKRESNÍHO SOUDU V JESENÍKU V LETECH 1945 AŽ 1948

Ondřej Hladík

Soudní budova v Jeseníku v roce 1941 (foto: SOkA Jeseník, Sb. pohlednic a fotografií)

Okresní soudní věznice jsou dnes pro většinu lidí v podstatě neznámou součástí justiční správy, tak jak existovala v podstatě sto let od poloviny 19. století. Přitom původně se zpravidla jednalo o první místo setkání pachatelů trestných činů s prostředím, kde pobývali ve vyšetřovací vazbě nebo si posléze odpykávali soudem vyměřený trest. Jednalo se však především o nejméně závažná porušení zákona a nezřídká šlo i o pouhé přestupky. Z geografického hlediska je pak možné říci,

že se nalézaly v každém menším městě.¹ Tato skutečnost vychází z územně správního členění a budování sítě soudů v souvislosti s reformami zahájenými po revolučních bouřích let 1848 a 1849. Zjednodušeně řečeno, České země se tehdy dělily na politické okresy, přičemž každý z nich zpravidla zahrnoval dva až tři okresy soudní.

Rovněž tak nelze říci, že by věznice okresních soudů stály v centru badatelského zájmu, což dokazuje i absence odborné literatury mapující alespoň historii vybraných objektů z regionálního hlediska či dokonce problematiku zkoumala jako celek. V podstatě výjimkou je studie analyzující historii vězení na loketském hradě, jež však akcentuje především proměnu celého areálu v památkově chráněný objekt s rozsáhlou muzejní expozicí.² Přitom se jedná o téma přinášející řadu vzhledů do běžného života konkrétního města a současně ukazující historické změny vězeňského systému během výše zmíněného období sta let z hlediska jeho nejnižšího organizačního stupně.

V historii těchto vězeňských zařízení jsou však z hlediska časového i regionálního etapy, které v ohledu převratnosti dějinných událostí patří mezi zásadnější náměty ke studiu. Je sice pravda, že nelze podceňovat například ani klidnější léta první republiky, jež jsou sama o sobě důležitá jako doba rozvoje humanizace českého vězeňství, ale ta představují spíše zásadní a nedílnou součást syntetického zpracování dějin tohoto odvětví justice. Naproti tomu pohnuté období prvních let po skončení druhé světové války, navíc v pohraničním regionu s převážně německým obyvatelstvem, je látkou přímo vybízející ke zpracování, neboť mapuje jednu z kapitol dnes tolik diskutované poválečné „národní očisty“.

Druhý tematický okruh, jenž je také jednou z ústředních otázek tohoto článku, však není specificky svázán s určitým obdobím nebo typem vězeňského zařízení. Jedná se o v názvu avizované útky, které provázejí výkon trestu od nepaměti. Po skončení války, kdy se v nejrůznějších internačních a pracovních táborech ocitla velká většina českých Němců, šlo navíc o poměrně častý jev, takže je na místě zabývat se jím jako neopomenutelnou součástí analýzy života za mřížemi ve sledovaném období.

Jako typický příklad nastíněných událostí byla vybrána věznice okresního soudu v Jeseníku, který se však do roku 1947 nazýval Frývaldov,³ potažmo širší okolí města. K dokreslení situace pak i region zahrnující soudní okresy Vidnava, Cukmantl (dnes Zlaté Hory) a Javorník. Pramennou základnu k sepsání předkládaného textu tvoří především archiválie uložené ve Státním okresním archivu v Jeseníku, konkrétně písemnosti pocházející z činnosti okresního soudu a okresního národního

¹ S ohledem na region Jesenicka byly okresní soudní věznice ještě ve Zlatých Horách, Javorníku a Vidnavě.

² Ondřej HLADÍK, *Loketská věznice, středověký hrad ve službách justice*, in: *Historická penologie* 3/2011, Praha 2011, s. 1-14.

³ V rámci předkládaného textu bude využíván současný název města Jeseník.

výboru. Takto získané informace jsou dokresleny dvěma studii Jany Hradilové,⁴ současné pracovnice archivu v Jeseníku, jež lze považovat za jedny z mála textů zabývajících se uvedenou problematikou v regionu. Vše doplňuje ještě rozsáhlá práce historika Tomáše Staňka.⁵

Věznice v Jeseníku v roce 1941 (foto: SOkA Jeseník, Sb. pohlednic a fotografií)

Jak tedy vypadala situace v okresních soudních věznicích nastíněného regionu těsně po skončení druhé světové války? Je možné konstatovat, že se příliš nelišila od jiných částí Československa. Zpravidla záhy po osvobození došlo k jejich přeplnění internovaným německým obyvatelstvem. Kupříkladu v Praze na Pankráci jejich počet dosahoval 90% celkového stavu vězňených a na Borech 82%.⁶ Konkrétně se k poměrům v Jeseníku vyjadřuje zpráva nově ustanoveného okresního soudce Jaroslava Mitáčka, který do té doby působil v Prostějově.⁷

Z ní je možné mimo jiné zjistit i několik informací, vztahujících se k předchozím létům. Budova soudu a věznice byla postavena v roce 1901, načež svému účelu sloužila až do obsazení pohraničí roku 1938. Tehdy areál převzala německá justice a přeměnila dosavadní okresní soud na soud úřední (Amtsgericht).

⁴ Jana HRADILOVÁ, *Anarchie moci. Správní a dozorčí personál tábora pro Němce v Adolfovicích (1945-1946)*, Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000, České Budějovice 2001, s. 239-259; J. HRADILOVÁ, *Internace německého obyvatelstva v adolfovicím táboře 1945-1946*, in: *Jesenicko, Jeseník 2001*, s. 25-33.

⁵ Tomáš STANĚK, *Poválečné excesy v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Sešity ÚSD AV ČR 41/2005, Praha 2005.

⁶ Tamtéž, s. 80-81.

⁷ Státní okresní archiv Jeseník (dále SOkA Jeseník), f. Okresní soud Jeseník (dále OS Jeseník), inv. č. 1032, kart. 277, zpráva o převzetí věznice okresního soudu ve Frývaldově z 2. 6. 1945.

Ten poté věznici využíval do 2. května 1942, kdy dosavadní dozorce Rudolf Altmann narukoval na frontu a novým majitelem objektu se stal vojenský soud, jemuž podléhal až do 8. května 1945.⁸

Společně s osvobozením zasáhl do dalších osudů německého obyvatelstva i bývalé soudní věznice vznik nových správních úřadů, jak civilních tak i vojenských. Ve vztahu k tématu předkládaného textu je za nejdůležitější možné považovat Velitelství koncentračních táborů okresu Frývaldov (VKTOF) – od poloviny října 1945 přejmenované na Velitelství internačních táborů okresu Frývaldov, v jehož čele stanul zpravodajský důstojník kpt. Ctibor Novák, strýc Ctirada a Josefa Mašina.⁹ Z názvu jmenované instituce jasně vysvítá, že její hlavní pracovní náplní se stal dohled nad internací německého obyvatelstva. Tomuto účelu zprvu sloužila i věznice, která byla v červnu 1945 bezpochyby neúnosně přeplněna. V té době v jejích zdech přežívalo 80 osob umístěných tam právě uvedeným VKTOF.¹⁰ Pro upřesnění je nutné dodat, že do okresních věznic se zpravidla vešlo 10 až 20 delikventů či vyšetřovanců, nicméně v případě Jeseníku počítal průměrný stav se 40 až 45 lidmi.¹¹ I tak se tedy jednalo o 100% navýšení normy. Popsaná situace trvala přinejmenším do doby, kdy opět zahájil provoz okresní soud, tedy především v prvním „divokém“ období poválečného vyrovnávání účtů.

Před popisem událostí spojených přímo s jesenickou věznicí si však přibližme dění u ostatních okresních soudů tohoto regionu bezprostředně po osvobození. Nejprve tedy k Javorníku. Když před polovinou června 1945 převzal správu místní věznice Josef Hecl, využívali ji výhradně k internaci osob zajištěných na příkaz Okresní správní komise v Jeseníku, respektive jako vazby pro mimořádný lidový soud. Tudíž je zřejmé, že za mřížemi opět dleli převážně Němci, případně Češi, které označili jako kolaboranty. Jejich počty samozřejmě převyšovaly maximální kapacity věznice – červen 106, červenec 78, srpen 134.¹²

Naproti tomu nejmenší z popisovaných věznic, nacházející se v nedaleké Vidnavě, měla poněkud jiný osud. Byla zrušena na počátku roku 1943 a velkou část jejího inventáře odvezli do Trutnova a Šumperku. Nevyužita pak zůstala ještě v srpnu 1945, kdy prezidium krajského soudu v Olomouci zvažovalo možnost jejího znovuzprovoznění, které i přes drobná poškození budovy způsobená Wehrmachtem a Rudou armádou považovalo za bezproblémové.¹³ Lze se však domnívat, že k tomu nakonec nedošlo. Tuto skutečnost nepřímo podporuje absence jakýchkoliv informací v jinak poměrně podrobném přehledu vězeňských ústavů v letech 1945 až 1974,

⁸ Tamtéž.

⁹ J. HRADILOVÁ, *Anarchie moci...*, s. 242.

¹⁰ SOKA Jeseník, citovaný pramen.

¹¹ SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1032 kart. 277, zpráva o stavu vězňů z 6. 8. 1945.

¹² SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1034, kart. 277, protokol sepsaný s prozatímním správcem okresní soudní věznice v Javorníku z 31. 8. 1945.

¹³ Tamtéž, zpráva o věznicí ve Vidnavě z 10. 8. 1945.

vydaném jako tajný interní materiál Sboru nápravné výchovy ČSR v 70. letech 20. století.¹⁴

Posledním městem vytyčeného regionu, kde se nacházela okresní soudní věznice, byly Zlaté Hory (dříve Cukmantl). I v tomto případě přináší prameny informaci o datu výstavby. Stalo se tak roku 1913 a v meziválečných letech patřila na tehdejší poměry mezi dobře vybavené věznice. Zahrnovala potřebné hygienické zařízení, k němuž bezpochyby patřila sprcha a prádelna s měděným kotlem (ten však později zabavila armáda za účelem vaření pokrmů). Je tedy zřejmé, že nechyběl vodovod a sním ani plyn a elektřina.¹⁵ Tato skutečnost však není tak samozřejmá, jak by se na první pohled mohlo zdát. Kupříkladu v jihočeské Třeboni zavedli do věznice elektřinu až v říjnu 1940.¹⁶ Svému účelu pak justiční areál ve Zlatých Horách sloužil do podzimu roku 1944, kdy přemístili část inventáře věznice k zemskému soudu v Opavě, což potvrzoval tamější dozorce König.¹⁷

Celý objekt v březnu 1945 obsadila armáda, nejprve německá, poté ho převzali Rusové a od nich československé vojsko, které v něm setrvalo minimálně do srpna téhož roku. V té době však zařízení sloužilo především k zajištění okolních Němců. Přítomnost pachatelů kriminálních trestných činů je velmi nepravděpodobná, protože ve zprávě o stavu této věznice je přímo řečeno: „*Správce zdejšího soudu tuto věznici dosud ponechal v užívání zdejšího posádkového velitelství [...] zatím, co soud dosud není v činnosti a není proto soudních vazeb.*“¹⁸

Tolik tedy krátký exkurz nastiňující dění v okresních věznicích nacházejících se v jesenickém výběžku. Nyní však zpět do současného centra tohoto regionu, jímž je bezpochyby město Jeseník. Jak již bylo řečeno, bezprostředně po válce, především pak v době, kdy ještě nezahájil činnost okresní soud, se věznice stala místem soustřeďování německého obyvatelstva ze širokého okolí, pro něž se vlastně stala jakousi přestupní stanicí. Zakrátko totiž většinu z nich přemístili do některého internačního tábora v okolí (nebo přesněji koncentračního tábora, jak se tehdy běžně říkalo).

Z předchozích řádků vyplývají základní otázky, jež je potřeba zodpovědět, aby bylo možné navazující popis útěků vězňů zařadit do kontextu let 1945 až 1948. Předpokladatelně se tedy jedná o to, kterému úřadu věznice v konkrétním období podléhala, jaké byly počty vězněných a kdo je vlastně hlídal. Zároveň by neměly zůstat opomenuty ani mimořádné události, mezi něž se samozřejmě nepočítají jen útěky, ale rovněž tak i násilné chování dozorců či pokusy vězněných o odpor proti řády stanoveným pravidlům života za mřížemi.

Již 8. května 1945 převzalo správu věznice Vojenské velitelství okresu Frývaldov, respektive VKTOF. Toto období se neslo ve znamení absence jakýchkoliv

¹⁴ *Přehled o dislokaci vězeňských zařízení na území ČSR*, Správa Sboru nápravné výchovy ČSR, Praha 1974.

¹⁵ SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1034, kart. 277, zpráva o věznici v Cukmantlu z 24. 8. 1945.

¹⁶ Státní oblastní archiv Třeboň, f. Krajský soud České Budějovice, pres. č. 15, kart. 22, informace prezidia Vrchního soudu v Praze o zavádění elektroinstalace v okresní soudní věznici z 10. 10. 1940.

¹⁷ SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1034, kart. 277, zpráva o věznici v Cukmantlu z 24. 8. 1945.

¹⁸ Tamtéž.

pravidel a evidence, kdy zodpovědní činitelé rozhodovali čistě z pozice moci. Jeseník ale nijak nevybočoval z praxe obvyklé v jiných částech republiky. Zajímavé však je, že dřívější dozorce Altmann po návratu z fronty opět obýval služební byt ve věznici a pracoval jako stravovatel vězňů, což je naopak neobvyklé, leč v chaotických dnech po skončení války možné. Vlastní dozor pak měli na starosti tři členové ozbrojené milice určené k tomu VKTOF.¹⁹

Soudní budova v Jeseníku v roce 1941 (foto: SOkA Jeseník, Sb. pohlednic a fotografií)

Uvedený stav trval přinejmenším do počátku června 1945, kdy došlo k oficiálnímu převzetí okresního soudu a věznice justiční správou. Výše citovaný pramen dokládá, že se tak stalo 2. června, ale to byl jen první formální krok vedoucí k nápravě dosavadního stavu vykazujícího jasné znaky nezákonnosti. Avšak toto datum není možné ztotožňovat se znovuzahájením provozu okresního soudu. Návrat předválečných poměrů totiž probíhal pozvolna, takže další významnější krok, směřující k vytýčenému cíli, se odehrál teprve 17. června 1945. V tento den začal být veden nový protokol příchozích vězňů.²⁰ Přesto až do 1. října nesloužila budova výhradně potřebám justice a ještě v průběhu září probíhaly transporty uvězněných do okolních internačních táborů.²¹ Vše se samozřejmě dělo pod taktovkou VKTOF.

¹⁹ Jednalo se o vojíny Jaromíra Hertla, Františka Chrudinu a Ivana Kalefasiče. SOkA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1032, kart. 277, zpráva o převzetí věznice okresního soudu ve Frývaldově z 2. 6. 1945.

²⁰ SOkA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1038, kart. 277, záznam z 16. 8. 1945.

²¹ SOkA Jeseník, f. Okresní národní výbor Jeseník (dále ONV Jeseník), inv. č. 80, kart. 13, přehledy vězněných osob určených k transportu do internačních táborů Adolfovice a Domašov za měsíce červen až září 1945.

Dosud byla řeč o lidech transportovaných z jesenické věznice do internačních táborů. Jaké celkové stavy uvězněných ale pro zkoumané období připadají v úvahu? Zatím jediný uvedený údaj o celkových počtech ale není zcela dostačující pro časový rozsah let 1945 až 1948, v němž se odehrály níže analyzované útky. Nejprve připomeňme, že za normální situace věznice pojala 40 až 45 osob s tím, že maximální možná kapacita činila 90 až 100 lidí, kteří se však měli doslova natěsnat do deseti nevelkých cel.²²

Přesnější rekonstrukci počtů vězněných do poloviny června 1945 ale znemožňuje tehdejší opomíjení administrativy. K dispozici je tak pouze výše zmíněná informace o 80 osobách, kterou lze považovat za dosti spolehlivou, neboť ji verifikují dvě zprávy o lidech odeslaných do Adolfovic a Domašova. Ty se vztahují ke dnům těsně před zavedením nového protokolu. Konkrétně 14. června jich měli z Jeseníku vypravit 72 s tím, že v internačních táborech potvrdili příjem jen 66 osob a 16. června se jednalo o 41 lidí (potvrzeno převzetí 30 osob).²³ Rozdíl ve stavech z věznice vyexpedovaných a v místě určení přijatých obyvatel Jeseníku a okolí ale na základě dostupných pramenů nelze vysvětlit.

Naproti tomu jsou pro další léta, počínaje druhou polovinou června 1945, dochovány zprávy o stavu vězňů vždy k poslednímu dni v měsíci. Tyto údaje v podstatě navazují na předchozí kusé informace, čímž jim opět dodávají na důvěryhodnosti. Ucelená řada dokumentů končí únorem roku 1949. Ke srovnání situace se tak nabízí právě červen 1945. Na jeho konci se za mřížemi nacházelo 60 osob, přičemž se i nadále jednalo pouze o lidi vězněné za skutky, kterých se dopustily během války. Teprve v dalších měsících se postupně začínali objevovat i první kriminální delikventi.

V dalších měsících se situace příliš neměnila. Průměrně to bylo 65 vězňů v prvním roce a 63,8 za rok druhý. Tyto údaje je ale nutné doplnit, protože z nich nelze vyčíst například, kdy za mřížemi nedobrovolně pobývalo nejvíc osob. Za celé analyzované období se jednalo o červen a červenec 1946 (111 a 108 vězňů). Naproti tomu rok 1947 přinesl významné zklidnění poměrů (15,9 vězňů za měsíc), přičemž tento trend pokračoval i nadále – v roce 1948 ve věznici pobývalo průměrně již jen 9,2 vězně měsíčně. Počátek roku 1949 pak přinesl obrát opačným směrem, protože za leden a únor naopak počty rapidně narostly na průměrných 35 vězňů (27 leden, 43 únor). Je otázkou, zdali lze tento nárůst vysvětlit zahájením čistek a perzekuce odpůrců nového režimu po únorovém převratu. Při současné znalosti archiválií je však takovéto tvrzení nutné zařadit jen mezi hypotézy, jejíž potvrzení či vyvrácení by vyžadovalo další bádání.

Po objasnění toho, kolik vězňů zpravidla pobývalo v celách jesenické věznice, nyní obraťme pozornost k tomu, jaké byly stavy dozorců určených k jejich střežení. Do června roku 1945 připadla tato povinnost třem již dříve jmenovaným

²² 5 cel bylo pro 6 osob, 3 cely pro 2 osoby a 3 samotky. SOkA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1032, kart. 277, zpráva o převzetí věznice okresního soudu ve Frývaldově z 2. 6. 1945.

²³ SOkA Jeseník, f. ONV Jeseník, citovaný pramen.

milicionářům a prvorepublikovému zřízenci Altmannovi. Po znovuzahájení provozu okresního soudu se ale situace změnila. Přes kompetenční nesrovnalosti, způsobené doposud ničím neomezovanou mocí VKTOF, nastoupil 21. července 1945 na místo dozorce soudní podúředník Karel Kalous, již plně podléhající justiční správě.²⁴ Ten se však zpočátku bezpochyby musel potýkat s řadou komplikací, způsobených střetem zájmů dvou složek, které si nárokovaly užívání těchto prostor. I přes prokazatelné potíže zůstal jmenovaný v této funkci přinejmenším do listopadu 1948.

	1945	1946	1947	1948	1949
leden		64	21	13	27
únor		79	15	16	43
březen		69	17	13	
duben		86	17	19	
květen		79	15	8	
červen	60	111	10	2	
červenec	47	108	28	6	
srpen	83	51	10	3	
září	90	56	12	7	
říjen	55	23	13	7	
listopad	55	20	14	5	
prosinec		20	19	12	

Přehled stavu vězňů věznice v Jeseníku k poslednímu dni v měsíci

Všechnu práci však nemohl zastat sám, obzvláště když zároveň vykonával pochůzky a exekuce pro potřeby okresního soudu. Ještě v srpnu 1945 měl k ruce tři členy zmiňované ozbrojené milice. Jak ale justice přebírala veškerou správu, začalo být nemyslitelné, aby do jejich pravomocí i nadále zasahovaly další složky. Proto je měli vystřídat zaměstnanci podřízení přímo K. Kalousovi. Je však zřejmé, že ke zlepšení personální situace docházelo postupně od podzimu roku 1946. To však neznamenalo jen ulehčení v plnění náročných každodenních úkolů. Styk s vězněnými sebou nesl i řadu komplikací, z nichž plynuly i stížnosti na porušování povinností spojených s výkonem služby. Ne vždy však lze rozhodnout, zdali se jednalo o nepřiměřené chování dozorců či výmysly vězněných. Jisté však je, že nejvíce problémů bylo se soudním zřízencem Jindřichem Domesem, u nějž je pravděpodobné hrubé a násilné chování. Přesto je nutné dodat, že s lidmi pobývajících v celách věznice v Jeseníku měli při jejich hlídání nezřídka „těžký život“, což ovšem nemůže omluvit excesy spojené například s bitím.

Na co si tedy vězni ohledně osoby J. Domesa stěžovali? V archivním fondu okresního soudu jsou dochovány písemnosti k prošetřování celkem čtyř případů v letech 1947 a 1948. Všechny jsou svou podstatou velmi podobné, vždy se totiž

²⁴ SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1036, kart. 277, zpráva o inventáři věznice z 10. 9. 1945.

jedná o nepřiměřenou reakci na konkrétní situaci vyvolanou větším či menším konfliktem s vězněm. Nejprve v listopadu 1947, během prošetřování ztráty potravinových lístků Věry Dočekalové ze Zlatých Hor, vyšlo najevo, že měl bít vězněnou těhotnou Rakušanovou: „S Rakušanovou jsem byla na jedné cele, tato byla těhotná a já jsem viděla, že Domes ji bil přes hlavu a přes obličej, nějaké příčiny tomu nezavdávala.“²⁵ Tuto skutečnost však dozorce popřel a naopak se hájil tím, že se jmenovanou Rakušanovou byly neustále problémy kvůli nedodržování domácího řádu.²⁶

V únoru 1948 vypověděla Anna Slačiková před předsedou okresního soudu, že s ní při převzetí do věznice J. Domes zacházel takto: „Když jsem se ohradila, že nekřičím, rozkřikl se na mne: Sakramentská kurvo, vyskočil od stolu, vzal pendrek a začal mne mlátit po rameni a po stehně.“²⁷ Vězeňský lékař MUDr. Jaromír Hejl ale do případu příliš světla nevnesl, protože po vyšetření uvedl, že podlitiny mohly vzniknout již dříve, ale zároveň nevyločil, že byly způsobeny služebním obuškem.²⁸ Dozorce opět popíral úmyslné bití, ale přiznal, že s A. Slačikovou měl konflikt již týden před jejím dodáním do věznice. Když poté okresní kriminální úřadovna rozhodla o uvalení vazby, přišla celá rozčilená a plakala, načež jí měl údajně slušně uklidňovat. Na to prý dotyčná reagovala vzpurným a drzým chováním, takže se J. Domes rozčílil a vykřikl na ni: „Tak sakra kurva štelung, budete ticho, nebo ne.“²⁹ což, jak tvrdil, pronesl zcela neadresně v návalu vzteku. Nicméně jakékoliv použití násilí opět důrazně popřel. Další svědek pak potvrdil, že A. Slačiková opravdu dělala problémy a zároveň při odchodu z kanceláře zahlédl, jak J. Domes bere do ruky obušek.³⁰

Třetí stížnost je pak ještě méně jednoznačná. Rumunský státní příslušník Vasil Pascutaj ve vazbě s největší pravděpodobností simuloval zdravotní obtíže, což potvrdil i vězeňský lékař.³¹ Cílem tohoto počínání bylo vyhnout se nasazení na práci. Zároveň dotyčný odmítal plnit i nařízení domácího řádu. Pravděpodobně při té příležitosti došlo i k bližšímu kontaktu, kdy vzpurný V. Pascutaj neváhal hrozit možnostmi fyzického konfliktu. Střet s prchlivým dozorcem proto nemůže překvapit. Když V. Pascutaj ležel oblečený v posteli a odmítal vstát, chtěl jej J. Domes přimět k aktivitě tak, že ho fackoval a po stržení z postele začal bít obuškem.³² V průběhu šetření pak potvrdil, že na Rumuna opravdu křičel, protože se s ním jinak nedalo vyjít.³³ Na problémy ohledně soužití s ním si stěžovali dokonce i někteří spoluvězni hovořící o katastrofálním nedostatku, respektive absenci, základních

²⁵ SOkA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1041, kart. 277, protokol sepsaný s V. Dočekalovou 10. 11. 1947.

²⁶ Tamtéž, protokol sepsaný s J. Domesem 30. 10. 1947.

²⁷ Tamtéž, protokol sepsaný s A. Slačikovou 18. 2. 1948.

²⁸ Tamtéž, zpráva lékaře z 19. 2. 1948.

²⁹ Tamtéž, protokol sepsaný s J. Domesem 28. 2. 1948.

³⁰ Tamtéž, protokol sepsaný s J. Mádrem 3. 3. 1948.

³¹ Tamtéž, protokol sepsaný s MUDr. J. Hejlem 5. 3. 1948.

³² Tamtéž, protokol sepsaný s A. Křístkem 3. 3. 1948.

³³ Tamtéž, protokol sepsaný s J. Domesem 12. 3. 1948.

hygienických návyků. V podmínkách vazby, kde docházelo k setkávání lidí nejrůznějších povah, to působí až zarážejícím dojmem. Očividně tedy velmi problematická osobnost!

Posledním proviněním J. Domese proti služebním předpisům, jež je zachyceno v později prošetřované stížnosti, bylo to, že vězenkyni Anně Jeřábkové před Vánoci roku 1947 roztrhal dopis s potravinovými lístky. Tuto skutečnost způsobilo chování jmenované, kterou před tím navrhoval na potrestání za poškozování inventáře, přičemž ji charakterizoval takto: „*Mimo jiné je drzá a lže...*“.³⁴ Avšak tentokrát se přiznal bez jakýchkoliv výmluv: „*Uznávám, že jsem neměl toto učinit a že nejsem nikterak oprávněn jakékoliv dopisy roztrhovat a ničit...*“.³⁵

Vylíčené chování dozorce J. Domese nezůstalo bez povšimnutí. Jeho nadřizení se museli na základě podaných stížností zabývat uvedenými skutečností, a tudíž v polovině března 1948 z Jeseníku odeslali souhrnnou zprávu prezidiu Krajského soudu v Opavě. V ní je přímo řečeno: „*K porušení předpisů došlo z ukvapenosti a prchlivosti dozorce, za které je dlužno jej činiti zodpovědná*“.³⁶ Zároveň potvrzuje nepřiměřené použití služebního obušku při konfliktu s A. Slačíkovou. Jiná situace byla u V. Pascutaje, v jehož případě převládl názor, že hrozilo přímé napadení dozorce, takže obušek mohl být použit v sebeobraně. Zároveň však přednosta okresního soudu zhodnotil jako nepřijatelné fackování vězně. Celou kauzu nakonec vyřešili návrhem na upuštění od disciplinárního potrestání spojeným s poukazem na nutnost přemístit J. Domese k jinému okresnímu soudu ve vnitrozemí „*...kde poměry jsou klidnější a ustálenější, než jest tomu u soudu pohraničního [...] a aby místo něho byl [...] přidělen zřízenec věkem starší a co do vlastností vyrovnanější, ježto při povaze zřízence Domese jest obava, že by podobné případy mohly se i opakovati*“.³⁷ Za porušování služebních předpisů a bití vězňů ho tedy nijak výrazně nepostihli, což ovšem ve zkoumaném období není nijak neobvyklé.

Pro srovnání, jak časté byly podobné excesy při zacházení s vězněnými, není nutné chodit daleko. Poblíž Jeseníku se totiž nacházely internační tábory Adolfovice a Domašov, kde se lidem dostávalo podstatně horšího zacházení. Této problematice se věnovala v úvodu jmenovaná J. Hradilová, takže je možné využít výsledků její práce k nastínění podmínek, s nimiž se po příchodu do táborů setkávalo německé obyvatelstvo z celého okolí. Za značně ponižující je možné považovat už nástupní procedury až nápadně podobné praxi v koncentračních táborech z let druhé světové války. Uvedená autorka k tomu přímo uvádí: „*Každý vězeň byl nejprve svačen a ostříhán dohola...*“.³⁸ Ani další dny prožité za drátěným plotem není možné považovat za pozitivní zkušenost, ba právě naopak! Kupříkladu František Wiesner, zástupce velitele tábora v Domašově, proslul častým bitím a mučením, takže záhy získal přezdívku „*Krvavý pes*“ (Bluthund). Rovněž tak

³⁴ Tamtéž, návrh na potrestání A. Jeřábkové z 22. 12. 1947.

³⁵ Tamtéž, protokol sepsaný s J. Domesem 5. 1. 1948.

³⁶ Tamtéž, zpráva o stížnosti k nakládání s vězni z 15. 3. 1948.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ J. HRADILOVÁ, *Internace německého obyvatelstva...*, s. 29,

došlo k v podstatě živelným popravám.³⁹ Problematika poválečné internace ale není v centru pozornosti této studie, jedná se jen o dokreslení toho, že v té době vězněné osoby nezřídka střežili jedinci, jimž nečinilo potíže brutální počínání. Jisté však je, že v jesenické soudní věznicí panovaly přece jen snesitelnější poměry. Pro zájemce o bližší seznámení s tímto tématem je pak nadmíru vhodným vodítkem citovaná práce historika Tomáše Staňka.

Doposud se však předkládaná studie nevěnovala tématu, které je již v názvu této studie avizováno jako její hlavní náplň. Jsou to samozřejmě útky vězňů v letech 1945 až 1948. Předchozí řádky ale představují neopomenutelný souhrn informací, jehož cílem je zasadit navazující analýzu do dobového kontextu, protože popisované události se samozřejmě neodehrály ve „vzduchoprázdnu“ a měly přímý vztah ke všeobecnému dění spojenému s provozem okresní věznic. K uvedenému časovému rozmezí tedy prameny přinášejí informace o osmi pokusech uprchnout ať již přímo z Jeseníku, či některého nepříliš vzdáleného pracoviště. Avšak zejména pro první poválečný rok 1945 není možné zcela vyloučit, že se buď nedochovaly informace dalším pokusům uprchnout z vazby či výkonu trestu, nebo tyto skutečnosti vůbec nebyly zaznamenány. To se dokonce jeví jako pravděpodobné, pokud bude brán zřetel na absenci jakékoliv evidence v květnu a části června tohoto roku. Proto je předkládaný text nutné chápat spíše jako sondu do problematiky, než jako snahu o vyčerpávající výčet všech útěků vězňů v Jeseníku.

Prvním, o kom prameny přinášejí zprávu, že se pokusil o útěk, byla 25. srpna 1945 sedmnáctiletá Anna Pejchotová z Očové u Zvolena. V soudní vazbě se ocitla na počátku téhož měsíce pro podezření z prostituce a tuláctví. K útěku dostala příležitost poté, co ji společně s Němkou Hildou Hanke odvedl příslušník ozbrojené milice na úklid kanceláří pobočky Pražské životní pojišťovny v Jeseníku, kde je převzal správce budovy František Šádek a nedůsledný milicionář odešel k holiči. A. Pejchotová proto využila nedbalého střežení a nepozorovaně se vytratila. Vlastní útěk není až tak neobvyklý, zajímavé jsou spíše jeho okolnosti, které ukazují složité poměry v okresní věznicí krátce po válce. Dozorce Kalous totiž jako obvykle sestavil seznam vězňů, kteří nesmějí být používáni na venkovní práce (osoby ve vazbě pro potřeby soud či jiných správních úřadů), načež odešel pro poštu a vyřizovat každodenní pochůzky.⁴⁰

Ve službě tak zůstali pouze dva milicionáři František Chrudina a Jaroslav Večerka. První z nich však nevěnoval pozornost záznamu a na úklid vybral právě osoby nacházející se na seznamu, s nímž byl krátce před tím seznámen. K dovršení všeho pak o náležitostech střežení jen zběžně poučil správce Šádka, který po jeho odchodu začal vyjednávat s řemeslníky o podmínkách rekonstrukčních prací v budově, ačkoliv posléze tvrdil, že i přes to nadále na obě ženy dohlížel. To si však

³⁹ Tamtéž, s. 27-28.

⁴⁰ SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1040, kart. 277, zpráva o útěku A. Pejchotové z 25. 8. 1945.

vzápětí vyvrátil tvrzením: „...a za tohoto jednávání jsem si vzpomněl na ty dvě ženy, šel jsem kontrolovat, kde jsou a tu jsem zjistil, že Pejchotová už tam není.“⁴¹

Útěk ale neměl dlouhého trvání, jelikož uprchlou A. Pejchotovou zatklo četnictvo 6. září v Supíkovicích 10 kilometrů severně od Jeseníku, takže si svobody příliš neužila. Potrestána byla týdenní samovazbou s postem a tvrdým ložem. Na konci října ji pak eskortovali do vazby krajského soudu v Opavě k soudnímu přelíčení. Postihu neunikl ani milicionář F. Chrudina, který zůstal po deset dnů v přísném domácím vězení.⁴² Jediným, kdo vyvázl bez následků, se stal K. Kalous. V jeho případě naopak přednosta okresního soudu poukázal na přetížení pracovními úkoly, kvůli němuž nemůže řádně plnit stanovené povinnosti a zároveň připomněl starší žádost o přidělení dalších pomocných sil.⁴³

K druhému zaznamenanému útěku došlo v noci z 2. na 3. dubna 1946. Tehdy Viktor Langer, dřívější národní správce statku ve Vlčicích u Javorníku, držený ve vazbě pro Lidový soud v Opavě, využil nedokonale zajištěného střežení v nemocnici, kde pobýval již od 21. února.⁴⁴ Na ošetření jej převezli z věznice kvůli záchvatu vyvolanému problémy se žaludečními vředy. Není proto nic neobvyklého na tom, že přivolaný lékař nařídil okamžitou hospitalizaci. Očividně se jednalo o velmi akutní případ! Závažnost situace dokládá i to, že hned druhý den prodělal operaci.⁴⁵ Mimo tento zákrok byl umístěn v suterénním zamřížovaném pokoji určeném pacientům z internačního tábora, který personál neustále zamykal.⁴⁶

Po operaci zůstal V. Langer v nemocnici na další léčení. Dostával proto pravidelně injekce, což mělo trvat do 3. nebo 4. dubna. To mu nejspíš nezůstalo utajeno, takže 2. dubna krátce před půlnocí prolezl úzkým okénkem na toaletách a zmizel ve tmě. Využil toho, že tuto možnost útěku nikdo nepovažoval za pravděpodobnou.⁴⁷ O podrobnostech příštích dní pak informuje přímo uprchlík v protokolu sepsaném po zatčení, k němuž došlo 20. dubna. Sám mimo jiné uvedl důvody svého činu. Tvrdil, že příčinou byl primář, který mu nevěřil přetrvávání obtíží se žaludečními vředy a dokonce mu prý nadával. S ohledem na pozdější zdravotní komplikace není jasné, jestli lékař skutečně úmyslně zlehčoval zdravotní stav ohrožující život, nebo jestli V. Langer využíval dosavadní onemocnění jako výmluvu s cílem oddálit návrat do cely.

Ještě téže noci pokračoval pěšky přes Dolní Lipovou dále k Frýdberku (dnes Žulová). V dalších dnech se potuloval po okolních lesích a přespával v náhodně vybraných kůlnách. Touto cestou si opatřil i staré odložené oblečení, které doplnilo nedostačující nemocniční prádlo. Nakonec došel až k obci Vlčice, kde žila jeho rodina. Po neshodě s matkou, již potkal při práci na poli, se opět ztratil

⁴¹ Tamtéž, protokol z 11. 9. 1945.

⁴² Tamtéž, zpráva o útěku A. Pejchotové z 29. 10. 1945.

⁴³ Tamtéž, zpráva o útěku A. Pejchotové z 28. 8. 1945.

⁴⁴ Tamtéž, zpráva o útěku V. Langer z 3. 4. 1946.

⁴⁵ Tamtéž, správa z okresní veřejné nemocnice z 12. 4. 1946.

⁴⁶ Tamtéž, výpověď A. Dusíka z 11. 4. 1946.

⁴⁷ Tamtéž, šetření útěku V. Langer z 24. 4. 1946.

v lesích. Později nevědomky přešel státní hranici do Polska, což zjistil podle rozhovoru s neznámým sedlákem, jemuž řekl, že zabloudil. Nejspíš chtěl získat i něco k jídlu, a když od Poláka dostal trochu mléka, udělalo se mu zle, načež ztratil vědomí. K sobě přišel, až když ho neznámý voják na vozíku odvázel ke své posádce, kde ho vyšetřil lékař. Jako vážně nemocného jej vzápětí předali československým úřadům.⁴⁸ Po návratu do věznice v Jeseníku byl potrestán tvrdým ložem dvakrát týdně ve čtrnácti dnech, což však absolvoval až u krajského soudu v Opavě, kam jej záhy eskortovali.⁴⁹

OKRESNÍ VEŘEJNÁ NEMOCNICE VE FRÝVALDOVĚ

Účet poštovní spořitelny, pobočky v Brně čís. 112.982
Účet Městské spořitelny ve Frývaldově čís. 1357
Telefon čís. 207

Frývaldov, 3/dubna, 1946
Pres. 53
Titl. 16/46
Okresní soud, IV odd.
Frývaldov.

Č. j.:

Okresní soud ve Frývaldově
D-510 - 3 IV 1946 hod.
Kod. příl. v prvop. příl. v op. záhl.

Okresní nemocnice Frývaldov, že Viktor L a n g r,
nar. 3/10.1903, t, č, v nemocničním léčení, uprchl v noci o 1/2.24. hod, 2/4.46
z nemocnice oknem w záchodě. Jeho útěk byl hlášen u velitelství S, N. B.
Frývaldov,

Okresní nemocnice
Frývaldov

Hlášení o útěku V. Langerera z nemocnice (foto: SOkA Jeseník, f. Okresní soud Jeseník)

K dalšímu útěku došlo za necelý půlrok, konkrétně 23. srpna 1946 ve čtvrt na šest odpoledne. Tehdy dva němečtí krejčí Ludvík Kaps z Kolnovic a Bohumil Christ z Vidnavy (oba ve vazbě kvůli deliktům proti retribučním dekretům) dostali za úkol opravit prádlo vězňů chodících na venkovní pracoviště. Nejprve jej však museli vyčistit, což prováděli na vycházkovém dvoře. Ve stejné době ale probíhaly opravy ohradní zdi, avšak z druhé strany, kde byl umístěn okresní národní výbor (ONV). Protože však zedníci donášeli pytle s materiálem ze soudní budovy, zůstávaly otevřeny dveře spojující vězeňský prostor se zahradou náležející k ONV. Spolu s nimi se na stavebních pracích podílelo ještě 14 vězňů, takže panovala vcelku nepřehledná situace, jež se vyhroutil ve chvíli, kdy je dozorce Kalous začal shánět

⁴⁸ Tamtéž, protokol sepsaný s V. Langerem 23. 4. 1948.

⁴⁹ Tamtéž, šetření útěku V. Langerera z 24. 4. 1946.

dohromady, protože příslušníci Státní bezpečnosti přivedli zatčeného, jehož musel převzít do vazby.⁵⁰

Nastalého zmatku využili oba krejčí, kteří utekli otevřenými dveřmi do sousední zahrady. Ačkoliv K. Kalous ihned prohledal celé okolí, nikde je neobjevil, takže musel informovat stanici Sboru národní bezpečnosti (SNB), kde ihned vyhlásili pátrání. Tentokrát bezvýsledně. Na vině v tomto případě nebyl nedbalý výkon služby, ale nedostatečné personální zajištění společně s únavou, jež po roce služby začala doléhat na permanentně přetěžovaného vězeňského dozorce: „*Podotýkám, že službu ve věznici konám nepřetržitě 13 měsíců, nemám svátků, neděle a ani noci, jsem tak nervově vyčerpán, že službu dále nemohu zastávat.*“⁵¹ Stejně argumentoval i jeho nadřízený, když opět vystupoval ve prospěch jinak spolehlivého zaměstnance. Snad i proto prezidium Krajského soudu v Opavě upustilo od kárného postihu s tím, že mu bude uložen pořádkový trest výstrahy.⁵² Největší kritika se však snesla na hlavu přednosta soudu, který nezajistil dostatečné střežení během probíhajících oprav.⁵³

V srpnu roku 1946 došlo ještě k jednomu útěku, a to pouhé tři dny po předchozím případě. Tentokrát se ale dějištěm nastala přímo věznice, nýbrž pila Krkonošských papíren v Sandhýblu (dnes Písečná). Jako každý den přivezli vojíní Rybníček a Ryba z jesenické posádky skupinu 20 vězňů na práci s tím, že pět z nich dováželo s jedním vojákem uhlí z nádraží. Druhý pak měl střežit zbývajících 15 osob plnicích rozličné úkoly na několika místech. Nemohl proto věnovat pozornost všem najednou, čehož využil Alois Bayer, mlynář z Bernartic, a deset minut před pátou odpoledne opustil stanoviště. Jeho spolupracovníci se nejprve domnívali, že si došel na toaletu. Po chvíli ale převládly obavy, jestli nespáchal sebevraždu, protože všichni věděli o silně melancholických sklonech dotyčného. To se však nepotvrdilo, takže nezbylo než ohlásit útěk na stanici SNB, protože na místě zůstal jen jeden dozorce, který nemohl z pochopitelných důvodů stanoviště opustit.⁵⁴

O tom, zdali A. Bayera dopadli, prameny nehovoří. Přinášejí však informace o prošetřování pochybení v rámci administrativních kroků spojených s útekem, včetně poměrně kuriózního vysvětlení zodpovědného úředníka. Nedošlo totiž k nahlášení případu nadřízené instanci, přesněji Krajskému soudu v Opavě, jak ukládaly předpisy. V kauze A. Bayera, kterou řešila vyšetřovací komise při Místním národním výboru v Jeseníku, bylo rozhodnuto, že se dotyčný nedopustil tak závažných činů proti retribučním dekretům, aby ho trestně stíhali, pročež měl být propuštěn a odsunut do Německa. Pracovníci okresního soudu proto postupovali dosti svérázně: „*...v dobré víře, že Bayerova věc bude stejně skoncována jeho propuštěním*

⁵⁰ Tamtéž, úřední záznam z 23. 8. 1946.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Tento trest byl udělen podle zák. č. 15/1914 ř. z., o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů (služební pragmatika), § 90, lit. a).

⁵³ SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1040, kart. 277, šetření útěku z 27. 11. 1946.

⁵⁴ Tamtéž, protokoly s O. Rybníčkem a T. Rybou ze 17. 9. 1946.

z vazby, nebyl útěk hlášen zdejším soudem, poněvadž byl v pevném přesvědčení, že věc bude skutečně tímto způsobem likvidována.“⁵⁵

Dosud vylíčené události měly velký podíl na čím dál větší přepracovanosti dozorce Kalouse. Ten se i s ohledem na narůstající problémy ale zakrátko dočkal pomoci. Dne 3. září 1946 nastoupil náhradou za dlouhodobě nemocného Otto Syku zřízenec Jan Sroka, který do té doby pracoval u opavského krajského soudu, kde udržoval pořádek, takže neměl zkušenosti s hlídáním vězňů. Na zapracování měl jen krátkou dobu, protože 17. září odešel K. Kalous na dovolenou, což se podepsalo na tom, že 7. října 1946 došlo k dalšímu útěku. V pozadí tak očividně stála nezkušenost dozorce, jenž byl úplným nováčkem a zůstal ve věznicí sám bez opory zkušenějšího kolegy. Protože se dotyčný doposud neorientoval v předpisech a kategoriích vězňů, dopustil se stejné chyby, jako milicionář F. Chrudina, avšak tentokrát ne kvůli nedbalosti. Na venkovní práci totiž zařadil osoby držené ve vazbě bez předchozího souhlasu vyšetřujícího soudce.⁵⁶

Rozhodně neměl při výběru šťastnou ruku, protože do skupiny čtyř vězňů vybral příslušníka Gestapa Alfréda Schilda ze Zlatých Hor, vyšetřovaného pro těžké zločiny proti retribučním dekretům a Eduarda Zahna (později se zjistilo, že se ve skutečnosti jmenuje Roman Ivanovič Pretulák), jenž se ve vazbě ocitl kvůli ilegálnímu přechodu hranic. Jmenovaní dostali za úkol složit z vagónů uhlí pro firmu Jaroschek zásobující potřebným palivem celé město a okolí.⁵⁷ Pracovní síly před věznicí převzal národní správce Vilém Knichal a odvezl je na nádraží, kde již pracovali vězni v Moravské Ostravě, hlídání dozorcem Ladislavem Honešem, sloužícím v internačním táboře Adolfovice.⁵⁸ Ten slíbil, že dohlédne i na nově příchozí, načež E. Zahn a A. Schild společně odešli pracovat na přidělené místo vzdálené přibližně 50 metrů. Po obědě začalo pršet, takže všichni čtyři vězni z Jeseníku využili k úkrytu nedalekého přístřešku. E. Zahnovi tak poskytl možnost, kterou nenechal bez povšimnutí. Pod záminkou nutnosti navštívit toaletu se ztratil v dešti. Po několika minutách šli další dva vyčkávající oznámit, že utekl, čímž pravděpodobně neúmyslně umožnili zmizet i A. Schildovi.⁵⁹

Navazoval obvyklý scénář překotného prohledávání okolí směrem ke Gräfenberku (dnes Lázně Jeseník) a oznámení na stanici SNB. Po dvanácti dnech však dopadli E. Zahna ve Zvoli u Zábřehu.⁶⁰ Krátce po návratu do Jeseníku ho pak převzalo sběrné středisko pro občany Sovětského svazu v Praze. Nad jeho totožností i dalším osudem tak zůstává těžko vyřešitelný otazník. Je však možné, že šlo o Ukrajince zavlčeného na práci do Slezska, zběha z Rudé armády, případně ukrývajícího se příslušníka jednotek generála Vlasova či Ukrajinské osvobozené armády. Ani v jednom případě by nebylo divné, že dotyčný netoužil po návratu

⁵⁵ Tamtéž, zpráva o útěku A. Bayera z 25. 10. 1946.

⁵⁶ Tamtéž, protokol s J. Srokou z 8. 10. 1946.

⁵⁷ Tamtéž, hlášení K. Kalouse z 8. 10. 1946.

⁵⁸ Tamtéž, protokol s V. Knichalem z 9. 10. 1946.

⁵⁹ Tamtéž, protokol s R. Schwabem z 9. 10. 1946.

⁶⁰ Tamtéž, zpráva o útěku z 25. 10. 1946.

do SSSR. Navíc žádnou z těchto možností nelze vyloučit, neboť dochované dokumenty přítomnost podobných lidí v regionu dokládají přinejmenším pro rok 1945. Zároveň nařizují obyvatelstvu velmi nevybíravý přístup směřující k jejich nahlášení úřadům a okamžitému předání sovětské branné moci.⁶¹

Věznice v Jeseníku v roce 1941 (foto: SOkA Jeseník, Sb. pohlednic a fotografií)

Druhý z uprchlíků A. Schild pravděpodobně ve zkratu využil nečekané možnosti, ale po několika dnech všechny překvapil, protože již 15. října se v doprovodu snoubenky Anny Enderové sám dobrovolně vrátil do vazby.⁶² Dozorce J. Sroka, který zapříčinil tuto kauzu, skončil s důraznou výtkou, ale nadřízení na něj pohlíželi velmi shovívavě, neboť ho považovali za nezkušeného nováčka, jímž skutečně byl: „...ve věznici službu ještě nekonal, předpisy neznal – byl z výkonu služby roztržitý a nevyrovnaný, nelze klásti zavinění...“.⁶³

Tím je možné uzavřít výčet útěků, které se odehrály v roce 1946. Rovněž tak první pololetí roku následujícího se nejspíš obešlo bez dalších pokusů uprchnout z vazby či výkonu trestu. V létě 1947 ale využil nečekané příležitosti sedmadvacetiletý Polák Tadeusz Golski z města Kielce, jehož zatkla Státní bezpečnost pro ilegální překročení státní hranice.⁶⁴ Jmenovaný společně se třemi spoluvězni uklízel dne 12. července 1947 kanceláře soudu v prvním patře. Možnost se mu naskytla, když dohlížející zřízenec Josef Prokop odešel na druhou stranu chodby zvednout zvonící telefon. Po úředních hodinách totiž v budově

⁶¹ SOkA Nový Jičín, f. Okresní národní výbor Bílovec, inv. č. 160, sign. aIII, kart. 87.

⁶² SOkA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1040, kart. 277, služební záznam z 15. 10. 1946.

⁶³ Tamtéž, zpráva o útěku z 25. 10. 1946.

⁶⁴ Tamtéž, zpráva o útěku T. Golského z 12. 7. 1947.

už nikdo jiný nebyl. Nechal tak skupinku bez dozoru, což se ukázalo jako fatální chyba, protože zároveň z nedbalosti nezamkl dveře vedoucí na prostranství mezi soudem a věznicí. Je tedy nasnadě, že tak vytvořil téměř ideální situaci pro navazující události. T. Golski nezaváhal, seběhl po schodech do přízemí, pokračoval přes dvůr na ulici a pryč z města. S největší pravděpodobností zamířil nejkratší cestou zpět do Polska, což je možné vyvodit z toho, že jej přes okamžitou prohlídku okolí i okamžité vyhlášení pátrání nedopadli.⁶⁵

O provinění J. Prokopa není možné ani v nejmenším pochybovat. Stejně situaci zhodnotil i přednosta soudu, jenž se jinak svých podřízených zastával a neustále připomínal nedostatečné personální zajištění a přeplněnost věznice. Krajský soud v Opavě proto zahájil kárné řízení, jehož výsledkem se stal trest, který nedbalý dozorce přijal bez jakýchkoliv protestů.⁶⁶ Archiválie však bohužel nepřinášejí informaci, o jaký postih konkrétně šlo, takže to mohla být jak důtka, tak kupříkladu i citelnější finanční postih.⁶⁷

Doposud byly nastíněny okolnosti útěků, které se odehrály ve střežených prostorách věznice nebo na venkovních pracovištích, takže o nich veřejnost zpravidla nevěděla. Na podzim roku 1947 ale jeden případ vzbudil pozornost alespoň části obyvatel města, protože k němu došlo na veřejném prostranství.

Koncem listopadu tohoto roku vězeňkyně Marie Kobierská z Dolních Bludovic, zajištěná ve vazbě pro tuláctví a podezření z pokusu o vyhnání vlastního plodu,⁶⁸ činila dozorcům velké problémy svojí neukázněností. Nejen, že působila výtržností, ale zároveň si stěžovala na zdravotní problémy a požadovala lékařské ošetření. Po souhlasu přednosta soudu ji proto již dříve jmenovaný J. Domes odvedl do ordinace k lékaři MUDr. J. Hejlovi. Ten však bez většího otálení konstatoval, že dotyčná simuluje, takže celá záležitost byla jen pokračováním dosavadních obstrukcí. Cestou zpět do věznice pak začala vyvolávat pozdvižená přímo na ulici: *„...nechtěla jít dál a vykřikovala, že ví, že bude sedět aspoň 5 měsíců, že z vězeňského jídla umře, a že má okamžitě takový hlad, že se z místa nehne, dokud se nenají.“*⁶⁹

Jindy horkokrevný dozorce chtěl údajně vyřešit problém tak, aby nebudili pohoršení mezi obyvateli města, pročez s M. Kobierskou zašel do blízkého koloniálu pro rohlíky. Na řadu však přišel až po 10 minutách čekání. V tu chvíli vězeňkyně využila jeho nepozornosti a vyběhla ven. J. Domes sice útěk zaregistroval poměrně včas, ale nemohl ji pronásledovat, protože za ním stála fronta dalších nakupujících, přes kterou se nedostal včas ven. Před obchodem pak už nikoho neviděl. Prohledal proto přilehlý dvůr i nejbližší okolí, ale bezvýsledně. Neopatrný soudní zřízenec Domes celou situaci posléze sebekriticky zhodnotil tak, že kvůli

⁶⁵ Tamtéž, zpráva z 18. 7. 1947.

⁶⁶ Tamtéž,

⁶⁷ Zák. č. 15/1914 ř. z., § 93.

⁶⁸ Podle § 8 a 144 tr. zák.

⁶⁹ SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1040, kart. 277, protokol sepsaný s J. Domesem 29. 11. 1947.

komplikacím při návratu do věznice byl rozčilen a tudíž neschopen řádného uvažování, což by na druhou stranu plně odpovídalo jeho povahovým rysům.⁷⁰

Pokus se tedy podařil, přičemž je třeba dodat, že se M. Kobierské dařilo unikat poměrně dlouho. Její podání událostí ale vypadá poněkud jinak. Pozměňování událostí, tak aby svědčily spíše v jejich prospěch, však patří k obvyklému chování provinilců. Jak tedy obhajovala svůj čin? Především tvrdila, že cestou zpět z ordinace do vazby nedělala žádné problémy a pouze dozorce informovala o stížnostech ostatních spoluvězňů na nedostatek jídla. Navíc prý J. Domes nešel do obchodu kvůli ní, ale chtěl si sám nakoupit. Proto jí údajně nařídil, aby počkala uvnitř hned u dveří. Vlastním důvodem útěku se pak měl stát strach, který dostala, jelikož MUDr. J. Hejl říkal dozorcům: „...že mně mají bít tak, až ze mne střeva vylezou.“⁷¹

Těžko tedy dnes soudit, kdo se ve výpovědi více přiblížil pravdě. Nelze přehlédnout problémy, které měl dozorce J. Domes již před tím ve věznici, ale zároveň není možné nekriticky přijímat tvrzení bezpochyby problematické vyšetřované M. Kobierské. O povaze MUDr. J. Hejla pak již lze jen spekulovat, za povšimnutí však stojí to, že bryskní prohlášení vězně za simulanta se opakovalo častěji. Bylo to snad zapříčiněno tím, že se jednalo o oblíbený způsob obstrukce směřující k dosažení určitých úlev, nebo situace poukazuje spíše na nedostatečný přístup lékaře, který nechtěl příliš ztrácet čas s lidmi stojícími na okraji společnosti?

Jisté však je, že uprchlici zatkli dne 12. ledna 1948. Mezi tím však absolvovala anabázi, během níž se dostala až do polských Katovic a posléze opět překročila státní hranice v Českém Těšíně. Poté využila úkrytu u své sestry žijící nedaleko tohoto města, ale chtěla si ještě vyzvednout zavazadla uložená na nádraží v Jeseníku. To se M. Kobierské nakonec stalo osudným, protože ji tam po příjezdu zatkli a znovu předali do vazby.⁷² Trest za útek byl stejný, jako v případě V. Langeru – tvrdé lože dvakrát týdně v průběhu čtrnácti dnů.

K poslednímu útěku, který se ve sledovaném časovém rozmezí odehrál, došlo 17. listopadu 1948. Jeho aktérkou byla Ludmila Kadlčíková, odsouzená k trestu vězení na šest týdnů pro krádež podle § 463 trestního zákona.⁷³ Tak jako po předchozích pět týdnů (měla být propuštěna 23. listopadu!) pomáhala ženě dozorce Kalouse Boženě s přípravou jídla ve vězeňské kuchyni, přičemž se celou dobu chovala naprosto vzorně. Očekávatelně tak polevila pozornost a opatrnost při jejím hlídání. Oba manželé navíc měli v té době nepříjemnosti spojené s nutností sehnat nové bydlení, protože v rámci nové organizace soudu museli opustit dosavadní služební byt. Tudíž při vaření večeře B. Kalousová zapoměla,

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž, protokol sepsaný s M. Kobierskou 17. 1. 1948.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Uvedený paragraf konkrétně upravoval krádeže a zpronevěry mezi manžely nebo blízkými příbuznými ve společné domácnosti. Podle § 460 tr. zák. se jednalo o drobné krádeže spadající do přestupkové agendy s trestem v rozmezí jednoho týdne až šesti měsíců prostého nebo tuhého vězení.

že nechala klíče od vchodu do věznice ležet na stole, takže když odešla do spíže pro potraviny, učinila L. Kadlčíková něco, co nikdo nepředpokládal, sebrala je a utekla!⁷⁴

Její počínání zaskočilo asi všechny zainteresované, protože nikdo nedokázal pochopit, proč to udělala jen několik dní před tím, než by mohla svobodně odejít. Těžko se vžít do podobné situace, ale jako jediné možné vysvětlení se zdá být zkratkovité jednání a neuvážený čin vyvolaný neopatrným počínáním manželky dozorce Kalouse. Ten také za celou událost převzal zodpovědnost s tím, že podcenil situaci, takže nedostatečně předvídal možná rizika. Z toho důvodu mu také udělili písemnou důtku.⁷⁵ Nicméně o tom, jestli uprchlici posléze dopadli, prameny žádné informace nepřinášejí.

Po analýze osmi útěků vězňů, k nimž došlo v Jeseníku mezi léty 1945 a 1948 zůstává nevyřešená otázka, co mohou tyto případy říci k problematice poválečného vězeňství. Nejprve tedy k tomu, mají-li nějaké shodné znaky či hodnotící kritéria. Z předešlého textu jasně plyne, že společným jmenovatelem byla neodbornost nedostatečně vyškoleného personálu, nedodržování služebních předpisů, nedbalý výkon služby a v případě dozorce Kalouse pak především přetížení pracovními úkoly. Nebylo totiž výjimkou, když mimo vlastní práce ve věznici ještě v průběhu dne objel několik dalších obcí z důvodu výkonu exekucí. Jen pro příklad, dne 17. listopadu 1948 musel z tohoto důvodu navštívit Vidnavu, Bernartice, Kobylou nad Vidnávku a Heřmanovice, tedy místa vzdálená přibližně 20 až 30 kilometrů od Jeseníku. Je zřejmé, že tím rozhodně trpěla bezpečnostní situace ve věznici.

Provázely však tyto nedostatky poválečné československé vězeňství jako celek? S největší pravděpodobností se s nimi bylo možné poměrně často setkat především na nejnižší úrovni justiční hierarchie, tedy konkrétně v okresních soudních věznicích, přičemž neopomenutelnou roli hrála i odlehlost regionu od velkých správních center. V menší míře pak postihovaly velké krajské soudní věznice či trestní ústavy. Stejně tak je ale i v jejich případě možné hovořit o nedbalém výkonu služby nebo úmyslném porušování předpisů, což však směřovalo spíše k vylepšování vlastní ekonomické situace ať již přímým rozkrádáním zásob nebo zpronevěrou financí, než k pravidelným útěkům odsouzených.⁷⁶

⁷⁴ Tamtéž, zpráva o útěku z 26. 11. a 4. 12. 1948

⁷⁵ Tamtéž, zpráva o útěku z 26. 11.

⁷⁶ Srov. Ondřej HLADÍK, *Čeněk Petelík – dozorce vězňů a jeho cesta popraviště*, in: *Historická penologie 2/2011*, Praha 2011, s. 15, 18; Ondřej HLADÍK – Šárka STEINOVÁ, *Justiční statky-vězni a zemědělství*, Praha 2012, s. 241-245,

Použité prameny a literatura

Státní okresní archiv Jeseník:

- Okresní národní výbor Jeseník, inv. č. 80, kart. 13.
- f. Okresní soud Jeseník,
 - inv. č. 1032, kart. 277,
 - inv. č. 1034, kart. 277,
 - inv. č. 1036, kart. 277,
 - inv. č. 1038, kart. 277,
 - inv. č. 1040, kart. 277,
 - inv. č. 1041, kart. 277.

Státní okresní archiv Nový Jičín, f. Okresní národní výbor Bílovec, inv. č. 160, sign. aIII, kart. 87.

Ondřej HLADÍK, *Loketská věznice, středověký hrad ve službách justice*, in: *Historická penologie* 3/2011, Praha 2011.

Ondřej HLADÍK, *Čeněk Petelík – dozorce vězňů a jeho cesta popraviště*, in: *Historická penologie* 2/2011, Praha 2011.

Ondřej HLADÍK – Šárka STEINOVÁ, *Justiční statky-vězni a zemědělství*, Praha 2012.

Jana HRADILOVÁ, *Anarchie moci. Správní a dozorní personál tábora pro Němce v Adolfovicích (1945-1946)*, Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000, České Budějovice 2001.

Jana HRADILOVÁ, *Internace německého obyvatelstva v adolfovicím táboře 1945-1946*, in: *Jesenicko*, Jeseník 2001.

Tomáš STANĚK, *Poválečné excesy v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Sešity ÚSD AV ČR 41/2005, Praha 2005.

Zák. č. 15/1914 ř. z., o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů (služební pragmatika).

**CO SE LZE DOZVĚDĚT Z MATERIÁLŮ O KRIMINALITĚ OD DOB KONCE RAKOUSKO-
UHERSKA, ZA OBDOBÍ I. SVĚTOVÉ VÁLKY A I. REPUBLIKY**

Alena Marešová

Stále bychom se měli vracet k minulosti a zužitkovávat zkušenosti již jednou získané, tak by se dal stručně hodnotit vývoj sběru statistických dat pro popis kriminality v České republice v průběhu posledních cca 100 let. A je jen pozitivem, že u statistik o kriminalitě se v mnohém, bez ohledu na historické zvraty, kontinuálně pokračovalo až do dnešní doby. Bylo tak často činěno nevědomky, ale zpětně hodnoceno, tak tam, kde se navazovalo na vzory z dob c. k. statistik, lze i dnes vytěžit množství informací o vývoji kriminality, jejím obsahu i způsobu zpracování statistických dat. Pro potvrzení výše řečeného předkládám následující informace získané z dobových kriminálních statistik:

V době **I. republiky** trestní statistika (z Čech, Moravy a Slezska) byla zpracovávána státním úřadem statistickým, který ji předkládal veřejnosti formou publikace vydávané v souboru s dalšími československými statistikami, a navazoval tak na tradici z dob Rakousko-Uherska.⁷⁷ Byla zpracovávána zpravidla za určité období několika let v jednom svazku (např. 1913-1918, 1919-1922, 1923-1927). Publikace z roku 1925 (za období 1919-1922) a z roku 1931 (za období 1923-1927) obsahovaly i textovou část – první komentář napsal ministerský tajemník tehdejšího Ministerstva spravedlnosti JUDr. Jaroslav Stehlík, jehož součástí byl i stručný pohled na historii zpracování trestních statistik v předchozím období.⁷⁸

Trestní statistika té doby byla dělena na statistiku kriminální, věnovanou vykazování trestných činů a osob, které je páchají, uložených trestů a zabezpečovacích opatření, a na trestní statistiku správní, zachycující v číselné podobě trestnou činnost soudní s cílem „*Pomoci soudní správě poznat stav svého soudnictví a najít správný základ a směr jeho dalšího vývoje*“.⁷⁹

I tehdy byla kriminální statistika nahlížena jako obtížně zpracovatelná. „*Pracuje totiž s pojmy, které lze těžko definovati*“, trpí „*těžko odstranitelnou vadou, že lze totiž statisticky šetřit pouze to, co jest úředně zjištěno v rámci zákonných předpisů* [...] *Proto v málokterém jiném statistickém oboru naráží jakákoliv snaha ve statistickém šetření na tak velké a těžko odstranitelné překážky jako v šetření kriminálně statistickém, ač jeho výsledky jsou k prospěchu nejen správě justiční, nýbrž celé veřejnosti*“.⁸⁰ Byl kladen důraz na závislost trestní statistiky na platných trestněprávních předpisech formálních i materiálních.

⁷⁷ Blíže viz pasáže dále věnované kriminální statistice v komentářích dr. J. Stehlíka a studii prof. Jaroslava Kallaba.

⁷⁸ *Trestní statistika z Čech, Moravy a Slezska v letech 1919-1922*, Československá statistika – svazek 25, řada V., Trestní statistika, sešit 2., Praha 1925, s. 7-42.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž.

Zajímavost:⁸¹ *Naléhavá potřeba justiční správy, aby měla přehled o procesní činnosti soudů a státních zastupitelstev v záležitostech trestních, vedla k tomu, že z počátku byla její pozornost skoro výhradně věnována statistice trestně soudní činnosti a teprve později statistice kriminální.*⁸²

Jak z komentářů J. Stehlíka vyplývá, sahají začátky trestní statistiky v českých zemích až do 18. století. Trestní soudní řád z roku 1788 nařizoval soudům sestavování čtvrtletních přehledů, které měly poskytovat stručný přehled o pohybu zločinnosti a průběhu trestního řízení.⁸³ Podobné ustanovení měl i trestní zákon z roku 1803. Jednotnost předkládaných výkazů byla zavedena dekretem v roce 1822, podle něhož byly soudy povinny vést „výkaz subjektivní o souzených osobách“ a „výkaz objektivní o zločinech“ a později též o těžkých policejních přestupcích. Data těchto výkazů byla postupována zprvu nejvyššímu justičnímu úřadu a od roku 1848 ministerstvu práv. Výsledky nebyly uveřejňovány oficiálně. První oficiální statistiky rakouské se týkají let 1845-1848.

Ve světě se o kriminální statistice psalo již dříve (Quetelet. Physique sociale, 1835; Quarterly Review, 1821).⁸⁴ Časopis Quarterly Review již tehdy obsahoval varování před ukvapeným soudem ze statických dat, ale současně i torzení, že „jen“ státník, jenž bedlivě uváží objektivně zjistitelná data o jevu, do něhož svým opatřením chce zasáhnouti, má čáku, že se udrží na správné cestě.“ Queteleta, jako matematika, pak lákala myšlenka, že čísla lze využít „k vyjádření mravních (psychických) vlastností lidských“. Dle jeho názoru právě zločiny jsou mimo sňatky jediná jednání, jež poskytují svědectví o tom, co se v nitru člověka děje a jež lze statisticky zachytit a dokonce jejich výskyt předpovídat. Poprvé užil pojem pechant au crime – sklon ke zločinu, kterým chtěl vyjádřit pravděpodobnost, že se někdo v budoucnosti dopustí zločinu.

Základem pro kriminální statistiku v Evropě byla jednoznačně kriminální statistika francouzská. Francie počínaje rokem 1827 vydává Comptes généraux de la justice criminelle en France. Tato statistika byla prý tak dokonalá, že po více než padesát let byla vzorem pro ostatní státy, a to vzorem nedostižným. Jejím původním cílem bylo pomocí srovnání výsledků různých let přispět k poznání okolností, jež vedly ke zvyšování či snižování kriminality, především pak,

⁸¹ Další zajímavosti v textu převzaté z původních materiálů jsou zvýrazněny kurzívou a rámečkem.

⁸² *Trestní statistika...*, sešit 2., s. 7- 42.

⁸³ Konkrétně se jednalo o jméno a stav obviněného, data procesní a správní, den zadržení obviněného, jeho výslechů, rozsudku apod. Vrchní soud měl „pečlivě a rozvážně uvést stoupání a klesání zločinů, jejich hlavní příčiny, pokud se naskytla příležitost je zjistiti, píti a nepíti trestních soudů, všechny případná pozorování, jež by ke zlepšení trestnictví vésti mohla...“

⁸⁴ Jaroslav KALLAB, *Dvě studie o významu kriminální statistiky pro reformu trestního práva*, in: Sborník věd právních a státních, ročník XIII, 1912-1913, sešit 1., Praha 1913, s. 375, (první studie, ve které autor pojednává o historii kriminální statistiky).

zda hospodářské reformy vlády Ludvíka XVIII. působily na snížení kriminality v zemi. Zákonodárci měla ukazovat prospěch a vady jeho opatření.

V komentářích J. Stehlíka však není odkaz ani zmínka o citované práci J. Kallaba, vydané již v roce 1913, kde v úvodu bylo též krátce pojednáno o výkaznictví o činnosti trestních soudů, zpracovávaném Statistickou ústřední komisí od roku 1885. A současně byla uvedena pochybnost, zda značná práce, která byla do tohoto výkaznictví vkládána „*je ve správném poměru k zisku, jež z těchto statistických publikací má teorie a praxe*“⁸⁵. Odpověď J. Kallaba zní, že ze statistik je při přípravě reformy trestního práva čerpáno „*poměrně velmi málo*“ a že by se nelze bylo divit názoru, proč rozšiřovat statistické údaje, když existující nejsou využívány.⁸⁶ Dle Kallaba byla zkoumáním kriminálně statistickým a kriminální metodologií tehdy (stejně jako dnes – pozn. autora) neprávem věnována malá pozornost. Sám doporučoval využít připravovanou změnu trestního práva a změnit také systém kriminální statistiky, i za předpokladu, že výsledky dosavadní statistiky bude možno jen složitým postupem srovnávat s výsledky nové statistiky. Doporučoval důkladnou revizi vztahu mezi „*kriminální statistikou a ostatními obory kriminologie, jmenovitě kriminální politikou, a to jak ze stanoviska statistiků, tak i stanoviska kriminologů. Jen součinností těchto dvou oborů vědních bude možno dojíti k účelné kriminální statistice.*“⁸⁷

Dle Kallaba⁸⁸ po celé století kriminální statistika postrádala bezprostřední styk s trestním právem, speciálně trestní politikou. Jednak proto, že bylo od počátku jasno, že zachycuje jen malý zlomek jevů – zločinů, jednak bylo obtížné zjistit příčiny značného kolísání statistických dat o kriminalitě v čase. Do příčinného vztahu se změnami ve výskytu kriminálních jevů byly dávány: pohyb cen obilí, pohyb tzv. kriminální citlivosti ve společnosti vůči určitým sociálně negativním jevům, politickým změnám, ale například i jako důsledek obecného „*zjemnění mravů*“. Avšak nebyl opomíjen ani názor, že nápadný vzrůst evidovaných zločinů může souviset s větší intenzitou práce policie, její lepší organizací a „*netušeným rozvojem veřejné správy vůbec*“.⁸⁹

Data kriminální statistiky v Rakousku byla sbírána zpočátku ve formě výkazů: individuální výkazy o každé odsouzené osobě, tzv. **trestní listy** (toto označení je v justiční statistice užíváno i dnes), ale protože takto získaná data se ukázala jako málo spolehlivá, byla v roce 1895 nahrazena tzv. sčítacími lístky – **formuláři o každé právoplatně odsouzené osobě**. V rozsáhlejší formě listů trestních pak byl zaznamenáván počet odsouzení a osvobození pro jednotlivé trestné činy, a to s rozlišením, jde-li o čin hlavní či vedlejší. Od roku 1904 byly vyhotovovány též zvláštní formuláře na právoplatně odsouzené osoby mladší 20 let, na nedospělé osoby a mladistvé. Byly tak sčítány jednotky různého druhu: trestní případy,

⁸⁵ *Trestní statistika...*, sešit 2., s. 7-42.

⁸⁶ J. KALLAB, *Dvě studie...*, s. 372.

⁸⁷ Tamtéž, s. 373.

⁸⁸ Srov. tamtéž, s. 380-390 – druhá studie o metodice kriminální statistiky.

⁸⁹ Tamtéž, s. 382.

počet provedených trestních procesů a počet trestných činů, za které byly odsouzeny konkrétní osoby, a konečně počet odsouzených osob. Tj. značná část dat byla určena k využití při hodnocení výkonnosti justiční správy. Z pohledu kriminologie pak byla využitelná jen ta část získaných dat, kterou bylo možno použít k odhadu rozsahu státní represe proti kriminalitě a k zjištění územního rozložení kriminality. J. Kallab i další kriminologové upřednostňovali využití dat o odsouzených osobách před užitím dat o počtech kriminálních případů. Ke srovnání v čase či místech byly užívány různé koeficienty přepočítávající počet případů a osob na 100 odsouzených osob, na 100 osob obyvatel v obvodu bydlících, příp. trestně odpovědného věku, nebo na 10 000 apod. – inspirace byla brána z německé kriminální statistiky (obdobný přístup je uplatňován i nyní, i když místo pojmu koeficient je častěji užíváno označení index). Jedním z cílů takových srovnání bylo poznat sociální význam zločinu, vhodnost užití jednotlivých opatření kriminální politiky v rámci trestního práva – tj. zachytit maximum informací o pachatelích zločinu v určité době na určitém místě. Naděje, že by jen z dat kriminální statistiky bylo možno toho dosáhnout, hodnotila většina kriminologů jako nereálné. *„Nebudeme tedy pokládat obraz kriminality, jaký nám poskytuje kriminální statistika, za jev samostatný, nýbrž jen za symptom nějakého hlubšího jevu.“*⁹⁰ Statistická data pro poznání kriminality tak byla již tehdy hodnocena jako nedostačující zdroj a bylo žádáno, aby byla doplněna o další zkoumání, které však v té době chybělo – tj. kriminologický výzkum.

Ve stejném duchu pokračovala kriminální statistika i v dobách I. republiky. Od roku 1922 byly sčítací lístky každý měsíc zasílány prostřednictvím ministerstva spravedlnosti též Státnímu úřadu statistickému. Všechna nařízení týkající se sčítacích lístků pozbyla platnosti až 1. ledna 1923, kdy vstoupilo v platnost vládní nařízení o evidenci soudních provinilců a sbírání dat pro účely kriminální statistiky. Tj. kriminální statistika jako součást československé statistiky byla zpracovávána jednak s využitím výkazů státních zastupitelství, jednak s využitím sčítacích lístků, vyhotovovaných soudy na jednotlivé odsouzené osoby s vědomím, že odsouzené osoby mohly být ve sledovaném období, pokud byly vícekrát odsouzeny, započítány do statistiky i opakovaně. Tímto způsobem byla zaznamenávána data nejen o osobách pravomocně odsouzených, ale i obžalovaných a obviněných. U těchto dat bylo zdůrazňováno, že data nutno interpretovat s ohledem na časový rozdíl mezi spácháním trestného činu, zadržením pachatele a dobou nabytí právoplatnosti rozsudku, tj. že tento časový rozdíl závisí též od rychlosti trestního řízení. *„Spořádané poměry a dobrá policejní služba zmenšují počet neznámých pachatelů.“*⁹¹

Statistická data soudů byla soustavně uveřejňována již od roku 1828. Až do roku 1840 byla dostupné v litografické podobě a potom až do roku 1848 byla vydávána tiskem v podobě *„Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie“*.

⁹⁰ Tamtéž, s. 388.

⁹¹ *Österreichische Justiz-Statistik: ein Handbuch für die Justizverwaltung*, 3. Jahrgang, Berichtsjahr 1912, Wien 1915, s předmlouvou dr. Viktora Mataji, prezidenta Centrální statistické komise.

Od roku 1849 byla pokračováním „statistických tabulí“ nová řada, a to až do roku 1865. Její součástí byl i stručný komentář. V některých letech byla kriminální statistika publikována formou zvláštního svazku a zvláště bývala publikována i justiční statistika, nebo obé byly zahrnuty do statistik rakouské monarchie.⁹² Součástí c. k. soudních statistik byly i údaje o „věcném zatížení stavu personálu“ okresních (krajských) soudů. Někdy byla statistická data doprovázena komentářem, jindy nikoliv. Rok 1913 byl zpracován již jako součást československých statistik, v části obsahující data let 1914-1918. Číselná data z těch let byla zpracována do velkého množství (stovek) tabulek.

V dobách monarchie (např. za rok 1912) byl vývoj „nápadu případů, podstatných momentů sporných řízení, jakož i výsledků sporných soudních řízení“ uváděn s využitím indexů (poměr případů - sporů k počtu 10 000 obyvatel jednotlivých rakouských územních celků, zastoupení určitých druhů osob, či případů na 100 odsouzených apod.). Za léta 1898-1912 byl dokonce znázorněn i ve 12 spojnicových grafech. Cílem bylo porovnání „věcného zatížení personálu“ v jednotlivých obdobích a jednotlivých okresech.

Součástí porovnávacích statistik byly též údaje o počtu obyvatel jednotlivých územních celků podle posledního sčítání lidu. Jako základ pro výpočet některých indexů (tam, kde to bylo možné) byl brán počet obyvatel ve věku nad 14 let. Je zajímavé, že počet obyvatel v Čechách a na Moravě byl v roce 1921 (10,01 mil.) blízký počtu obyvatel v roce 1980 (10,29 mil.) a 1991 (10,3 mil.), jen zastoupení osob ve věku do 14 let bylo vyšší: v roce 1921 – 2,8 mil., 1980 – 2,4 mil., 1991 – 2,2 mil. osob).⁹³

V předmluvě k justiční statistice z roku 1915, jejímž autorem byl dr. Viktor Mataja, je zdůrazněno, že nová císařská nařízení ovlivnila i statistiky. A vyzval čtenáře, aby sledovali, jak novelizace zákona se zpětně promítla do čísel soudních statistik, a mohli tak posoudit „význam, věrohodnost a časovou pomíjivost kvantitativních číselných řad“.

V letech 1918-1920 bylo podstatně změněno trestní právo procesní i hmotné. Byly zavedeny tzv. lidové soudy (spolurozhodování přisedících z lidu), byly zřízeny tzv. lichevní soudy (pro trestání válečné lichvy). Vojenské trestní soudní řády z roku 1914 (pro brannou moc a pro zeměbranu) byly zúženy do jednoho „pro československou brannou moc“. Civilní trestní soudnictví bylo omezeno co do rozsahu pravomoci a působnosti porot. Na některých územích platilo ještě trestní právo německé. Všechny soudy byly přetíženy, a proto statistiky trestní z té doby byly těmito skutečnostmi značně ovlivněny.

⁹² Srov. tamtéž.

⁹³ Srov. Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva Českých zemí*, Praha 2004, s. 101.

Přesto svazek trestní statistiky za léta 1918-1922 byl vydán (v roce 1925),⁹⁴ s podrobným komentářem. Jsou z něho čerpány i předchozí informace. Komentář ministerského tajemníka J. Stehlíka byl značně obsáhlý (celkem 209 stran) a zahrnoval analýzu dat části správní:⁹⁵

- 1) přestupkového řízení před okresními soudy,
- 2) odvolacího řízení u soudů sborových první stolice v záležitostech přestupkových,
- 3) trestního řízení u sborových soudů první stolice,
- 4) trestné činnosti u sborových soudů druhé stolice,
- 5) řízení u nejvyššího soudu.

Značná část komentáře byla věnována analýze dat v části kriminální statistiky.⁹⁶

Poznámka: Trestním případem se rozuměl soubor trestně procesních jednání tvořících vzhledem k trestným činům nebo osobám procesní jednotku. Jeden trestní případ se tak mohl týkat několika osob a několika trestných činů.

V komentáři J. Stehlíka z roku 1925 je v 83 tabulkách dokladován vývoj dat trestních statistik v českých zemích, a to od roku 1882 až do roku 1922. Poskytují mim jiné přehled o počtu osob odsouzených jednotlivými druhy soudů za zločiny, přečiny a přestupky podle platného trestního zákoníku, přehled o trestných činech, indexy k počtu 10 000 obyvatel starších 14 let, ale i přehledy o pohlaví odsouzených, zemi jejich rodiště (Čechy, Morava, Slezsko a mimo uvedená území), zemské příslušnosti, věkové skladbě, školním vzdělání, majetkovém stavu (nezámožný, zámožný, neznámý stav). U mladistvých osob pak poskytují přehled o tom, zda se nejednalo o sirotka, s kým žili mladiství ve společné domácnosti, o velikosti obce, kde pobývali před odsouzením. Dále tabulky obsahovaly data o recidivě odsouzených osob, o podmíněném odsouzení, druhu a délce uložených trestů atd.

Např. z 1000 osob zatčených v přípravném řízení, na něž byla podána obžaloba, bylo v letech 1922 ve vazbě do obžaloby po dobu delší 14 dnů až do jednoho měsíce 230 osob a déle než jeden měsíc - 266 osob).

J. Stehlík iniciativně porovnával změny, ke kterým došlo v prvních letech České republiky, ve srovnání s průměrem let 1882 až 1886, v letech válečných (I. světová válka) a poválečných letech až do roku 1922. Komentář obsahuje i otázky,

⁹⁴ *Trestní statistika...*, sešit 2., s. 7-42.

⁹⁵ Statistické zpracování po technické stránce řídil statistický rada Josef Prášek.

⁹⁶ Nařízení o evidenci soudních provinilců a sbírání dat pro účely kriminální statistiky. Sbírka zákonů a nařízení státu československého, částka 68 z 25. července 1922.

na které je nezbytné odpovědět, aby hodnocení stavu kriminality více odpovídalo skutečnosti – například zda lze vzestup trestné činnosti vysvětlit nedokonalostí zpracování údajů zákonodárnou administrativou státu.

Léta válečná, zvláště pak poválečná, jak dokládá, radikálně zvýšila počet výskytu závažných trestných činů, především majetkového charakteru (konkrétně krádeží a spoluúčasti na ní), zejména na území působnosti vrchního zemského soudu moravsko-slezského. V roce 1915 krádeže a spoluúčast na krádeži činily 50,8 % ze všech zločinů a v roce 1919 až 83,3 %. V letech 1920-1922 dochází k poklesu kriminality jako důsledku zrychleně přijatých zákonných opatření, jimiž byla pozměněna kvalifikace majetkových deliktů. Komentář obsahuje i upozornění na užití přísnějšího měřítka soudci při posuzování trestnosti obžalovaného. Také přiznává vliv pohybu obyvatel na rozložení kriminality v jednotlivých územních celcích. Při výpočtu indexu kriminality vysvětluje, že od celkového počtu obyvatel by bylo nutno odečíst ty osoby, které nejsou způsobilé se trestného činu dopustit, ať už z důvodu věku či stavu nepřičetnosti a ty, které civilní trestní pravomoci nepodléhají (tj. osoby vojenské) – některé shody s vývojem kriminality po roce 1990 jsou nepřehlédnutelné.

V části věnované odsouzeným osobám je zdůrazňována rozdílnost kriminality podle pohlaví pachatele. Kriminalita žen, zejména násilná kriminalita, je považována za značně nižší a méně závažnou než obdobná kriminalita mužů. Jako typicky ženské delikty jsou uváděny: potrat a vražda dítěte. Současně však autor komentáře zdůrazňuje vliv sociálních poměrů pachatelů na vznik kriminality a skutečnost, že znesnadňují vysvětlení některých trestných činů rozdílem pohlaví. Uvádí indexy,⁹⁷ podle kterých na přelomu století bylo z 1000 všech odsouzených jen 154 odsouzených žen, v roce 1918 až 420 žen a v roce 1922 již jen 222 odsouzených žen.⁹⁸ Také si všimá, že k většímu nárůstu kriminality v hodnoceném období došlo u žen ve věku nad 50 let. Upozorňuje i na nárůst počtu odsouzených mladistvých žen. Vzestup kriminality u žen hodnotí jako vyšší než u mužů a u starších 20 let vyšší než u mladistvých. Současně si ztěžuje na nedostupnost populačních dat potřebných ke srovnání počtu odsouzených s počtem obyvatel.

V komentáři je pojednána i otázka trestné činnosti cizinců. Na přelomu 19. a 20. století podíl cizinců mezi odsouzenými muži činil 6-9 %. V roce 1918 byl pod 6 %. U žen byl podíl ještě nižší.⁹⁹ Z rozboru dat o stavu odsouzených – svobodný, ženatý, dává J. Stehlík k úvaze závěr, že manželství u mužů působí na snížení kriminality účinněji než u žen.

Zvažuje i to, zda příslušnost k určitému náboženství má vliv na zločinnost a dochází k závěru, že nikoliv. Vliv povolání hodnotí jako problém těžko řešitelný –

⁹⁷ *Trestní statistika...*, sešit 2., s. 7-42.

⁹⁸ V roce 2012 bylo, dle soudní statistiky, z 1000 odsouzených osob cca 140 žen.

⁹⁹ V roce 2012 jsou dostupná jen data o cizincích. Policií ČR stíhaných a vyšetřovaných. Představovali cca 7 % ze všech v tom roce stíhaných osob. Více než 90 % z nich byli muži.

je těžké určit, zda rozdíly mezi zastoupením zemědělců a pracovníků v průmyslu byly způsobeny jejich příslušností k určitému stavu, anebo tím, že se jednalo o značně rozdílná prostředí – např. že pobyt v lidnatějších místech průmyslových aglomerací poskytoval větší možnost dostat se do konfliktu s trestním zákonem než pobyt na venkově apod. Také zvažoval možnost, že údaje ve sčítacích lístcích byly v této části vyplněny nepřesně. Vliv školního vzdělání na kriminalitu nebyl dle J. Stehlíka prokázán. Usuzoval to z toho, že úbytek negramotných mezi odsouzenými odpovídal úbytku negramotných mezi obyvatelstvem obecně. Zachycení působení majetkových poměrů odsouzeného na jeho kriminální jednání, shledal, s ohledem na způsob sběru údajů, jako nemožné.

Část tabulek zahrnutých v komentáři Stehlíka shrnovala údaje o mladistvých delikventech, a to podrobněji než u dospělých. Autora komentáře k tomu vedlo přesvědčení, že správné představy o příčinách delikvence mladistvých, získané zpracováním statistických dat o nich, mohou nepřímo přispět ke snížení zločinnosti mládeže. Materiály o mladistvých (včetně sčítacích lístků) z dob válečných však byly neúplné – podrobněji byly zpracovány až od roku 1919.

U odsouzených mladistvých mužů byly v té době silně zastoupeny zločiny proti manželství a pohlavní mravnosti, zatímco u mužů starších věku mladistvých, trestné činy proti životu a zdraví a proti obecnému míru a pořádku (především nebezpečné vyhrožování a násilné vpádnutí do cizího majetku nemovitého). Početně méně významné skupiny odsouzených byly pak odsouzeny za zločiny proti hospodářskému pořádku, zločiny obecně nebezpečné a zločiny proti cti a náboženství. Ze 100 odsouzených za zločin krádeže a účastenství na nich v roce 1914 připadalo 31 % na mladistvé, v letech 1920 až 1922 pak za krádeže a účastenství na nich bylo ze 100 odsouzených – 26 %, 24 % a 18 % mladistvých. Vyšší procento mladistvých v letech válečných bylo vysvětleno tím, že značná část osob starších dvaceti let (mužů) v tomto období podléhala vojenské trestní pravomoci a nebyla tak zahrnuta do civilních statistik odsouzených osob.¹⁰⁰

Značný počet tabulek v komentáři ilustroval udělené tresty (na trest bylo pohlíženo jako na opatření, s jehož pomocí bylo dosaženo ochrany platného právního řádu). Jako trest hlavní byl u zločinů trest smrti nebo žaláře, u přečinů a přestupků vězení, ale i trest peněžitý, ztráta práv a povolení a u některých přestupků důtka. Přičemž, dle hodnocení J. Stehlíka, bylo možno již před I. světovou válkou pozorovat pozvolný přesun trestů z kategorie trestů déle trvajících do kategorie trestů krátkodobých.

V roce 1919 nabyl účinnosti zákon o podmíněném odsouzení a podmíněném propuštění. Problémy vznikly při statistickém zpracování nových údajů – sčítací lístky se vyhotovovaly až po výkonu dodatečného trestu a odvoláních. Také problémy v praxi výkonu nových opatření byly významné, a tak údaje z roku

¹⁰⁰ V roce 2012 z počtu všech osob odsouzených za krádeže bylo 6 % mladistvých.

1919 – 1922 byly statisticky zpracovány vždy až po šesti letech od roku, kdy podmíněné odsouzení bylo vysloveno.

U přestupků došlo již v předválečném období k vzestupu počtu uložených peněžitých trestů a trestů vězení v délce od 1 týdne do 1 měsíce a trestů v délce od 1 měsíce až do 3 měsíců. Trestů kratších 1 týdne ubylo. Tato tendence trvala i po dobu války a po ní až do roku 1921. Zvlášť silný vzestup počtu trestu žaláře do 1 měsíce byl, ve srovnání s léty předchozími, zjištěn v roce 1917. Tento náhlý, avšak trvajícím vzestup trestů krátkodobého žaláře se projevil u všech souzených zločinů. U krádeže činilo procento trestů žaláře do 1 měsíce z celkového počtu k trestu žaláře odsouzených osob v roce 1916 – cca 27 %, v roce 1917 – 39 % a v roce 1918 – 44 %, u podvodu: 47 %, 60 % a 64 %. U vydírání – 28 %, 53 % a 43 %. Pokles byl zaznamenán až v roce 1922 a vysvětlen novelizací trestního zákoníku. Nárůst delších trestů u přečinů byl zdůvodněn tím, že se jednalo výhradně o tresty uložené za přečiny válečné lichvy.

Jako o jedné z nejdůležitějších charakteristik zločince bylo v komentáři pojednáno o tzv. zpětnosti – recidivě. Dle J. Stehlíka je úkolem kriminální statistiky k „tomuto kriminálně politicky důležitému elementu zvlášť přihlížet.“¹⁰¹ Proto v mnoha tabulkách, tam kde bylo pojednáno o osobách pachatelů a vypočítány indexy na počet 100 odsouzených osob, bylo uváděno nejen zastoupení počtu osob nedospělých (10 až 14 let), mladistvých (starší 14 let až do 20 let) a starších 20 let, ale i zastoupení odsouzených před trestem zachovalých (prvotrestaných) a již trestaných (recidivistů). Podrobnější členění pak rozdělovalo pachatele ještě na odsouzené za přestupek, za přečin a za zločin.

Mezi osobami podmíněně odsouzenými v těch letech bylo mnoho nedospělých osob a hlavně mladistvých. Podmíněné tresty byly ukládány spíše ženám než mužům. Takže především mladistvý věk, zachovalost (bezúhonnost) a mírnější hledisko u žen byly důvodem k uložení podmíněného trestu.

Jinak období I. světové války, dle J. Stehlíka, mělo škodlivý dopad na kriminalitu, protože v době válečných poměrů oproti dobám mírovým, se mezi pachateli trestných činů zvýšilo procento osob dosud zachovaných (bezúhonných – prvotrestaných) na úkor recidivistů.

Sborník trestních statistik za léta 1923-1927, vydaný Státním úřadem statistickým v roce 1931, také ještě obsahuje komentář dr. Stehlíka.¹⁰² Je to komentář v justičních statistikách předválečné doby poslední a velmi obsáhlý – včetně tabulek obnáší cca 60 stran a je, jak je u Stehlíka zvykem, kriminologicky orientován. Ve srovnání s předchozím komentářem z let 1925 obsahuje zvláštní pojednání

¹⁰¹ *Trestní statistika...*, sešit 2., s. 34.

¹⁰² *Trestní statistika z republiky československé v letech 1923-1927*, in: *Československá statistika – svazek 49, řada V., Trestní statistika, sešit 3., Praha 1931.*

o národnosti odsouzených, o místu narození odsouzených osob, místu jejich pobytu a místu, kde spáchali trestný čin, o počtu členů rodiny odsouzeného na něm finančně závislých, vlivu alkoholismu na kriminalitu, o hospodářské škodě způsobené kriminalitou. Značná část komentáře je věnována kriminalitě mládeže a recidivě (zpětnosti).

Komentář z roku 1931 navazuje na komentář z roku 1925 a obsahuje navíc data z území Slovenska a Podkarpatské Rusi, tj. ze všech území tehdejšího Československa. V tabulkové části (mimo tabulky použité v komentáři) obsahuje dalších 23 i několikastránkových tabulek, a sborník tak má celkem úctyhodných cca 400 stran.

Autor komentáře se též zmiňuje o v té době realizované reformě trestního rejstříku (ten byl zřízen v českých zemích v roce 1897 a původně byl veden státními zastupitelstvími podle zásady domovské příslušnosti odsouzených.)

Zvláštní pozornost je v komentáři věnována problematice mladistvých delikventů a připravované reformě trestního zákona. Avizuje reformu nejen trestního rejstříku, ale i zvláštní úpravy statistik vedených na mladistvé provinilce, kdy budou soudně zjišťována nejen jejich základní identifikační data, ale i data důležitá pro poznání osobních vlastností mladistvých, stupně jejich rozumové a mravní výchovy a zvláštních poměrů jejich vývoje. V připravovaném trestním zákoně měla být zohledněna zpětnost (recidiva) – proto se jí komentář více věnoval, a měl být upraven i sčítací lístek. Připravovalo se rozšíření šetření ohledně osobních poměrů odsouzených a měly se rozlišovat trestné činy vedené nízkou pohnutkou a jinou pohnutkou. Měla být věnována pozornost geografickému roztrídění výskytu kriminality a přesnějším údajům kriminalistickým, zohledňujícím nejen místo, ale i den spáchání skutku apod.

Zvláštní pozornost i v tomto komentáři byla věnována trestům ukládaným mladistvým, tj. důtce, trestu vězení, trestu státního vězení, uzamčení, pokutě a jiným výchovným opatřením.

Základní sčítací jednotkou zůstávala odsouzená osoba, o níž byl vystaven sčítací trestní list (jakmile o ní bylo právoplatně rozhodnuto), a tak statistika o kriminalitě byla stále v komentáři nazývána jako statistika individuálních odsouzení.

V části komentáře věnované rozboru statistických dat o trestné činnosti soudů bylo zdůvodněno, proč bylo třeba výkaznictví v této oblasti zjednodušit. Čísly byla dokladována přetíženost soudů a současně zdůrazněno, že trestní případy byly čím dále tím rychleji vyřizovány.

Z počtu osob odsouzených za přestupky v letech 1923 – 1927 bylo 77 % odsouzeno v témže roce, v němž spáchaly trestný čin, u zločinů to představovalo 47 %, u přečinů 26 % odsouzených.

Část komentáře věnovaná rozboru kriminálních dat byla oproti obdobnému komentáři z roku 1925 radikálně rozšířena. Bylo zde upozorněno, že dostupné řady

statistických dat o kriminalitě v republice Československé sice tvoří novou řadu kriminálně statistických údajů, avšak tato řada není zatím dostatečně dlouhá, aby se z ní mohly vyvozovat konečné úsudky. Bylo pojednáno i o změnách platných zákonů, které ovlivnily statistická data a o společenských změnách s dopadem na kriminalitu: např. o znehodnocení peněz, zrušení zákona o podloudném vývozu apod.

Bylo zdůrazněno i to, že v komentáři vždy jde jen o kriminalitu evidovanou a že takto zjištěná kriminalita se výrazně liší od kriminality skutečné, nejen v ohledu časovém (prodlouženém o policejní pátrání ovlivněné např. i jeho intenzitou, dále o trestní řízení a dobu do právní moci rozsudku), ale i tím, že nezahrnuje neznámé pachatele trestných činů, a pachatele činů, u kterých nebylo trestní řízení zavedeno. „Pro kriminalitu není jen rozhodujícím počet osob, které se dopustily trestného činu, nýbrž i jakost a množství deliktů.“¹⁰³

Kriminalita byla tehdy dělena na zločiny, přečiny a přestupky. Za zločiny byl stanoven trest smrti nebo nejtěžší tresty omezení svobody (žalář, káznice, státní vězení), za přečiny též omezení svobody (vězení, státní vězení, uzamčení), případně i peněžité tresty (a u mladistvých na Slovensku a v Podkarpatské Rusi i důtky). Za přestupky se ukládal trest vězení (na území Slovenska a Podkarpatské Rusi uzamčení), případně trest peněžité a tresty mírnější.

Tam, kde byla kriminalita posuzována podle „jakosti“ (závažnosti), byly obtíže u případů trestního souběhu (konkurence). Souběh mohl být stejnorodý a nestejnorodý. Pro účely statistické byl proto oddělován trestný čin hlavní (nejtěžší), podle kterého byla vyměřena sazba trestu, od trestných činů vedlejších; byl-li hlavní nebo vedlejší trestný čin spáchán několikrát, byl počítán za jediný trestný čin.

Z osob odsouzených v zemi České a Moravskoslezské bylo 90 % všech osob odsouzeno za přestupky, na Slovensku a Podkarpatské Rusi téměř 80 % osob za zločiny a přečiny. Srovnání kriminality „západní“ a „východní“ však J. Stehlík vylučuje pro velkou rozdílnost v kvalifikaci trestných činů.

Zvlášť se zmiňuje o trestných činech, které jsou svou početností či závažností hodné pozornosti. Mezi takové trestné činy stejně jako dnes patřily krádeže, podvody a s nimi do jedné skupiny řazené trestné činy podvodného úpadku a poškození cizích věřitelů, zpronevěry, loupeže a úmyslné poškození cizího majetku.

V tu dobu rostl počet zjištěných zpronevěr. Podíl loupeží spíše klesal. Dle Stehlíka to bylo tendencí doby, vyznačující se hospodářským rozmachem, který zajistil prostředky na život i těm, kteří si je za války mohli zaopatřit často jen protizákonně, současně poskytl dosti příležitostí těm, kteří neváhali investovat svůj důvtip do nepoctivého jednání.

¹⁰³ *Trestní statistika...*, sešit 3.

V období 1918-1922 připadalo na zločin krádeže 74 % všech zločinů a 38,4 % přestupků. V následujícím období (po roce 1923) dochází k poklesu: v letech 1923-1927 činily krádeže skoro polovinu všech zločinů a přestupky krádeže přes pětinu všech přestupků.¹⁰⁴

U podvodů se ve sledovaném období projevují tendence opačné. Dochází k trvalému růstu. Za období 1923-1927, ve srovnání s obdobím 1918-1922, o 73 %. Jejich podíl se zvyšuje z necelých 8 % na celých 17 %.¹⁰⁵

Jakousi protiváhou poklesu krádeží byl v té době vzestup počtu útoků na život a zdraví, který však již tehdy představoval i přestupek spáchaný většinou z neopatrnosti při jízdě motorovými vozidly (z 863 trestných činů odsouzených v roce 1923 stoupl na 1229 v roce 1927).

Trestné činy proti obecnému míru a pořádku, reprezentované větším počtem přestupků zákona o donucovacích pracovnách a polepšovnách, narůstaly podle J. Stehlíka proto, že v okolních státech (Německu a Rakousku) byly špatné hospodářské poměry a do našich příhraničních okresů přicházelo mnoho tuláků a žebráků (zvyšoval se počet přestupků žebroty, potulky a zahálčivosti).

Celková tendence kriminality na území Čech, Moravy, Slezska v pětiletí 1923-1927 byla tak dosti odlišná od předcházejícího období.

Dále J. Stehlík, opět jako v předchozím sborníku, pojednává zvláště o kriminalitě žen, a zdůrazňuje, že typickým důsledkem války v Československé republice, ale i jiných zemích, je zvýšená kriminalita žen. Po válce až do roku 1922 kriminalita žen sice klesá, zůstává však vyšší, než byla před válkou, a ženy jako pachatelky se objevují i u trestných činů, které do té doby byly doménou mužů. Celkově se však dopouštějí trestné činnosti méně závažné (těžké) než muži a častěji se jedná o ženy starší 18 let než mladší.

V období let 1923-1927 bylo odsouzeno za zločiny a přečiny 2 205 mužů mladších 18 ti let a 402 mladších žen (což představuje 85 % a 15 %) a 26 690 mužů starších 18 ti let a 8418 žen (75 % a 25 %).¹⁰⁶

Dle starého rakouského a uherského trestního zákona byly děti do věku 10 let považovány za úplně trestně nepříčetné, takže nelze bylo proti nim zahájit trestní řízení. Děti starší 10 let až do 14 let byly označovány za nedospělce a pokud se děti-nedospělci dopustily činu, jenž byl podle zákona zločinem, byly potrestány pouze za přestupek (tzv. přestupek nedospělých) uzavřením na odděleném místě. Dopustily-li se přečinu nebo přestupku, bylo jejich potrestání přenecháno tzv. domácí kázni nebo bezpečnostnímu úřadu. Osoby starší 14 let byly osobami

¹⁰⁴ V roce 2012 představovaly krádeže 26 % ze všech soudy evidovaných trestných činů.

¹⁰⁵ V roce 2012 představovaly podvody – včetně úvěrového podvodu aj. – 5 % ze všech soudy evidovaných trestných činů.

¹⁰⁶ V roce 2012 bylo odsouzeno za trestnou činnost 1 990 mladistvých mužů a 189 dívek (91,3 % a 8,7 %), dále 60 056 mužů starších 18 ti let a 9 236 žen starších 18 let (86,7 % a 13,3 %).

dospělými a úplně trestně přičetnými, avšak věk do 20 let byl při stanovení trestu polehčující okolností a osobu, která se ve věku do 20 let dopustila trestného činu, bylo možno potrestat maximálně těžkým žalářem od 10 do 20 let a jen podle zákona na ochranu republiky a osoby mezi 18 a 20 lety doživotním těžkým žalářem. Na Slovensku a na Podkarpatské Rusi byla hranice úplné trestní nepřičetnosti omezena věkem dovršení 12 let. A osoby mladistvé ve věku od 12 do 18 let byly posuzovány podle stupně jejich rozumového a mravního vývoje, přičemž pokud bylo zjištěno, že jsou rozumově či mravně zaostalé, nemohly být odsouzeny. Vzhledem k těmto a jiným rozdílům v posuzování trestní odpovědnosti mladších osob byly statistiky komentovány jen v jednotlivých územních celcích zvlášť a nebyly navzájem srovnávány.

V komentáři uvedené poznatky se tak týkaly především kriminality v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

Např., že s přibývajícím věkem stoupal výskyt kriminality jak u mužů, tak i u žen a dosahoval maxima ve věku 25-30 let a pak následoval pokles. Proměnlivá křivka výskytu kriminality u mužů v pozdějším věku (od 50 do 60 let) byla, dle komentáře, zaviněna především častějším výskytem v této věkové kategorii notorických tuláků a žebráků.

Pro období let 1923 – 1927 byl charakteristický, oproti předchozímu období, pokles zločinů v nejnižších věkových kategoriích, zvláště u žen, avšak u dětí ve věku 10 – 14 let byl zjištěn naopak velký přírůstek.

Komentář obsahuje i pasáže věnované národnosti odsouzených. Rozdíly nebyly významné, jen u německé a maďarské národnosti byla v poměru k ostatním národnostem zjištěna kriminalita o něco nižší a u národnosti polské a ruské podstatně vyšší, než byl československý průměr. Několik pasáží je věnováno i „cikánům“. Dokonce je jim věnována zvláštní pozornost. Označování odsouzených osob za „cikány“ bylo prováděno soudy, přičemž nebylo známo, zda všechny soudy označovaly takové osoby stejným způsobem, zejména v případech, kdy sami odsouzení uváděli jinou národnost. Státní zastupitelství v Brně vedlo pro „cikány“ zvláštní rejstřík trestů jednotný pro celé území republiky. Často byly mezi nimi osoby, které byly necikánského etnika, ale které „nemajíce stálého bydliště a žijíce po cikánsku“ byly za „cikány“ považovány (soupis osob cikánské národnosti byl proveden při sčítání lidu v roce 1921 a soupis osob žijících „po cikánsku“ až v roce 1928.)

Z přehledu uvedeného v komentáři vyplynulo, že typickými trestnými činy „cikánů“ v Čechách, na Moravě a ve Slezsku byly trestné činy proti obecnému míru a pořádku (tuláctví a žebrota), a teprve v druhé řadě proti majetku (krádeže a účastenství na nich), na Slovensku a v Podkarpatské Rusi se nejčastěji u nich vyskytovaly stejné trestné činy, ale v obráceném poměru: 1) krádeže a přechovávání, 2) tuláctví a žebrota. Ovšem nelze zapomínat, že hodnocení přestupků a zločinů nebylo zcela v porovnáváných oblastech totožné. J. Stehlík shrnuje, že dohromady bylo pro tuláctví, žebrotu a delikty proti majetku odsouzeno 90 % všech

odsouzených „cikánů“, avšak je skutečností, že trestné činy tuláctví a žebrota se nedají tak lehko zatajit, jako delikty proti majetku.

Dále komentář obsahoval pojednání o náboženském vyznání, protože J. Stehlík mínil, že by příslušenství k církvi mělo mít blahodárný vliv na snížení kriminality. Není-li tomu tak, lze si to vysvětlit tím, že velká část příslušníků té či oné církve je jen u církve přihlášená. Z přiložené tabulky (uvádějící, kolik z 1000 obyvatel určitého náboženského vyznání v Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo v průměru let 1923-1927 odsouzeno) je patrné, že kriminalita příslušníků jednotlivých církví byla odlišná. (Nejvíce bylo odsouzeno osob římskokatolického vyznání a nejméně židovského - izraelského). Na Slovensku a Podkarpatské Rusi to byli nejčastěji odsouzení pravoslavného vyznání a nejméně opět židovského. Jak je v komentáři uvedeno, vysoká kriminalita u pravoslavných byla ovlivněna jednak skutečností, že je vždy vyšší než republikový průměr, jednak tím, že podle sčítání lidu v roce 1921 přibýlo v republice ruských běženců.

Dalším znakem, kterému se věnoval komentář, byl stav rodinný – dalo se očekávat, že u svobodných mladších mužů byla zjištěna nejvyšší kriminalita. Větší kriminalita mužů ženatých na území Slovenska a Podkarpatské Rusi byla vysvětlena skutečností, že je tam zvykem vstupovat do manželství podstatně časněji než v zemích Českých, na Moravě a ve Slezsku. U žen to bylo naopak – na všech sledovaných územích převládala počet vdaných žen odsouzených za kriminalitu nad počtem žen svobodných. Bylo to vysvětleno tím, že nejvyšší procento odsouzených žen je ve věku 30-40 let, a to je období, kdy většina žen je již provdána. Ze statistických čísel pak podle J. Stehlíka lze těžko zjistit, jak dalece manželství ovlivňuje kriminalitu manželů, zda ztroskotané manželství je podnětem zvyšujícím kriminalitu u rozvedených či odloučených, nebo naopak, zda kriminální sklony osob nepůsobí škodlivě na manželství. U žen pak lze soudit, že manželství, spíše pak starost o materiální zabezpečení dětí, je jednou z příčin kriminalitu žen zvyšujících.

Povolání jsou věnovány ve sčítacím listě dvě otázky: u osob odsouzených dospělých se první týká druhu povolání a postavení v něm a druhá u osob mladistvých povolání a postavení rodičů mladistvého. Obě zjišťovaly stav v době spáchání činu. Získaná data však trpěla velkými nepřesnostmi a nebyla srovnatelná s daty o povolání zjištěnými při sčítání lidu, proto od rozboru dat o povolání bylo upuštěno. Byly zpracovány jen tabulky bez komentáře. Z nich vyplynulo, že mezi odsouzenými muži v Čechách, na Moravě a ve Slezsku s velkou převahou převládaly osoby z kategorie „ostatní zaměstnanci v průmyslu“ a mezi ženami tatáž kategorie doplněná o „dělníky“ bez bližšího zpřesnění a „zaměstnance v zemědělství“. U rodičů mladistvých odsouzených pak převládaly osoby tří kategorií: stejné zastoupení měli „dělníci“ bez bližšího členění, „samostatní pracovníci“ a „nájemci“ v zemědělství. U žen pak „ostatní povolání“ a „ostatní zaměstnanci v průmyslu“.

Povolání odpovídaly údaje o vzdělání: u osob negramotných byla zjištěna daleko vyšší kriminalita než u osob ostatních, včetně těch, které uměly alespoň číst.

Jako poznatek bylo v komentáři prezentováno zjištění, že negramotnost je faktorem kriminogenním zejména tam, kde je negramotnost jevem sporadickým, ale i takové zjištění, že tam, kde je velký nepoměr mezi obyvatelstvem studovaným a školně nevzdělaným, jsou pro osoby s vyšším vzděláním větší svody chovat se kriminálně.

V několika tabulkách bylo sledováno místo narození (země a vybraná města) odsouzených, místo jejich pobytu a místo, kde spáchali trestný čin. Získané údaje byly přepočítány na indexy. Konkrétní tabulky z této části komentáře však chybí. Nechybí už údaje o tom, v jakém měsíci byl trestný čin spáchán, a to v členění podle jednotlivých druhů trestných činů. Bylo tak zjištěno, že v Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo v průměru let 1923-1927 nejvíce zločinů spácháno (tam, kde se podařilo dobu spáchání zjistit) v srpnu, listopadu, říjnu a červenci, přečinů – v listopadu, přestupků pak v červenci, srpnu a květnu. Takže na určité skupiny přestupků měla, podle J. Stehlíka roční doba pronikavější vliv než na zločiny a přečiny – nejvýznamněji na přestupky tuláctví a žebroty. Ve skupině přestupků proti majetku bylo spácháno více přestupků v době zimní než letní. (Dnes jsou podobné souhrnné informace občas zjišťovány a publikovány kriminalisty.)

Do roku 1922 byly šetřeny též majetkové poměry odsouzených osob, ale získaná data byla neuspokojivá, a tak v roce 1924 bylo provedeno šetření jen u osob odsouzených pro trestné činy proti majetku, ale i zde výsledky byly sporné. A tak v posledním komentáři J. Stehlíka byla uvedena jen tabulka členící odsouzené osoby starší 18 let na osoby, které se před odsouzením o nikoho nestaraly, a osoby, které živily jednu osobu, 2 nebo 3 osoby, 4 nebo 5 osob a více než 5 osob. U mužů i u odsouzených žen převládaly osoby, které se o nikoho nestaraly, následované počtem osob, které živily 1 až 3 osoby. Jako logický se pak jeví závěr, že okolnost, zda odsouzení živili nějaké další osoby z rodiny, nebyla hodnocena jako kriminogenní.

Také byl hodnocen vliv alkoholismu na kriminalitu. Bohužel se v tu dobu nepodařilo zjistit početní zastoupení pijáků (alkoholiků) v populaci. Takže chybí srovnání poměru pijáků v populaci odsouzených osob a v populaci vůbec. Dle tabulky z roku šetření (1924) zjistíme, že cca 51 % odsouzených označených jako pijáci spáchalo trestný čin ve stavu podnapilém, a zbytek pak ve stavu střízlivém. Z toho byl učiněn závěr, že alkoholismus je kriminogenním faktorem. Zvlášť byly uvedeny údaje o přestupku opilství, kterého se dopustil každý, kdo jako opilý se dopustil trestného činu. Převažovali muži (98,6 %) a trestné činy nebezpečného vyhrožování, zlomyslného poškození cizího majetku, zločin těžkého poškození na těle, krádež a smilstvo. Počet osob odsouzených za přestupek v období let 1923-1927 byl rok co rok menší. V roce 1923 byly odsouzeny 602 osoby a v roce 1927 jen 484 osoby.

V roce 1924 byla do sčítacích lístků zařazena otázka ke zjištění způsobené škody v korunách především u krádeží, podvodů a zpronevěř. Výsledek: na území Čech, Moravy a Slezska se škoda u krádeží nejčastěji pohybovala mezi 200-500 Kčs, u podvodu a zpronevěry mezi 1000-5000 Kčs. U přestupků nejčastěji způsobená škoda činila 100 Kčs.

Nejobsažnější část komentáře z roku 1928 byla věnována tzv. zpětnosti – tj. **recidivě** odsouzených osob. Šetření bylo prováděno jen u osob narozených v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Oproti létům 1923-1927 bylo šetření značně rozšířeno. Ve sčítacích listech bylo zjišťováno, byla-li odsouzená osoba již trestána pro zločin, přečin nebo přestupek, a jaká doba uplynula od odpykání trestu za poslední trestný čin do nového rozsudku.

Ve sčítacích listcích z předchozího období chyběly např. údaje o přestupcích a také údajů o mladistvých bylo méně. Chyběly informace o tom, zda se jednalo o opakované trestání jednou nebo vícekrát, pro trestný čin stejný, podobný nebo jiný atd.

Z tabulek let 1923-1927 pak vyplynulo, že v průměru ze 100 osob odsouzených pro trestné činy (zločiny, přečiny a přestupky) bylo osob zachovalých (dosud netrestaných mužů i žen) 57 osob a trestaných 43. Z toho u odsouzených za zločiny bylo zachovalých 43 ze 100, pro přečiny 71 a pro přestupky 58 osob. V období předchozím – tj. od roku 1918-1922 byly údaje na 100 odsouzených pro trestné činy následující: celkem 62 zachovalých a 38 již dříve trestaných.¹⁰⁷

Při vydělení osob odsouzených pro těžké kriminální delikty, tj. zločiny, J. Stehlík zjistil, že v posledním období počet zachovalých klesal a počet osob již trestaných stoupal. U přestupků tomu bylo naopak. Z toho vyplynulo, že závažná kriminalita těch let byla páchána stále častěji recidivisty. Mezi ženami bylo zachovalých (dosud netrestaných) osob daleko více než mezi muži.

Největší počet dosud netrestaných byl ve skupině trestných činů proti hospodářskému pořádku a proti právu autorskému, známkovému a patentnímu. Povaha těchto trestných činů však již sama vylučovala časté opakování toutéž osobou. Největší počet recidivistů byl ve skupině trestných činů proti obecnému míru a pořádku – ze 100 odsouzených bylo 79 % recidivistů (převažovali řemeslní tuláci a žebráci). Následovali recidivisté majetkové kriminality (63 %). Výrazně častěji recidivovali muži než ženy. Jen v kategorii trestaných více než 10x bylo zastoupení žen a mužů zhruba stejné.

Prvními trestnými činy u recidivistů byly zpravidla krádeže, podvody a zpronevěry. Od doby uložení trestu za první trestný čin **u recidivistů z roku 1925** uplynula nejčastěji doba delší 5 let, tj. tyto osoby recidivovaly minimálně až po 5 letech od svého prvního odsouzení. Nejméně odsouzených recidivistů bylo v době delší jednoho roku a kratší dvou let. Tabulka recidivy byla pak předložena jako důkaz o tom, že doba, která uplynula mezi uložením prvního trestu a posledním odsouzením není závislá na kategorii a druhu trestného činu a že trestná činnost u většiny recidivistů je jevem dlouhodobým.

Takže souhrnem: nejčastěji ve 20. letech 20. století recidivovali v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v trestné činnosti ti, kteří zahájili zločineckou kariéru

¹⁰⁷ V roce 2012 nebyly počty osob netrestaných zjišťovány. Jako recidivisty označily soudy 6,6 % ze všech odsouzených osob.

tuláctvím a žebrotou (cca 90 % recidiva), na druhém místě pachatelé krádeží a dalších majetkových trestných činů (80 % recidiva) a na třetím pachatelé mravnostní kriminality (30 % recidiva). Periodicita stejného druhu trestného činu byla nejčastějším jevem a měla podobu 1 roku, uplynulého ode dne ukončení trestu za předcházející trestný čin. Více než polovinu recidivistů představovaly osoby, které již recidivovaly minimálně 5 let svého života. Číselné údaje v tabulkách byly interpretovány tak, že osoby, které již někdy spáchaly zločin, se nového dopustí podstatně častěji než osoby, které dosud pro zločin trestány nebyly. Mezi mladistvými bylo recidivistů podstatně méně než mezi dospělými odsouzenými. Ze 100 mladistvých chlapců ve věku od 14 do nedokončených 18 let byli cca 3 recidivující, ze 100 dospělých odsouzených mužů 9 recidivistů. Recidivisté mezi mladistvými se dopouštěli opakovaně především majetkové kriminality.

Tresty (členěné na hlavní a vedlejší) byly zpracovány do cca 5 tabulek v členění na tresty hlavní a vedlejší. Jako tresty hlavní byly uvedeny: tresty na životě, na svobodě, na majetku a právech, a kromě toho ještě trest důtky, ztráty práv a oprávnění, odkázání do pracovny (na Slovensku a Podkarpatské Rusi). V té době trestní právo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku znalo dva tresty odnětí svobody: 1) žalář, který vedle trestu smrti byl hlavním trestem za zločiny a 2) vězení, které bylo hlavním trestem za přečiny a přestupky. Nedospělým do 14 let byl ukládán za tzv. přestupek nedospělých trest uzavření na odděleném místě. Trestní právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi znalo pět různých trestů odnětí svobody. Za zločiny byl ukládán trest káznice a žaláře, za přečiny vězení a za přestupky uzamčení. Kromě toho za některé zločiny a přečiny byl stanoven tzv. nezneuctívající trest státního vězení.

K tabulkám bylo připojeno upozornění, že je někdy těžké zjistit, zda postupné přibývání trestů krátkodobých a ubývání dlouhodobých trestů odnětí svobody znamená zmírňování represe nebo skutečně ubývá těžkých trestných činů a narůstá počet trestných činů méně závažných.

Několik tabulek bylo věnováno podmíněnému odsouzení. Zákon o podmíněném odsouzení ze dne 17. října 1919 č. 562 Sb. byl v praxi jednotlivými soudy, dle komentáře, nesterpně využíván. Nejnápadnější vzestup podmíněného odsouzení byl zaznamenán u přečinů, u nich bylo odsouzeno nejvíce osob podmíněně. V průměru let 1923-1927 bylo ze 100 osob odsouzených v Čechách, na Moravě a ve Slezsku za přečiny 62 osob odsouzeno podmíněně, za přestupky ze 100 odsouzených bylo 45 osob odsouzeno podmíněně a za zločiny – 32 osob.¹⁰⁸ Častěji byly podmíněně odsouzeny ženy než muži, osoby nedospělé (ve věku od 10 do 14 let), mladiství než dospělí, prvotrestaní (71 osob ze 100 odsouzených prvotrestaných) než recidivisté (11 osob ze 100 odsouzených recidivistů, z recidivistů odsouzených za zločin jen 4 byli odsouzeni podmíněně). Souhrnem bylo

¹⁰⁸ V roce 2012 bylo ze 100 osob odsouzených za trestné činy 67 osob odsouzeno k podmíněným trestům.

konstatováno, že na podmíněné odsouzení měla největší vliv zachovalost (dřívější trestní bezúhonnost), věk a pohlaví odsouzených osob. Cílem uplatnění zákona o podmíněném odsouzení byla snaha docílit, aby se podmíněně odsouzený polepšil a vedl dále spořádaný život, zvláštní důraz byl proto kladen na provinivší se mladistvé osoby. Od roku 1923 stoupal počet podmíněně odsouzených osob s jednoroční uloženou zkušební lhůtou, kdežto počet osob s víceletou lhůtou (dvou a tříletou) klesal. U osob s 6 měsíční lhůtou počet osob v průběhu let mírně kolísal a vzhledem k malému počtu odsouzených s touto lhůtou nelze bylo změny interpretovat.

Sankce uložení ochranného dozoru a omezení místa pobytu a způsobu života bylo soudy v posuzovaných letech užíváno nepatrně a dokonce rok od roku se jejich počet zmenšoval.

Prof. Jaroslav Kallab (foto: internet)

JUDr. Vladimír Solnař (foto: internet)

V roce 1931 byla v Praze vydána publikace doc. JUDr. Vladimíra Solnaře věnovaná **zločinnosti v zemích českých v letech 1914-1922 z hlediska kriminální etiologie a reformy trestního práva** (tj. v době, kdy již byl vydán druhý statistický sešit trestních statistik za období let 1923-1927).¹⁰⁹ V. Solnař touto svou publikací navazoval, jak uvedl hned v úvodu, na práce dalších evropských autorů věnovaných odpovědím na otázku, jaký vliv měla první světová válka na zločinnost v zemích ve válce zúčastněných, ale i neutrálních (konkrétně navazoval na J. R. B. de Roose, G. L. Suermonda, Otto Grönlunda, Exnera, von Koppenfelse, Trommera, Calbairaca, N. Leviho, Hackera).

V úvodu se též zmiňoval o tom, že „zločinnost v našich zemích nebyla dosud podrobena odděleně zkoumání statistickou metodou. Data z českých zemí byla sice pojata

¹⁰⁹ Vladimír SOLNAŘ, *Zločinnost v zemích českých v letech 1914-1922*, Praha 1931.

do studií o zločinnosti v Rakousku (Herz, Hoegel)¹¹⁰, ale tyto práce se vztahovaly na území značně rozsáhlé a různorodé.“¹¹¹ Podkladem pro další analýzy mu byla především data uveřejněná v Československé statistice (za léta 1913-1918 v roce 1923 a za léta 1919-1922 v roce 1925), na která jsou v předchozí části této studie též četné odkazy.

Je zajímavé, že stejně jako J. Stehlík se ani V. Solnař nezmiňuje o práci Jaroslava Kallaba, z roku 1913, nazvanou „Dvě studie o významu kriminální statistiky pro reformu trestního práva.“¹¹²

Svoji snahu o popis zločinnosti pojmenoval jako „kriminografický úkol“. Pojem převzal z kriminální sociologie. **Za cíl práce si stanovil zpracovat podklad k dalším úvahám obecnějšího rázu při hledání příčin zločinnosti a zdůvodnění k chystané reformě trestního práva. (Tento cíl se shoduje i s cílem J. Kallaba a všech dalších kriminologů zabývajících se statistikami až do dnešní doby, ale vlastně nikdy nebyl zcela naplněn).**

Ke kriminální statistice, která byla dle jeho mínění zdrojem pro studium zločinnosti jen omezeným, přibral tzv. **kriminální zkušenost**: tj. především poznatky získané ze soudních a jiných úředních spisů, zkušenosti z praxe, vyšetřování jednotlivých případů atd. A ihned si postěžoval, že při rozsahu zkoumaného problému a stavu studia zločinnosti v té době nebylo možno studovat původní spisový materiál tak, jak by si to řešení některých otázek žádalo, a proto kriminální statistice musel dát větší prostor, než zamýšlel. Tzv. kriminální zkušenost pak autor čerpal především z výročních zpráv vrchních státních zastupitelství v Praze a Brně. (Kriminologický výzkum mimo analýz statistických dat v té době neexistoval.) Dnes je postupováno obdobně. Jako zdroj statistických informací bývá upřednostňována statistika policie. A dodatečným zdrojem bývá statistika státních zastupitelství (včetně příkladů z řešených věcí) publikovaná v každoroční „Zprávě o činnosti státních zastupitelství“ a soudní trestní statistika publikovaná v ročenkách Ministerstva spravedlnosti ČR.

V. Solnař na statistiku pohlížel, stejně jako v tu dobu Hurwicz,¹¹³ jen jako na číselnou podobu jevu, která však nemůže podat uspokojující kauzální výklad zjištěných jevů. Ale současně měl za to, že ke zjišťování etiologie kriminality je vhodná přiměřená kombinace obou způsobů sběru informací jak z dat kriminální statistiky, tak i zkoumáním jednotlivých případů.¹¹⁴ Kriminální statistika dle Solnaře – stejně jako u Kallaba, podává rámec jevu a poznatky z jednotlivých případů jej vyplňují, příp. opravují obraz daný kriminální statistikou. Tj. za cca dvacet let

¹¹⁰ Hugo HOEGEL, *Die Grenzen der Kriminalstatistik*, in: *Statistische Monatschrift*, N.F.XII., Leipzig 1907, s. 383, o šetřeních omezených na menší území.

¹¹¹ V. SOLNAŘ, *Zločinnost v zemích českých...*, s. 5.

¹¹² J. KALLAB, *Dvě studie...*

¹¹³ V. SOLNAŘ, *Zločinnost v zemích českých...*, s. 288.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 14.

žádný radikální posun v přístupu ke kriminální statistice. A po cca 100 letech můžeme konstatovat, že k velkému posunu v této oblasti zatím nedošlo.

Světové války výrazně ovlivnily úroveň i trendy kriminality nejen v Evropě. Během několika válečných let se obraz zločinnosti mění podstatněji, než za celá předchozí desetiletí. Kriminologové a další odborníci zabývající se zločinností tak na války začali pohlížet jako na jakýsi sociální experiment. A to ihned po skončení I. světové války.¹¹⁵ K srovnání pak užívali, stejně jako my dnes, indexy kriminality představované poměrem statistických dat o kriminalitě v poměru k počtu obyvatel („schopného býti subjektem trestného činu“ – tj. trestně odpovědného, ale někdy i k celkovému počtu všech na určitém území žijících obyvatel). Současně se snažili zohlednit větší přesuny obyvatel, ke kterým často v důsledku války došlo.

A tak bez ohledu na to, že se shodli na radikálním zvýšení stavu kriminality statistikou nepodchycené (latentní, skryté) byla kriminálně statistickou metodou zkoumána „zločinnost zjevná, zákonná“. Všemi autory odborných publikací o kriminalitě v té době byl chápán fakt, že skutečná kriminalita je přímému zjišťování nedostupná. **Zločinnost známá** pak byla dána počtem známých trestných činů (evidovaných v oficiálních trestních statistikách), ať už došlo k odsuzujícímu rozsudku, či pachatel zůstal neznámý nebo nebyl usvědčen. **Zločinnost zákonná** byla podchycena v počtu odsuzujících rozsudků a zohledněn její úzký vztah k platnému právu, jehož změny a zvláštnosti se „mohou na první pohled v datech statistických jeviti jako pohyb zločinnosti“.¹¹⁶ Jako příklad byla uvedena data majetkové kriminality, jejíž pohyb byl nepřímo ovlivněn poklesem hodnoty peněz a poklesem kupní síly obyvatelstva. Přímo pak změnou určené výše tzv. škody kvalifikované – tj. výše škody způsobené trestným činem – která určovala, zda se jedná o majetkový zločin či přestupek. (Srovnání se současností 21. století se nabízí samo.)

Oba druhy zločinnosti pak byly nahlíženy jako výsledek poznávací a hodnotící činnosti a aplikace trestně právních norem a počítalo se, že představují jen zlomek zločinnosti skutečné.¹¹⁷ Byl zohledněn i fakt, že rozdíl mezi skutečným počtem trestných činů a jejich statistickým obrazem je u různých trestných činů různý.

Vliv změny normy na výši zločinnosti byl dokladován jednak na majetkové kriminalitě (srov. výše), u které změna normy vedla k poklesu zjištěné majetkové kriminality, jednak na zločinu a přestupku zlomyslného poškození cizího majetku, kde nedošlo ke změně a kde statistická data se za stejné období výrazně zvýšila. Analýza válečných let, kdy vliv na statistiku různých změn a opatření nelze bylo vysledovat, pak vedla ke zpochybnění údajů válečné a poválečné trestní statistiky (např. aplikace nových norem, zvláštní přístup k mladistvým, uzákonění instituce

¹¹⁵ Roland GRASSBERGER, *Die Brandlegungskriminalität*, Wien 1928.

¹¹⁶ V. SOLNAŘ, *Zločinnost v zemích českých...*, s. 18.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 17.

podmíněného odsouzení, omezení příslušnosti soudů občanských ve prospěch vojenských, kde trestní statistika nebyla vedena, četných amnestií, zastavení činnosti porotních soudů atd.).

Kromě otázky změny normy zajímaly V. Solnaře vlivy na trestní statistiku proměnlivého obsahu pojmového znaku obsaženého v trestní normě, různé aplikace normy, různé intenzity a rychlosti trestního stíhání a vlivy přesunu obyvatelstva, a to se zvláštním důrazem na zkušenosti z válečného a poválečného období. Kriminologicky přistupoval k vysvětlení značného nárůstu počtu zprošťujících rozsudků v tomto období, nárůstu neobjasněné trestné činnosti, poklesu počtu obžalob atd. Tam, kde V. Solnař argumentuje statistickými daty z těch let, odvolává se na J. Stehlíka a jeho komentáře.

V závěru úvah o užití trestní statistiky z doby války zdůrazňuje užitečnost jejího využití k analýze změn zločinnosti v rámci jedinečného sociálního experimentu. S pomocí trestní statistiky pak rozpracovává periodizaci vývoje válečné a poválečné zločinnosti. Odmítá periodizaci Exnera, který stejné období dělí na části:

- období válečného nadšení až do začátku roku 1915 (pokles zločinnosti),
- dobu plnění povinností do roku 1917 (stoupající zločinnost žen a mládeže),
- dobu ochabnutí (do podzimu 1918),
- období katastrofy do podzimu 1922,
- období obnovy.¹¹⁸

Argumentuje tím, že závěry z celkového stavu zločinnosti nemají valné ceny. Aby se dopracoval hodnotnějších dat, zkoumá zločinnost těch let podle struktury kriminality, rozboru skladby odsouzených osob, zvlášť žen a mladistvých a trendy ukládání trestů.

Zvláštní pozornost věnuje krádeži jako trestnému činu, pro dobu války nejtypičtějšímu. V diskusi používá data o počtu osob odsouzených. Počty trestních oznámení a počty osob obžalovaných vypovídají, dle jeho názoru, spíše o intenzitě činnosti bezpečnostních orgánů, a pro analýzu nejsou dostatečně specifikovány.¹¹⁹ Nejvyšší počet odsouzení pro krádež spadá do let 1920-1922. Nárůst oproti letům předchozím V. Solnař, stejně jako J. Stehlík, vysvětluje skutečností, že velká většina bývalých vojnů již spadala do kompetence občanského soudnictví, a proto i do oficiálních statistik (v letech předtím podléhali vojenskému soudnictví, a proto nebyli vykazováni v oficiálních statistikách). Dále diskutuje dopad změn hodnoty peněz na hranici mezi zločinem a přestupkem.

Odděleně zkoumá zločinnost žen, a zda lze z ní usuzovat na trendy kriminality celkové. Snaží se tak eliminovat vliv vojenských let na evidovanou kriminalitu mužů. Ale výsledkem si není jistý. A to přesto, že z uvedených dat je zřejmé, že vzestup zločinnosti (žen odsouzených za krádež) dosáhl maxima již za války, nikoliv jako celkové počty kriminality, až v letech 1920-1922. Upozorňuje na další potenciální vlivy, které nelze kvantifikovat:

¹¹⁸ Tamtéž, s. 36.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 40.

- změny v kvalitě bezpečnostních služeb za války,
- snížení intenzity trestního stíhání za krádeže u soudů,
- zvýšení kriminální citlivosti poškozených,
- změněné společenské a sociální poměry atd.

Také chybí bližší informace o povaze krádeží – např. typickým předmětem krádeží v době války byly krádeže potravin a surovin vůbec; v normálních poměrech to byly totiž jevy poměrně řídké.

Z dat týkajících se charakteristik odsouzených zjišťuje, že s nárůstem zločinnosti za války stoupá počet veřejných zaměstnanců „nižší kategorie“ mezi odsouzenými, osob zaměstnaných v zemědělství atd. Také stoupá zastoupení prvopachatelů mezi odsouzenými. A zvyšuje se počet krádeží menší závažnosti.

V části věnované etiologii kriminality uvádí názory kladoucí paralelu mezi hospodářským stavem země a počtem odsouzení pro trestné činy proti majetku a dospívá k názoru, že se to týká jen drobných krádeží, páchaných především prvopachateli.¹²⁰ Těžší formy zločinnosti jsou počtem přibližně stálé. A tak část krádeží je, dle V. Solnaře, za války motivována nouzí, ale i nedostatečným střežením předmětů lákavých k odcizení – tj. zvýšenými potřebami pachatelů a také zvýšením výskytu kriminogenních situací. A k tomu dochází k výraznému nárůstu latentní kriminality.

Zvlášť zkoumá statistiky doby poválečné charakteristické tím, že po válce dochází k trvalému vzestupu zločinu a přestupků podvodu a zpronevěry, nebezpečného vyhrožování, ublížení na těle, zločinů vraždy, loupeže, zabití, ale i žhářství a trestných činů proti mravnosti. Poklesem za války a poválečným vzestupem se liší podvod od krádeže a je, dle kriminologů, spjat s poválečným hospodářským rozvojem. Za války podvody zahrnovaly např. získání neoprávněné podpory pro manželky vojáků, padělání chlebenek a jiných poukázek, padělání legitimací. Téměř neexistovalo odsouzení za podvodný úpadek a jiné trestné činy proti věřitelům. Po válce se tento trend rychle obrátil. Zločin těžkého ublížení na těle za války klesá, a tento pokles byl podle V. Solnaře a Exnera ovlivněn zmenšenou spotřebou alkoholu způsobenou jeho nedostupností za války. Vliv alkoholu na zločinnost je obsáhle dokladován odbornou literaturou té doby.¹²¹ Se zvyšováním spotřeby alkoholu roste i kriminalita. Dále s nárůstem počtu tuláků a bezdomovců roste po válce počet případů žhářství a přestupků proti tuláctví. Poválečný nárůst násilné trestné činnosti je vysvětlován válečným zesurovením a poklesem ceny lidského života.

Poslední v řadě publikací o kriminalitě před okupací Československa je **Trestní statistika** Republiky Československé za léta **1928-1931, vydaná roku 1937.**

¹²⁰ Tamtéž, s. 48, 49.

¹²¹ Např. Eduard KOHLRAUSCH, *Alkohol und Verbrechen*, in: Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, Bd. XXXIII, Berlin 1912; Karl BONHOEFFER, *Beruf und Alkoholdelikte*, in: Monatsschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform, Bd. II, Heidelberg 1906; Hugo HOPPE, *Alkohol und Kriminalität in allen ihren Beziehungen*, reprint knihy z roku 1906, Barsinghausen 2012.

Obsahuje jen 26 vícestránkových tabulek o činnosti soudů a o osobách právoplatně odsouzených v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale i na Slovensku a Podkarpatské Rusi.¹²² V krátké předmluvě k této publikaci píše JUDr. Jan Auerhan, prezident Státního úřadu statistického, že textová část k tabulkám bude z úsporných důvodů připojena až k příštímu svazku. Příští svazek však již nebyl vydán a informace o kriminalitě v letech následujících zcela chybí. Statistiky o kriminalitě a výkonnosti trestních soudů byly určitě zpracovávány i v době II. světové války, a to okupační administrativou, avšak zatím nebyly objeveny. České statistiky začaly být znovu zpracovávány až v poválečných letech a přibližně navazovaly na ty prvorepublikové.

Použitá prameny a literatura

Roland GRASSBERGER, *Die Brandlegungskriminalität*, Wien 1928.

Hugo HOEGEL, *Die Grenzen der Kriminalstatistik*, in: *Statistische Monatsschrift*, N.F.XII., Leipzig 1907.

Jaroslav KALLAB, *Dvě studie o významu kriminální statistiky pro reformu trestního práva*, in: *Sborník věd právních a státních*, ročník XIII, 1912-1913, sešit 1., Praha 1913.

Vladimír SOLNAŘ, *Zločinnost v zemích českých v letech 1914-1922*, Praha 1931.

Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva Českých zemí*, Praha 2004.

Österreichische Justiz-Statistik: ein Handbuch für die Justizverwaltung, 3. Jahrgang, Berichtsjahr 1912, Wien 1915.

Trestní statistika z Čech, Moravy a Slezska v letech 1919-1922, in: *Československá statistika – svazek 25, řada V., Trestní statistika, sešit 2.*, Praha 1925.

Trestní statistika z republiky československé v letech 1923-1927, in: *Československá statistika – svazek 49, řada V., Trestní statistika, sešit 3.*, Praha 1931.

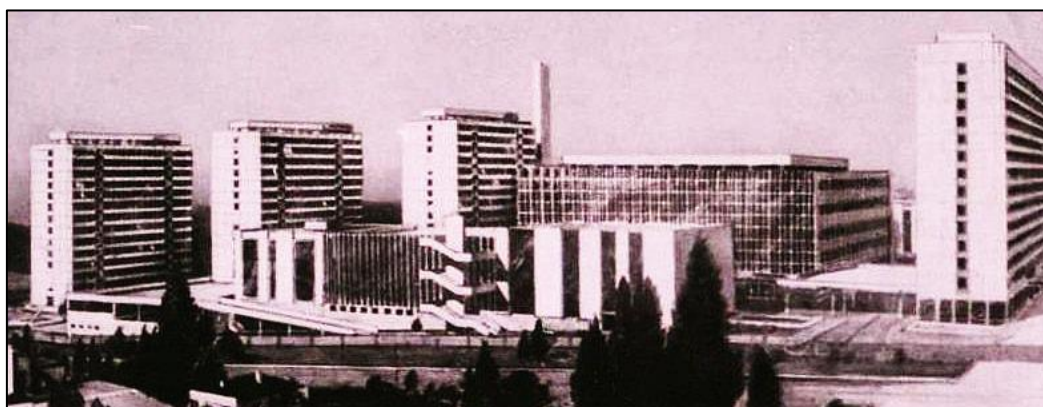
Trestní statistika republiky Československé za léta 1928-1931, in: *Československá statistika – svazek 139, řada V., trestní statistika, sešit 4.*, Praha 1937.

¹²² *Trestní statistika republiky Československé za léta 1928-1931*, in: *Československá statistika – svazek 139, řada V., trestní statistika, sešit 4.*, Praha 1937.

VZNIK VŠ SNB A KATEDRA PENOLOGIE V 80. LETECH 20. STOLETÍ

Ondřej Hladík

Období normalizace přináší v současnosti řadu badatelských témat, která doposud stála mimo zájem odborné veřejnosti. Ta přitom otevírají zásadní okruhy otázek, jež mohou pomoci hlouběji proniknout do mechanismu fungování československé společnosti v 70. a 80. letech 20. století. Jedná se kupříkladu o vzdělávací soustavu Sboru národní bezpečnosti zastřešenou ve sledovaném období nově zřízenou rezortní vysokou školou. Její vznik mimo jiné podpořilo i tehdejší tvrzení o nutnosti zavádění vědeckých poznatků do praxe. Tato skutečnost sice na jednu stranu zapříčinila nepřliší smysluplné akcentování potřeb pracujících při přípravě tehdy obvyklých státních plánů výzkumu, současně ale také otevřela cestu pro do té doby nemyslitelné směry výzkumu.

Maketa areálu VŠ SNB (foto: ABS, f. Muzeum SNB)

Z úvodních řádků je zřejmé, že jde o rozsáhlou problematiku, která doposud nenašla odezvu v odborných statích, o případném rozsáhlejší zpracování ve formě ucelené monografie nemluvě. Nelze proto pochybovat o tom, že předkládaná studie, svojí formou a rozsahem nepřesahující rozsáhlejší článek, si neklade za cíl otázky zodpovědět, ale naopak, otevřít doposud chybějící diskuzi a posloužit tak jako odrazový můstek pro další bádání.

Znovuobjevování penologie

Jednou z vědních disciplín, jež se začaly s ohledem na výše popsanou situaci pozvolna rozvíjet, byla i penologie. Jak je vcelku zřejmé, tento aplikovaný obor, který se zabývá výkonem trestu jako cestou k nápravě delikventa, se v 50. letech 20. století stal zcela nežádoucím, takže neměl sebemenší šance na jakýkoliv rozvoj. Ke změně došlo až v druhé polovině 60. let, kdy s ohledem na uvolňování mezinárodní situace musela československá vláda souhlasit s přijetím nového zákona o výkonu trestu (č. 59/1965 Sb.), což umožnilo i vznik prvního fundovaného pracoviště zaměřeného na problematiku vězeňství. Stal se jím Výzkumný ústav

penologický Sboru nápravné výchovy ČSR (VÚP SNV ČSR) pod vedením klinického psychologa doc. PhDr. Jiřího Čepeláka, Csc. Kolektiv vysokoškolsky vzdělaných odborníků tehdy na základě erudovaných výzkumů začal vytvářet kvalitní metodické zázemí pro vězeňské pedagogy a psychology. Přes změny, které přinesl srpen roku 1968, přežíval ústav v rámci ozbrojeného sboru až do roku 1980, kdy byl zrušen mimo jiné i pod záminkou přehlížení potřeb praxe, s tím, že jeho činnost je vedena především snahou zalíbit se ve vědeckých kruzích.¹²³

V té době se ale nejednalo o jediné místo, kde by se bylo možné zabývat penologií. Od konce 70. let totiž při Vysoké škole Sboru národní bezpečnosti (VŠ SNB) existovala katedra penologie, která však v době zahájení provozu, k němuž došlo 1. dubna 1979, nesla název katedra nápravné výchovy.¹²⁴ Jak je patrné z úvodních odstavců, stála jak zkoumaná katedra, tak i celá jmenovaná vysoká škola doposud zcela mimo zájem badatelů zabývajících se dějinami vědy v druhé polovině 20. století. Ačkoliv je tato skutečnost vcelku pochopitelná s ohledem na nepopiratelný politický akcent, nelze zcela opomíjet i dosažené úspěchy. Připomeňme namátkou kriminalistiku, která měla přes deficit moderních technologií zaštitění v osobě náčelníka školy, genmjr. prof. Jána Pješčaka, CSc., který je dodnes uznávanou osobností tohoto oboru.¹²⁵ K tomu je však nutné dodat, že se nejednalo o primární výzkum (tomu se věnoval především Výzkumný ústav kriminologický), ale spíše o aplikovanou vědu v rámci fakulty Veřejné bezpečnosti (VB) jako součásti ozbrojeného sboru tvořícího jeden z mocenských pilířů režimu.

Je tedy zřejmé, že katedra penologie neexistovala samostatně a nebyla vytržena z jakéhokoliv dobového kontextu. Právě naopak, tvořila organickou součást VŠ SNB. Před nastíněním údajů o jejím vzniku a činnosti tedy nebude nezajímavé shrnout rovněž základní informace spojené se zahájením provozu této školy jako celku, a to ať už kvůli nutným souvislostem či prostě proto, že toho o něm doposud nebylo mnoho napsáno.

Založení a činnost VŠ SNB

Poprvé se v socialistickém Československu specifické studium penologie jako oboru, který byl později nedílnou součástí studia zmiňované fakulty VB VŠ SNB, objevilo v roce 1966. Na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (PF UK) došlo rozhodnutím ministra školství k zahájení výuky v nově zřízeném kriminalistickém

¹²³ Ondřej HLADÍK, *Výzkumný ústav penologický – pokus o reformu českého vězeňství*, in: *Historická penologie 1/2012*, Praha 2012, s. 47-53.

¹²⁴ Emil VAŠÍČEK – Stanislav NEČAS, *Katedra nápravné výchovy na vysoké škole SNB*, in: *Zpravodaj SNV ČSR*, prosinec 1979, s. 10.

¹²⁵ K J. Pješčakovi, který se v 70. a 80. letech etabloval jako odborník na kriminalistiku a vydal několik učebnic, je nutné doplnit informaci o jeho činnosti v 50. letech. V roce 1950 dokončil studium práv a v rámci vojenské služby absolvoval kurz důstojníka práv a složil soudcovskou zkoušku. Od roku 1953 pracoval jako voják z povolání ve funkci vojenského prokurátora, který vždy neochvějně zastával stanoviska strany a jeho jméno je tak spojeno s několika rozsudky smrti. Jan KALOUS a kol., *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948-1989*, Praha 2009, s. 145.

směru studia.¹²⁶ V podmínkách nastupující normalizace na počátku 70. let ale přestal tento model přípravy příslušníků bezpečnostního sboru vyhovovat, protože se jednalo „pouze“ o specializaci v rámci mimorezortního vysokoškolského zařízení, jež „...nemůže obsahově ani kapacitně zabezpečit potřeby Sboru národní bezpečnosti.“¹²⁷ Je tedy zřejmé, že vzdělání získané na akademické půdě nemohlo vyhovovat potřebám režimu nově upevňujícího své mocenské postavení.

*Ministr vnitra Jaromír Obzina při slavnostním výkopu základů areálu VŠ SNB
(foto: ABS, f. Muzeum SNB)*

*Ján Pješčák při křtu základního kamene VŠ SNB
(foto: ABS, f. Muzeum SNB)*

Záminkou pro reorganizaci rezortního vzdělání se stala nutnost zlepšení výsledků boje proti kriminalitě společně s navýšením stavu vysokoškolsky vzdělaných příslušníků z 3 % na 40–60%, což bylo navíc spojeno s očekávanou generační obměnou v SNB. To sice představovalo legitimní cíl spojený se vstřebáváním odborných poznatků, ale zároveň bylo zneužito k šíření patřičných politických dogmat. Vznikl proto ucelený plán výchovy nováčků, u nichž se počítalo s komplexním vzděláním v rámci ozbrojených složek. Jako ideální adepti se z toho důvodu jeví absolventi prezenční vojenské služby se základním vzděláním. To mělo zaručit dostatečnou loajálnost jedinců, kteří tak získali šanci na společenský vzestup, protože v civilním životě by jen těžko vystudovali střední nebo dokonce vysokou školu.

¹²⁶ Rozhodnutí ministra školství č. j. 13 546/1966 vycházející z § 50. odst. 2, zák. č. 19/1966 Sb. o vysokých školách.

¹²⁷ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. VŠ SNB, kart. 13, neuspořádáno, návrh Kolegia MV ČSSR na souhrn opatření k zabezpečení výstavby VŠ SNB, 1973.

Popsané záměry dostaly reálný základ přijetím usnesení vlády ČSSR č. 152/1970 Sb., jež směřovalo k reorganizaci dosavadního odborného školství v SNB. Jedním z cílů těchto změn se stalo zřízení nové vysoké školy zastřešující tento systém. Připravované kroky ohledně zásad upravujících vzdělávání příslušníků Sboru posvětil svým souhlasem také Ústřední výbor KSČ.

*Návštěva pracovníků VŠ SNB na VŠ KGB v Moskvě v roce 1978
(foto: ABS, f. Muzeum SNB)*

Veškerá navazující jednání byla zaštitěna hesly o zefektivnění boje proti kriminalitě na základě vědeckých principů a poznatků. To opět odkazuje na snahu uvést v život sociální paradigma, vycházející z akcentování výsledků výzkumu jako jednoho ze stabilizačních prvků společnosti. V dubnu 1973 pak projednala návrh na zřízení VŠ SNB legislativní rada vlády ČSSR a v září téhož roku schválilo předsednictvo Federálního shromáždění zákonné opatření č. 107/1973 Sb. o VŠ SNB.¹²⁸ Nově vzniklá instituce tak dostala status vysoké školy univerzitního směru podle zákona o vysokých školách,¹²⁹ avšak za specifických podmínek.

Na její činnost se nevztahovalo několik paragrafů uvedeného zákona. Za zcela zásadní je možné považovat vynětí z pravomocí ministra školství¹³⁰ a podřízení federálnímu ministerstvu vnitra. V ohledu všeobecně pedagogických záležitostí ale příslušel oběma republikovým ministrům školství poradní hlas.¹³¹ Vznikla tak dosti zvláštní situace, přičemž není pochyb o tom, že vliv civilních ministrů na vzdělávací zařízení silového rezortu byl minimální. S ohledem na hlavní téma tohoto příspěvku je ale třeba dodat, že citovaná právní norma umožňovala

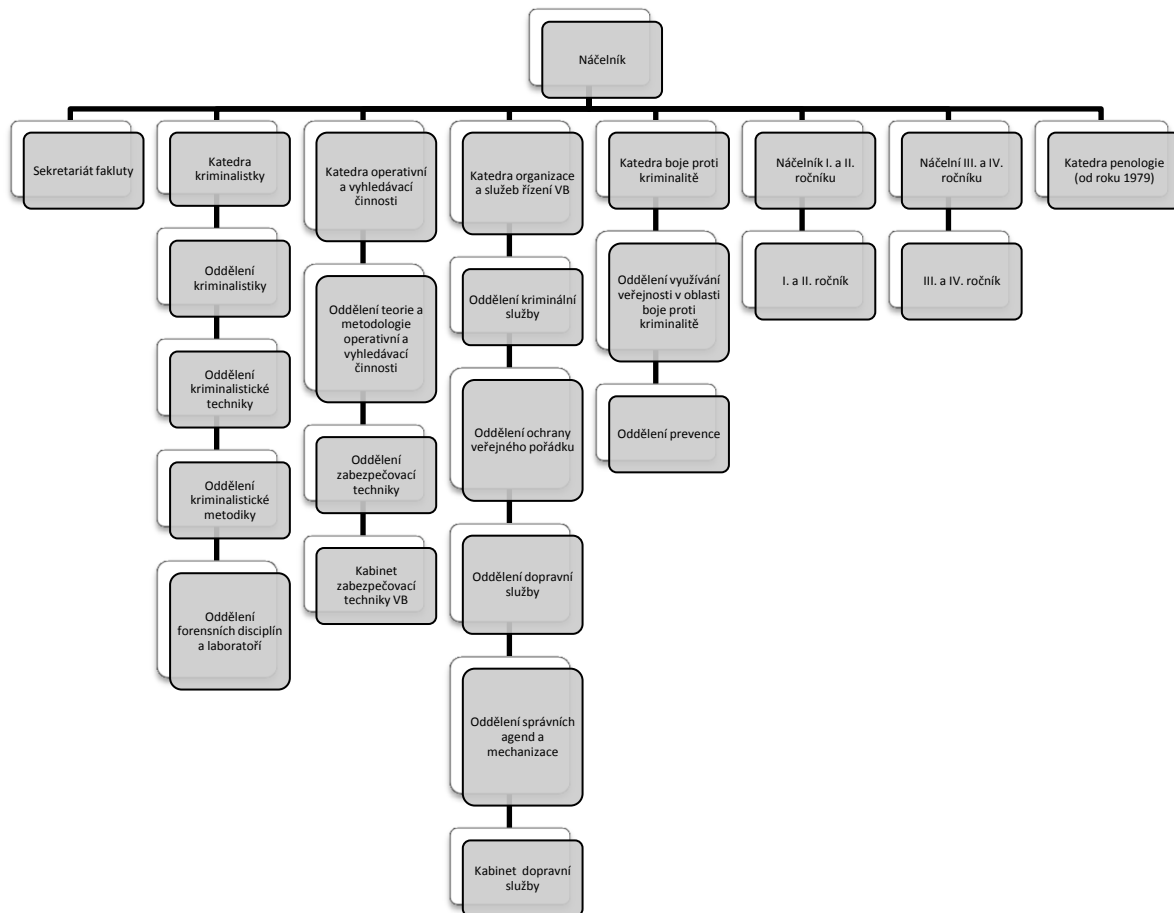
¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Zák. č. 19/1966 Sb. ve znění zák. 163/1969 Sb.

¹³⁰ Vysoké školy byly podřízeny pravomocem ministerstva školství podle § 55 a 55a zák. č. 19/1966 Sb.

¹³¹ Zákonné opatření FS ČSSR, č. 107/1973 Sb. o VŠ SNB, § 5.

studium nejen příslušníkům Sboru národní bezpečnost (SNB), ale i členům Sboru nápravné výchovy (SNV). Rovněž tak nebyla uzavřena ani vojákům z povolání.¹³² Přesto však až do roku 1979 pro zaměření na vězeňství neexistovalo specializované pracoviště, ačkoliv původní plány s katedrou zaměřenou na penologii počítaly. Proč k jejímu zřízení nedošlo už na počátku existence VŠ SNB ale zatím není zřejmé.

Struktura fakulty VB VŠ SNB

Nyní tedy několik slov k praktické stránce fungování školy, konkrétně k jejímu umístění, vnitřní struktuře a studijním podmínkám. Na základě rozkazu ministra vnitra zahájila škola provoz v září 1974 s tím, že náčelníkem této instituce (v podstatě na úrovni rektora) se stal dosavadní náměstek ministra vnitra genmjr. prof. Ján Pješčak, CSc. V jejím rámci působily od počátku tři fakulty: Státní bezpečnosti (StB, I. fakulta), Veřejné bezpečnosti (VB, II. fakulta) a fakulta Ochrany státních hranic (OSH, III. fakulta). Později přibyla ještě fakulta vyšetřování

¹³² Tamtéž, § 7.

v Bratislavě (IV. fakulta). Mimo těchto specializovaných pracovišť existovaly rovněž celoškolské katedry určené všem studentům.¹³³

Ještě před tím byl ale 31. srpna 1974 zrušen výše uvedený kriminalistický směr studia v rámci PF UK na základě rozhodnutí rektora univerzity. Tyto kroky doprovázelo uzavření delimitační smlouvy mezi oběma institucemi, která upravovala jak vyřešení všech administrativních záležitostí, tak i výuku specializovaných předmětů. Stávající ročníky studia tohoto zaměření podle dohody převedli do stavu VŠ SNB s tím, že dokončily studium v rámci PF UK podle původního učebního plánu z roku 1973, avšak již pod vedením lektorů odborných předmětů z řad pedagogického sboru VŠ SNB. Evidentně tedy snaha vymanit nové budoucí specialisty z vlivu justiční sféry, který se nejevil jako žádoucí pro službu v ozbrojeném sboru.

Slavnostní zahájení činnosti VŠ SNB (foto: ABS, f. Muzeum SNB)

Z personálního hlediska ke stejnému datu ukončila PF UK pracovní poměr s příslušníky ministerstva vnitra, kteří byli přiděleni k výuce v kriminalistickém směru studia a stejně tak dopadli i civilní zaměstnanci právnické fakulty. Ti však měli ještě horší podmínky, protože na rozdíl od uniformovaných kolegů se v jejich případě nepočítalo s uzavřením nových smluv. V rámci delimitace studia došlo i převzetí publikační činnosti a rozdělení knihoven a dalšího specializovaného vybavení. Navíc ještě VŠ SNB poskytovala právnické fakultě materiální kompenzace na zajištění studia posledních ročníků posluchačů do roku 1978.¹³⁴

¹³³ Byly to katedry: marxismu-leninismu; dějin a teorie státu a práva; trestního práva a kriminologie; správního práva; bezpečnostního práva; mezinárodního, občanského a rodinného práva; řízení, velení a informací v SNB; psychologie, pedagogiky a soudního lékařství; jazyků; vojenské a tělesné přípravy.

¹³⁴ ABS, f. VŠ SNB, kart. 13, neuspořádáno, delimitační dohoda mezi PF UK a VŠ SNB z r. 1974.

Z hlediska struktury vzdělávací soustavy se VŠ SNB stala její nedílnou, avšak samostatnou součástí, což plyne i z jejího přímého podřízení ministerstvu vnitra. Její zřízení nadále zaštiťovaly fráze o nutnosti rozšiřování výsledků expertního vědění do praxe každodenní služby: *V důsledku rozvoje vědecko-technické revoluce rostou v současné době nebývalou měrou nároky na kvalifikaci příslušníků Sboru národní bezpečnosti i na úroveň jejich služby.*¹³⁵

Prapor VŠ SNB (foto: ABS, f. Muzeum SNB)

Uváděné zvyšování odborné kvalifikace však nebylo jediným důvodem. Ačkoliv samo o sobě představovalo zásadní legitimizační krok v očích společnosti (je samostatnou otázkou, jak tento postoj veřejnost akceptovala), stejně evidentní zůstal v duchu dosavadních politických rozhodnutí i důraz na využití školy jako důsledného prorežimního nástroje určeného k výchově loajálních „kádru“. I v této poloze sice nadále přetrvával důraz na vědu, ale již v konkrétním propojení s ideologií: *...je významným vědecko-pedagogickým pracovištěm, které se ve své činnosti důsledně řídí učením marxismu-leninismu [...] zajišťuje vysokou politickou a odbornou přípravu...*¹³⁶

Vlastní výuku zahájila fakulta StB i VB v dosavadním objektu ministerstva vnitra, který se nacházel v Hyberské ulici 7 na Novém Městě pražském. Zároveň byly zřízeny ubytovací a přednáškové prostory v zámku Dolní Břežany nedaleko jižní hranice Prahy.¹³⁷ Zcela samostatně pak začala působit fakulta OSH, v níž se proměnila dosavadní důstojnická škola Pohraniční stráže se sídlem v Holešově.¹³⁸ Současně ale probíhaly přípravy k výstavbě nového areálu,

¹³⁵ Tamtéž, rozkaz ministra vnitra ČSSR z 27. 8. 1974.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž, návrh usnesení kolegia ministra vnitra ČSSR, 1973.

¹³⁸ Tamtéž, rozkaz ministra vnitra ČSSR z 27. 8. 1974.

protože popsané umístění představovalo pouze provizorní řešení. Po přípravných jednáních došlo k výběru lokality nacházející se v pražské čtvrti Lhotka,¹³⁹ kde posléze vyrostl komplex současné Policejní akademie.

Studium na VŠ SNB mělo samozřejmě svoje specifika. Jeho základním znakem bylo to, že uchazeče po přijetí zařadili ke studiu kádrovým rozkazem ministra vnitra. Tudiž podléhal náčelníkovi školy stejně jako jiní příslušníci v rámci výkonu služby. Jednalo se tak o čistě vojenský režim, což s sebou neslo i upřednostňování denní formy studiu spojené s internátním ubytováním. Zároveň však příslušníci navštěvující školu pobírali běžný služební příjem s tím, že v prvním ročníku zůstávali ve stavu vysílající složky a v dalších letech byli převzati přímo VŠ SNB.

Výuka posluchačů na VŠ SNB (foto: ABS, f. Muzeum SNB)

Jako zvláštnost působí zahájení výuky v zimním semestru od 1. září a začátek prázdnin až od 1. srpna, což je na druhou stranu pochopitelné, protože se účast na výuce neměla odlišovat od běžného výkonu povolání. Šlo tedy o běžnou čtyřtýdenní dovolenou.¹⁴⁰ Vlastní studium vymezoval učební plán schválený ministrem vnitra. Ve všech formách (denní i dálkové studium) trvala výuka pět let. V týdnu pak neměla přesahovat 30 hodin, do čehož se nezapočítávala tělesná výchova, přičemž všechny přednášky, semináře a cvičení probíhaly v režimu denního zaměstnání, takže se jednalo o povinnost. Uvolnění studenta na jeden den spadalo do pravomocí náčelníka ročníku, na delší dobu ho musel odsouhlasit náčelník fakulty, což učinil rozkazem.

Je zřejmé, že veškeré studijní a volnočasové aktivity posluchačů byly organizovány vojensky. Přesně stanovený denní režim navíc „zpestřovaly“ povinné

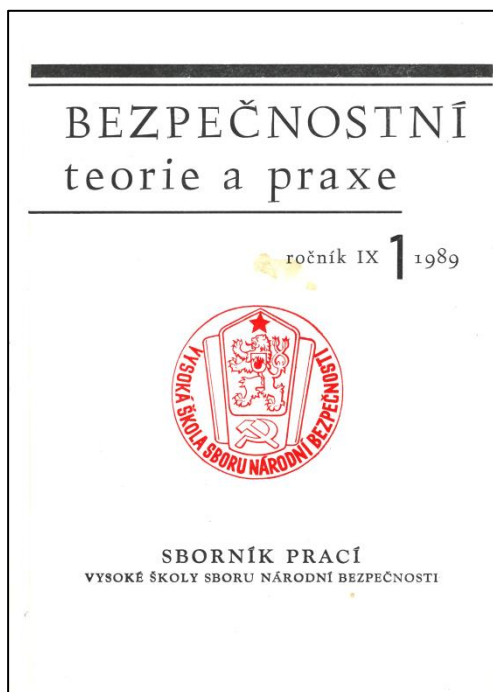
¹³⁹ Tamtéž, informace k výstavbě nového areálu VŠ SNB z 19. 12. 1973.

¹⁴⁰ ABS, f. VŠ SNB, kart. 14, návrh studijního řádu VŠ SNB; návrh studijních předpisů VŠ SNB.

nástupy ročníků každé pondělí deset minut před devátou a nástupy ročníků po studijních skupinách vždy v úterý od sedmi hodin ráno. Navazovalo společné vyslechnutí politické aktuality ve středu ráno a vyhlášení rozkazů ve čtvrtek před zahájením výuky. Sobota pak byla vyhrazena mimořádnými dobrovolně povinnými aktivitami v rámci studijního plánu. Na plnění stanovených povinností a organizování další zájmové činnosti dohlížel aktiv funkcionářů ročníku jmenovaný děkanem fakulty z řad studentů a měl následující složení:

- náčelník ročníku,
- zástupce náčelníka ročníku pro politicko-výchovnou práci,
- pomocník náčelníka ročníku,
- náčelník učební skupiny,
- pomocník náčelníka učební skupiny.¹⁴¹

Pro příslušníky, kteří si doplňovali vzdělání při zaměstnání, samozřejmě platila odlišná pravidla. Stejná byla délka studia, tedy pět let, ale výuka probíhala

ve formě měsíčního soustředění v každém školním roce o celkovém objemu 192 hodin včetně konzultací. Předpokládala se příprava pomocí samostudia,¹⁴² což je ale čistě teoretický předpoklad, o jehož praktickém uskutečňování lze mít oprávněné pochybnosti. Rovněž tak citované metodické pokyny svojí dikcí vyvolávají důvodné obavy z toho, jaké měli posluchači reálné předpoklady k získání vysokoškolského diplomu: „*Pro vytvoření nových režimových návyků je velice důležité stanovit časové úseky, ve kterých bude samostatná práce probíhat a zpracovávat individuální plán studia. V závislosti na vlastních zkušenostech a nově získaných poznatcích stanovit nejvhodnější denní dobu na studium náročných (zcela nových) předmětů (literatury), jakož i čas na předměty (literaturu)*

snazší, známější a opakovanější.“¹⁴³ Naznačený problém by si rozhodně zasloužil pozornost, ale přece jen překračuje rámec tohoto článku, který je pouze souhrnem těch nejdůležitějších informací a lze ho tak chápat jako jakýsi úvod do tématu.

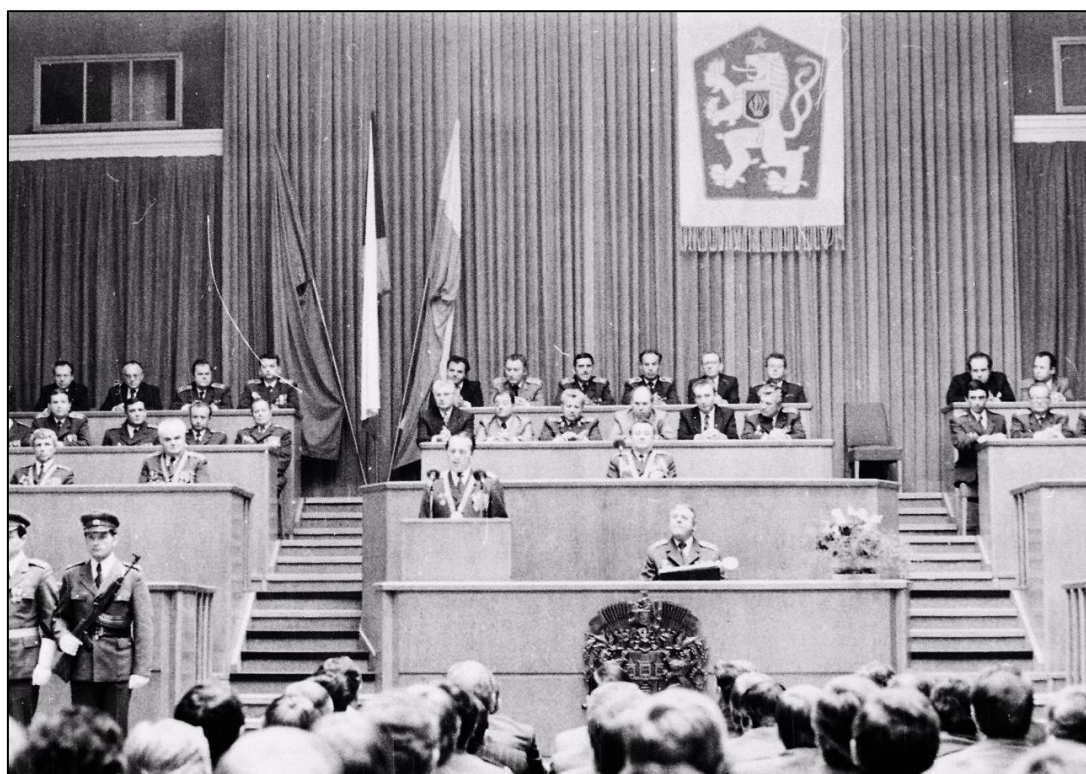
Studie zabývající se vznikem a činností vysoké školy nemůže opomíjet ani publikační činnost. Vycházela samozřejmě celá řada studijních skript, z nichž je možné jako příklad jmenovat jeden z výsledků práce katedry penologie. V roce 1982 vznikla učební pomůcka nazvaná „Sovětské nápravně pracovní

¹⁴¹ ABS, f. VŠ SNB, kart. 3, Pokyny pro studenty denního studia fakulty veřejné bezpečnosti, 1982.

¹⁴² Tamtéž, Metodické pokyny pro studium při výkonu služby fakulty veřejné bezpečnosti, 1982.

¹⁴³ Tamtéž.

zákonodárství a výkon soudních trestů v SSSR“.¹⁴⁴ Z jejích stránek je dobře patrná dichotomie doprovázející existenci VŠ SNB po celou dobu existence. Na jednu stranu sice obsahuje obsáhlé ideologické úvodní části přinášející informace o vedoucí úloze komunistické strany, prospěšnosti přebírání poznatků ze Sovětského svazu a náležitý rozbor přístupu k výkonu trestu: „Základní principy sovětské nápravně pracovní politiky zformuloval V. I. Lenin, který zdůvodnil nutnost potlačení odporu svržených vykořisťovatelských a jiných sovětskému státu nepřátelských sil, nutnost jejich potrestání a výchovného působení na ně, nutnost „nápravy napravitelných“, za pomoci různých prostředků působení“.¹⁴⁵ Zároveň však přináší velmi podrobnou a faktograficky přesnou studii analyzující systém nápravné výchovy v SSSR. Je ale nutné dodat, že pohledem čistě teoretickým. Praktickou stránkou věci se text nezabýval. Navíc byl stroze označen slovy „Jen pro vnitřní potřebu“, takže šíření myšlenek tohoto charakteru na veřejnosti, i když původně sovětských, se jevilo jako nežádoucí. Přesto je dobře patrný naznačený rozpor spočívající v distribuci kvalitních odborných informací na půdě silně dogmatické instituce, kde by bylo možné očekávat především informace ideologické.

Promoce na VŠ SNB (foto: ABS, f. Muzeum SNB)

Ve stejném duchu je pak i sborník vydávaný VŠ SNB nazvaný *Bezpečnostní teorie a praxe*, vycházející od roku 1981. Ten totiž obsahuje nejen nicneříkající studie čistě politického charakteru, jako například *Vedoucí úloha dělnické třídy a účast*

¹⁴⁴ Petr PITRO, *Sovětské nápravně pracovní zákonodárství a výkon soudních trestů v SSSR*, Praha 1982.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 8.

na řízení,¹⁴⁶ ale i vysoce specializované texty zaměřené na výše zmiňovanou kriminalistiku jako *Kriminalistický význam skúmania streľby na prekážke a skúmania deformácie strely*.¹⁴⁷ Lze říci, že v případě této publikace je problém ještě zřetelnější, protože se nejedná čistě o analýzu sovětských zkušeností, byť kvalitně zpracovanou, která byla už ze své podstaty žádoucí, ale o výsledky expertního výzkumu.

Katedra penologie

Tolik tedy k VŠ SNB jako celku a nyní již přímo ke studiu penologie. Katedra vznikla roku 1979 v rámci fakulty VB ještě pod názvem „Katedra nápravné výchovy“. Došlo tak k završení plánů, které se poprvé objevily při zakládání celé školy, a to vytvořit pracoviště zaměřené přímo na problematiku vězeňství. Ohledně uvedené změny názvu v roce 1981 je třeba dodat, že představovala čistě formální úpravu a nepřinesla žádné významné změny. Stojí za povšimnutí, že v textech vysvětlujících důvody jejího vzniku se objevují shodné formulace o sepjetí výzkumu a praxe jako na počátku 70. let. Jedinou změnou se stalo doplnění tvrzení o zefektivnění boje proti kriminalitě na základě vědeckých poznatků o nutnost „...zefektivnění výkonu trestu odnětí svobody a jeho úkolu v koordinovaném boji proti kriminalitě...“.¹⁴⁸

Jádro pětičlenného pedagogického sboru v čele s náčelníkem pplk. PhDr. Emilem Vašíčkem ještě před zahájením výuky absolvovalo měsíční stáž v Sovětském svazu.¹⁴⁹ Během ní navštívili Akademii ministerstva vnitra SSSR v Moskvě, Rjazaňskou vysokou školu ministerstva vnitra, dvě vězeňské pracovní kolonie v Jaroslavské oblasti, Všesvazový vědeckovýzkumný institut MV SSSR v Moskvě a Všesvazový institut pro zvyšování kvalifikace vedoucích pracovníků nápravně pracovních zařízení MV SSSR v Domodědově.¹⁵⁰ Tato skutečnost poukazuje na přetrvání praxe vzdělávání funkcionářů bezpečnostních složek v SSSR, které existovala již od 50. let. Důvodem byla nutnost naplnění nomenklaturních požadavků provázejících postup na vyšší posty, což až do vzniku VŠ SNB nešlo v tehdejší Československu realizovat.

Oficiálním cílem uvedené návštěvy pracovníků katedry penologie pak bylo vstřebávání zkušeností a navázání spolupráce, která měla být přínosem pro činnost nově zřízeného pracoviště. S ohledem na úroveň praktické stránky provádění výkonu trestu šlo pouze o tehdy rozšířenou floskuli, což ukazovaly reakce

¹⁴⁶ Svatopluk MINAŘÍK, *Vedoucí úloha dělnické třídy a účast na řízení*, in: *Bezpečnostní teorie a praxe*, roč. IX, č. 1, Praha 1989, s. 5-13.

¹⁴⁷ Bohumil PLANKA – Ludovít LEHOTŠTÁK, *Kriminalistický význam skúmania streľby na prekážke a skúmania deformácie strely*, in: *Bezpečnostní teorie a praxe*, roč. IX, č. 1, Praha 1989, s. 166-172.

¹⁴⁸ Emil VAŠÍČEK – Stanislav NEČAS, *Katedra nápravné výchovy na vysoké škole SNB*, in: *Zpravodaj SNV ČSR*, prosinec 1979, s. 10.

¹⁴⁹ Dalšími pracovníky zpočátku byli zástupce náčelníka pplk. JUDr. Jozef Mikloško, kpt. Petr Pitro, npor. Jozef Dieneš, por. Stanislav Nečas.

¹⁵⁰ E. VAŠÍČEK, Emil – S. NEČAS, *Katedra nápravné výchovy...*, s. 10.

sovětských funkcionářů na reálné podmínky československých nápravně výchovných ústavů. To však není nic, co by mělo překvapovat, protože tato situace přesně kopíruje praxi běžnou v mnoha oborech lidské činnosti. Nelze však podceňovat teoretické poznatky vycházející z výzkumů mnohdy tajných vědeckých pracovišť v SSSR.

Přes nepřehlédnutelnost směřování studujících ke stranické ideologii, kterého se jim dostávalo v plné míře kupříkladu v rámci celoškolské katedry marxismu-leninismu, měli na katedře penologie možnost získat i poměrně kvalitní odborný teoretický základ (pokud sami chtěli). Ovšem vždy zaštitěný využitím zkušeností ze sovětských odborných škol. Specializace na problematiku vězeňství zahrnovala šest základních předmětů, jež budou v následujících odstavcích stručně představeny:

Základy penitenciární nauky

Jak napovídá název, jednalo se o seznámení studentů s penologií jako vědou o výkonu trestu. V úvodních přednáškách byly shrnuty její teoretické základy s přihlédnutím k odplatným a preventivním funkcím pobytu ve vězení. Měly být analyzovány postoje Immanuela Kanta a Georga Wilhelma Hegela, především pak z hlediska jejich kritiky učiněné Marxem a Englesem. Posléze navázal rozbor problematiky výkonu trestu v „buržoazních penologických teoriích“, samozřejmě opět na základě marxismu (je tedy zřejmé, že na VŠ SNB byla k dispozici i literatura západní provenience). Vše zastřešilo pojednání o funkci trestu v socialistické společnosti. Tento kurz bylo nutné absolvovat jako jakýsi proseminář, na nějž navazovala výuka dalších předmětů.¹⁵¹

Penitenciární právo

Předmět se zabýval právní problematikou výkonu trestu, konkrétně pak analýzou zastřešujících právních norem, jejich interpretací a aplikací. Nechybělo samozřejmě ani ideově politické vysvětlení metodologie tohoto oboru. Vše s přihlédnutím na zvláštnosti prostředí v NVÚ a nápravně výchovné činnosti. Rovněž byl součástí vědeckovýzkumných projektů, kde se zkoumalo naplňování cílů výkonu trestu odnětí svobody (VTOS).

Penitenciární psychologie

Výuka probíhala v druhém ročníku studia a předcházela penitenciární pedagogice. Cílem bylo naučit studenty posuzovat psychologické jevy a procesy v prostředí VTOS s tím, že součástí byla snaha o aplikaci poznatků v praxi. Nezbytnou složkou předmětu se proto stala psychologická diagnostika společně s řešením otázek vlivu deprivace volného pohybu na psychiku odsouzených. Zároveň probíhaly přednášky

¹⁵¹ Navazovaly předměty „Penitenciární pedagogika a nápravněvýchovná činnost“ a „Penitenciární psychologie“.

o individuálních a skupinových psychologických metodách a významu odborné klasifikace odsouzených pro penitenciární praxi.

Penitenciární pedagogika a nápravně výchovná činnost

Výuka se zabývala komplexem problémů souvisejících s výchovnou funkcí VTOS. Do poloviny 80. let se jednalo o dva samostatné předměty. I v případě sloučení pak mělo přetrvávat zdůrazňování nápravné výchovy, protože byla chápána jako hlavní náplň trestu. Největší důraz při pedagogickém působení na odsouzené měl být v praxi kladen na vstřebávání „správného světónázoru“, čemuž se podřizovala i příprava studentů.

Ochrana objektů SNV

Předmět určený studentům třetího a čtvrtého ročníku. Jednalo se o výuku vnější i vnitřní ochrany všech objektů SNV. Součástí proto byla i agenturně operativní práce s vězni, bojová pohotovost a činnost v době branné pohotovosti státu. Výuka se dále zabývala konkrétními otázkami politických, právních, řídicích a organizačních zákonitostí týkajících se zabezpečení pořádku v průběhu VTOS a výkonu vazby.

Organizační základy činnosti SNV

Předmět, který byl prosazován od poloviny 80. let. Zabýval se především základy kádrové a politickovýchovné práce. Zahrnoval rovněž přednášky o právních normách upravujících činnost SNV.

Existovala ještě takzvaná volná sféra výuky zaměřená na praktická cvičení v terénu. Měla napomáhat prohloubení znalostí ze specializované přípravy. Osvědčila se především v oboru ochrany a nápravněvýchovné činnosti.¹⁵²

Mimo výuky studentů se katedra penologie od svého vzniku věnovala i výzkumným projektům, ať již vlastním nebo celofakultním. Účastnila se kupříkladu státního vědeckého úkolu nazvaného „Teoretické otázky prohlubování prevence kriminality a jiné protispolečenské činnosti“.¹⁵³ Zároveň probíhaly i další výzkumy, jejichž tematické zaměření ukazuje, že šlo o spolupráci s VÚP a po jeho zrušení o navázání na jeho dosavadní činnost. To dokládá i zapojení jeho bývalých pracovníků jako spoluřešitelů. Jako příklad je možné uvést projekt „Vnitřní diferenciací odsouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody“, na němž se podílel i jmenovaný doc. Čepelák.¹⁵⁴ V tomto případě je právě dobře zřetelná kontinuita, protože otázka žen ve vězení byla jedním z jeho hlavních odborných témat.

¹⁵² ABS, f. VŠ SNB, kart. 3, neuspořádáno, koncepce disciplín katedry penologie na léta 1985-1990 z 11. 11. 1984.

¹⁵³ Jednalo se o vědecký úkol VÚ-VIII-5-5. ABS, f. VŠ SNB, kart. 2, neuspořádáno, výroční zpráva fakulty VB za školní rok 1981/82.

¹⁵⁴ ABS, f. VŠ SNB, kart. 1, neuspořádáno, organizační zajištění a směry činnosti fakulty VB při plnění vědeckovýzkumného úkolu z 28. 10. 1980.

Tolik tedy k nastínění okolností vzniku VŠ SNB a katedry penologie. Ještě je třeba doplnit to, jak a kdy ukončila škola v popsané podobě činnost. Stalo se tak po doběhnutí výuky letního semestru roku 1990 na základě rozkazu ministra vnitra ČSFR.¹⁵⁵ Je zřejmé, že jde pouze o shrnutí těch nejzákladnějších informací a předeštění otázek, které se tak otevírají. Jako poměrně zásadní se jeví jen krátce zmíněné zdůrazňování výsledku expertních výzkumů normalizačním režimem za účelem posílení dojmu o jeho legitimitě v očích veřejnosti. To je tematika dosud nepříliš reflektovaná. V oboru společenských věd se právě penologie jako svébytná disciplína a vězeňství jako celek, respektive pokus mocenských garnitur dodat vědeckost problematice VTOS, zdá být poměrně vhodným směrem, jímž by se mohlo další zkoumání ubírat.

Na předchozí otázku v podstatě navazuje problematika odborného výzkumu na půdě výsostně prorežimního vysokoškolského zařízení a úrovně, jaké dosahoval. Jak to, že byl vůbec možný v tak silně stranicky akcentované instituci, obzvláště když se jednalo o dosti „kontroverzní“ směr bádání v očích normalizačních vládnoucích garnitur? Navíc se pak jeho výsledky objevovaly v pravidelně vycházejícím sborníku. Odpověď by snad bylo možné nalézt v nastíněných snahách o podporu legitimacy vládnoucí úlohy KSČ právě tím, že se mocenské kruhy začaly zaštiťovat výsledky expertních výzkumů, a to nejen v tak specifických oborech jako je vězeňství.

Portréty vybraných zaměstnanců katedry penologie VŠ SNB

V poslední části této studie budou v krátkých portrétech představeni pracovníci katedry penologie. Bohužel nebylo možné dostat původnímu plánu a nastínit profesní kariéru všech příslušníků SNB, kteří patřili mezi její kmenové zaměstnance. Tento nedostatek zapříčinila nedostupnost pramenů, ať již se jedná o personální spisy či osobní evidenční karty, což samozřejmě ovlivňuje i časový rozsah a strukturu jednotlivých profilů. Původně předpokládané abecední řazení proto nakonec doznalo zásadní změny, takže v prvních dvou případech jde jen o výtah ze zmíněných evidenčních karet, na něž navazují rozsáhlejší texty vycházející z personálních spisů.

JUDr. Juraj Dejmuth

Narodil se 5. dubna 1949 v Krompachách (okr. Spišská Nová Ves) do rodiny horníka. Po absolvování základní a střední školy byl v roce 1967 přijat ke studiu na vojenské lékařské fakultě v Hradci Králové, kde setrval do roku 1969. Poté pracoval jako dělník, nejprve v Železárnách a hutích ve Slovinkách, posléze ve VSŽ Košice.

¹⁵⁵ Rozkaz ministra vnitra ČSFR č. 76/1990 z 12. července 1990, respektive 31. července 1990 dle zákona č. 181/1990 Sb. o zrušení Vysoké školy Sboru národní bezpečnosti.

Roku 1972 vstoupil do SNV SSR a sloužil u útvaru SNV Košice, kde postupně prošel funkcemi strážného, referenta režimu a náčelníka oddělení ochrany. V té době absolvoval osmnáctiměsíční odbornou školu SNV (1976) a roku 1980 Večerní univerzitu marxismu-leninismu (VUML). Současně se také stal kandidátem (1975) a později členem KSČ (1977). Poté dálkově vystudoval fakultu VB VŠ SNB a v rámci rigorózního řízení získal titul JUDr. Během služby v SNV získal medaili „Za službu vlasti“ (1977) a čestný rezortní odznak „Vzorný příslušník SNV SSR“. Před přestupem do SNB dosáhl hodnost kapitána.

Po vystudování VŠ SNB byl 1. září 1983 přijat do služebního poměru jako příslušník SNB se stejnou hodností, jakou měl doposud, a ustanovili jej do funkce učitele katedry penologie. Přesně po roce nastoupil na místo odborného asistenta tamtéž, ale již v únoru 1985 požádal o propuštění z SNB s tím, že přejde zpět do služeb SNV.¹⁵⁶

PhDr. Stanislav Nečas, CSc.

Narodil se 27. ledna 1951 v Moravské Třebové. Jeho otec vykonával blíže nespecifikované dělnické profese. Poté co vychodil střední školu, studoval v letech 1969 až 1974 psychologii na filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně a za další dva roky úspěšně absolvoval rigorózní řízení. Již roku 1973 se stal kandidátem KSČ a po obvyklých dvou letech řádným členem. Roku 1984 zakončil svoje vysokoškolské vzdělávání aspiranturou v oboru sociální psychologie na Akademii ministerstva vnitra SSSR v Moskvě, kde ještě v roce 1987 prodělal měsíční kurz pro řídicí vědeckopedagogické pracovníky VŠ SNB a v témže roce ukončil i VUML.

Po ukončení studia pracoval v letech 1974 až 1976 jako samostatný referent n. p. Hedva v Moravské Třebové. V září roku 1976 ho přijali do SNV ČSR. Kariéru ve vězeňství zahájil jako psycholog oddělení nápravně výchovné činnosti (NVČ) v nápravně výchovném ústavu (NVÚ) Ostrava Heřmanice. V této funkci setrval až do léta 1979, kdy na vlastní žádost odešel z SNV a stal se učitelem na katedře nápravné výchovy VŠ SNB. Poté roku 1980 postoupil na staršího učitele, 1984 asistenta a 1985 staršího asistenta. Tomu odpovídal i postup hodnostní – podporučík (1976), poručík (1977), nadporučík (1980), kapitán (1984), major (1989). Během působení v ozbrojených sborech získal medaile „Za službu vlasti“ a „Za zásluhy o obranu vlasti“.¹⁵⁷

JUDr. Jozef Mikloško

Narodil se 27. dubna 1927 v obci Jasenie (okr. Brezno) na Slovensku. Jeho otec Jozef Mikloško pracoval jako dělník v Kovohuti Vojsková a matka Alžběta byla v domácnosti. Měl ještě mladší sestru Annu. V letech 1933 až 1942 absolvoval pět tříd lidové (obecné) a čtyři třídy měšťanské školy. Poté pracoval jako dělník na Pohronské

¹⁵⁶ ABS, Osobní evidenční karty příslušníků MV, osobní evidenční karta J. Dejmutha.

¹⁵⁷ ABS, Osobní evidenční karty příslušníků MV, osobní evidenční karta S. Nečase.

pile v rodné obci a od roku 1944 na ropné rafinérii v Dubové. V pozdějších dotaznících sám uváděl, že jako sedmnáctiletý se zapojil do partyzánských bojů navazujících na Slovenské národní povstání a během února 1945 byl zajat Němci, kteří ho následně internovali v táboře Lehrte u Hannoveru. Domů se vrátil poté, co ho při postupu Německem osvobodila anglická armáda. Tuto skutečnost dokládal osvědčením vydaným ministerstvem národní obrany.

V letech 1945 a 1946 začal pracovat jako smluvní kancelářská síla okresního lidového soudu Brezno a zároveň absolvoval čtyřměsíční obchodní kurz v Bratislavě, pořádaný organizací YMCA. Poté jej přijali do justiční služby a přemístili k okresnímu lidovému soudu v Bratislavě, později na pověření spravedlnosti, kde působil na úředních postech až do nástupu k výkonu vojenské základní služby. Po jejím ukončení se rozhodl, že zůstane v armádě, pročež absolvoval učiliště protiletadlového vojska v Olomouci, odkud byl v hodnosti poručíka vyřazen v roce 1952. Posléze sloužil jako důstojník Československé armády v Martině, Praze, Bratislavě a Pezinku. V průběhu služby zahájil roku 1955 dálkové studium na právnické fakultě Komenského univerzity v Bratislavě, které ukončil v roce 1959. Tehdy také v hodnosti kapitána odešel do zálohy.

Po ukončení aktivní služby pracoval na pověření vnitřní, konkrétně štábu civilní obrany Slovenska, ve funkci referenta závodních jednotek protivzdušné obrany. V roce 1961 opět změnil povolání a přešel na ministerstvo spravedlnosti, kde vykonával funkci ústředního inspektora pro vězeňství, v níž setrval dalších devět let. Tento obor se mu pak stal po zbytek aktivního života hlavní náplní. Roku 1970 totiž vstoupil do SNV SSR a působil jako vědecký pracovník studijního oddělení penologie při právnickém ústavu ministerstva spravedlnosti SSR. Avšak již v roce 1971 přijal místo staršího referenta – specialisty skupiny vnější ochrany a výkonu vazby odboru ochrany správy SNV SSR.

Již po třech letech se ale vrátil na předchozí pozici, v níž pak setrval až do roku 1979. Tehdy odešel ze SNV a na počátku července téhož roku přijal služební místo zástupce náčelníka katedry nápravné výchovy VŠ SNB s hodností podplukovníka, kterou získal již roku 1976. Roku 1982 ho pak ještě povýšili na plukovníka. Na uvedené pozici setrval až dubna 1987, kdy odešel do důchodu. Závěrem portrétu J. Mikloška je ještě třeba dodat, že uvedený poměrně dlouho nepatřil k politicky organizovaným jedincům a členem KSČ se stal až v roce 1966, tedy v době, kdy působil na ministerstvu spravedlnosti. Během služby získal několik vyznamenání – medaili „Za službu vlasti“ (1955), medaili „Za zásluhy o obranu vlasti“ (1974), medaili SNB (1980), čestný odznak SNB (1982) a medaili „Za obětavou práci pro socialismus“ (1987).¹⁵⁸

¹⁵⁸ ABS, Osobní evidenční karty příslušníků MV, osobní evidenční karta. Mikloška; ABS, personální spis J. Mikloška, arch. č. 757.

JUDr. Petr Pitro, CSc.

Narodil se 17. května 1942 v Praze. Jeho otec byl zaměstnán v různých cukrářských firmách, ale není zřejmé, jestli se jednalo o kvalifikované či spíše pomocné práce. P. Pitro se vyučil instalatérem-topenářem na Učilišti státních pracovních záloh č. 23 v Novovysočanské ulici na Praze 9. Po ukončení školní docházky nastoupil jako instalatér do n. p. Pozemní stavby Praha a zároveň večerně studoval střední průmyslovou školu strojnickou.

V roce 1961 nastoupil na základní vojenskou službu k Pohraniční stráž MV, útvaru 5242 Děčín. Po prodělání základního výcviku absolvoval poddůstojnickou školu a poté sloužil jako velitel střeleckého družstva na pohraniční rotě Šluknov. Během vojny obdržel čestné odznaky „Vzorný voják“, „Vzorný pohraničník“, a „Čestný člen ČSM“.

Po návratu do civilu začal pracovat jako dílovedoucí v n. p. Pražské stavební závody – závod Bytostav. Nadále pokračoval i ve vzdělávání a studoval vyšší průmyslovou školu strojnickou. Aktivní byl také v ČSM, kde zastával funkci předsedy závodní organizace a v srpnu 1963 vstoupil do KSČ. Počátkem roku 1965 si podal žádost o přijetí do služeb MV a po jejím kladném vyřízení pracoval od počátku následujícího roku jako referent režimu v NVÚ č. 2 Praha (Praha-Pankrác). Zakrátko poté absolvoval dvoutýdenní kurz bezpečnostního minima příslušníka SNV MV a do roku 1970 si v Střední odborné škole SNV Ostrov nad Ohří doplnil úplné střední vzdělání. V druhé polovině 60. let působil jako referent režimu a vychovatel na oddělení NVČ.

Od počátku služby měl velmi dobrou kádrovou i stranickou hodnocení, takže v roce 1971 byl navržen na studium kriminalistiky na právnické fakultě Univerzity Karlova. Z toho nakonec sešlo, protože se mu s ohledem na jeho „správné postoje“ otevřela cesta ke studiu na Akademii MV SSSR v Moskvě. Ještě před tím, ale musel absolvovat přípravný pětiměsíční internátní jazykový kurz ruštiny na Jazykové škole FMV v Praze Ruzyni. Poté skutečně na čtyři roky odjel do SSSR, což mu přineslo nejen vzdělání, které slibovalo skvělou kariéru v normalizačním Československu, ale i seznámení se svou pozdější druhou manželkou, dcerou plukovníka sovětského námořnictva.

Po návratu do Československa nastoupil v roce 1976 do funkce náčelníka oddělení NVČ, opět v Praze na Pankráci. Po dvou letech ale začal být se svým zařazením nespokojen, protože mu bylo přislíbeno, že se jedná pouze o dočasnou funkci a bude moci i nadále rozvíjet získané znalosti a věnovat se vědecké práci. Proto, i přes nabídku zařazení do kádrových rezerv na pozici zástupce náčelníka útvaru SNV pro věci politické, požadoval přemístění na učitelské místo v rámci VŠ SNB. Přání se mu splnilo v roce 1979, kdy ho po jednání s náčelníkem správy SNV přijali jako staršího učitele katedry nápravné výchovy VŠ SNB. S ohledem na pozdější události je pravděpodobné, že se tak stalo za významného přispění náčelníka katedry E. Vašíčka.

V roce 1980 úspěšně složil rigorózní zkoušku a započal s přípravou vědecké aspirantury, opět v Moskvě na Akademii MV, kde po čtyřech letech obhájil

dizertační práci na téma „Právní a organizační základy činnosti orgánů zabezpečujících výkon trestu odnětí svobody v ČSSR a problémy jejího zdokonalování.“ Současně postoupil na místo staršího odborného asistenta katedry penologie.

K důležitým změnám v jeho služebním životě došlo v letech 1984 až 1986. Tehdy začala být prošetřována dosavadní činnosti náčelníka katedry E. Vašíčka, která vyvrcholila jeho odvoláním. Zpočátku stál P. Pitro na straně svého nadřízeného, ale později přehodnotil svůj postoj – v jeho služebních hodnoceních je uvedeno, že tak učinil po kritice. V této situaci došlo pravděpodobně k osobním konfliktům mezi jednotlivými pracovníky, což se projevilo mimo jiné i ve zmíněných služebních posudcích, kde byl zpočátku kritizován J. Mikloškem. Popsané skutečnosti poznamenaly i výběr nového náčelníka, přičemž P. Pitra je možné považovat za horkého kandidáta. Avšak zpočátku proti němu stál i náčelník fakulty VB plk. doc. Antonín Pešek, který za vhodnějšího uchazeče považoval S. Nečase. Nakonec však došlo ke zmírnění vyhraněných postojů, a přestože osobní antipatie zajisté přetrvávaly, stal se P. Pitro v roce 1986 nástupcem E. Vašíčka.

Během své služby získal postupně následující hodnosti – rotný (1966), strážmistr (1968), nadstrážmistr (1970), podporučík (1970), poručík (1972), nadporučík (1974), kapitán (1976), major (1981), podplukovník (1987). Obdržel také několik vyznamenání, a to medaile „Za službu vlasti“ (1974), „Za zásluhy o obranu vlasti“ (1980), medaili SNB (1981) a „Za upevňování přátelství ve zbrani III. stupně (1983).¹⁵⁹

PhDr. Karel Novák

Narodil se 5. října 1945 v Praze. Ještě v dětství se s rodinou přestěhoval do Hořic v Podkrkonoší, kde byl jeho otec, povoláním lékař, jmenován ředitelem Okresního ústavu národního zdraví. V letech 1959 až 1962 navštěvoval v místě bydliště střední školu a poté začal studovat na pedagogické fakultě v Hradci Králové. Již jako promováný pedagog jeden rok pracoval v dětském domově v Nechanicích a roku 1967 nastoupil na prezenční vojenskou službu k útvaru MV 2220 Praha.

Po návratu do civilního života začal vyučovat na základní škole ve Stračově (okr. Hradec Králové), kde ho v roce 1972 jmenovali ředitelem. V únoru 1974 byl přijat za kandidáta KSČ a v červnu stejného roku nastoupil do NVÚ Valdice jako pedagog. Nejprve však absolvoval dvoutýdenní stáž v NVÚ Heřmanice. Zakrátko jej v říjnu 1974 pověřili vedením nástupního oddělení a prošel školením pro skupinové poradenství. Koncem téhož roku zahájil studium ve dvouletém postgraduálním kurzu pro příslušníky SNV. V rámci svého působení ve Valdicích ho nadřízení hodnotili velmi pozitivně, takže od prosince 1976 zastával funkci tajemníka poradního sboru náčelníka útvaru s úkolem zpracovávat materiály

¹⁵⁹ ABS, Osobní evidenční karty příslušníků MV, osobní evidenční karta P. Pitra; ABS, personální spis P. Pitra, arch. č. 1960.

projednávané na schůzích. V roce 1979 pak získal souhlas náčelníka útvaru s podáním přihlášky k rigoróznímu řízení a zařadili jej do kádrových rezerv na pozici zástupce náčelníka oddělení NVČ.

Rovněž tak byl během působení ve Valdicích činný i ve veřejných funkcích. Zastával mimo jiné pozici místopředsedy I. závodní organizace KSČ, působil jako lektor politické přípravy příslušníků SNV a předseda pedagogicko-psychologické sekce okresního výboru Socialistické akademie v Jičíně.

Přes zřejmý kariérní postup ukončil službu v jedné z nejznámějších českých věznic roku 1980. Tehdy nastoupil na VŠ SNB do funkce staršího učitele katedry nápravné výchovy a zanedlouho složil zkoušku na důstojnické škole SNB. V roce 1983 také zahájil externí studium na Akademii MV SSSR v Moskvě, směřující k získání vědecké aspirantury, ale roku 1985 ho předčasně ukončil na vlastní žádost a pokusil se přejít na V. správu FMV. Žádost o přemístění nakonec stáhl a zůstal i nadále jako odborný asistent na VŠ SNB. O získání titulu CSc. se pokusil znovu v roce 1987 v rámci kmenového pracoviště.

Hodnostní postup K. Nováka byl následující – podporučík (1974), poručík (1975), nadporučík (1978), kapitán (1981), major (1986). Rovněž získal odznak „Absolvent vojenské akademie“ (1975), medaili „Za službu vlasti“ (1982) a medaili „Za zásluhy o obranu vlasti“ (1986).¹⁶⁰

Doc. PhDr. Emil Vašíček, CSc.

Narodil se 29. ledna 1931 v Jestřábí (okr. Uherské Hradiště) v rodině zemědělce Jana Vašíčka, který vlastnil 9 ha půdy. Jeho matka Františka pracovala rovněž na hospodářství a byla proto vedena jako žena v domácnosti. E. Vašíček měl pět dalších sourozenců, z toho čtyři nevlastní. V roce 1946 přesídlili do Skorošic (okr. Jeseník) na usedlost o výměře 8 ha. Od roku 1950 působil jako člen předsednictva JZD Skorošice (III. typu), a poté, co prošel okresní a krajskou politickou školou zastával funkci tajemníka pro vesnické skupiny KV ČSM Olomouc. Členem KSČ se s ohledem na věk stal poměrně brzy, přihlásil se 15. února 1948.

Roku 1950 krátce pracoval na stavbě mládeže v Ostravě a od září 1951 nastoupil do Školy důstojnického dorostu v Novém Jičíně, protože uvažoval o kariéře vojáka z povolání. Roku 1952 přešel do Dělostřeleckého učiliště v Hranicích. Po jeho absolvování v roce 1955 působil i nadále v Hranicích, nejprve jako velitel palebné čety výcvikové oddílu, později ve funkci zástupce velitele pro politické věci u 2. palebné baterie výcvikového oddílu, následně

¹⁶⁰ ABS, personální spis K. Nováka, arch. č. 2115.

v politickém oddělení učiliště a posléze přešel na velitelství 6. dělostřelecké divize a sloužil v Holešově.

V roce 1959 přešel na vlastní žádost k Vnitřní stráži ministerstva vnitra a byl přidělen coby zástupce pro věci politické k 3. praporu 6. brigády, kde opět působil aktivně ve stranických funkcích, na což poukazuje i jeho členství v aktivu OV KSČ. Roku 1964 ho přeložili ke Správě nápravných zařízení MV a sloužil u ní jako starší referent na plánovaném místě pedagoga u útvaru NZ MV Příbram-Bytíz. O rok později začal údajně studovat na katedře psychologie filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Forma získaného vzdělání ale není zcela zřejmá, protože v některých dokumentech uložených v personálním spisu se objevuje informace, že prošel pouze tříletým odborným psychologickým kurzem. Na druhou stranu je však k dispozici potvrzení o vykonání rigorózní zkoušky z roku 1975.

Na počátku roku 1968 opustil Příbram, kde prozatím zůstala jeho rodina a nastoupil na správu SNV v Praze jako starší referent specialista odboru NVČ. V komplikovaném období srpna 1968 své názory aktivně projevil v člancích stojících na straně „proletářského internacionalismu“. Rovněž vystupoval proti převodu vězeňství zpět do pravomocí ministerstva spravedlnosti a odešel proto učit na odbornou školu MV v Praze Vršovicích, kde se podle svých slov *...aktivně podílel na politické práci a odhalování pravocivých sil...*¹⁶¹ V říjnu 1969 se ale nechal přemístit zpět k SNV, ačkoliv před tím uvažoval i o přechodu na II. správu MV. Nevrátil se však již do řadové referentské pozice, ale do funkce náčelníka oddělení NVČ správy SNV v Praze.

Uvedenou funkci vykonával až do roku 1979, kdy přijal místo náčelníka nově vzniklé katedry nápravné výchovy VŠ SNB, kde také v roce 1981 obhájil dizertační práci ve formě souboru publikovaných článků a koncepčních materiálů takzvanou veřejnou obhajobou a roku 1983 získal docenturu. Přestože byl i nadále z hlediska politického i odborného charakterizován jako uvědomělý a vysoce odborně způsobilý, objevila se v služebním hodnocení z června 1984 kritika směřující k překračování kompetencí, nedůslednosti při dodržování služebních předpisů a nadměrné konzumaci alkoholu, pročež ho nadřízení shledali jako nezpůsobilého pro jeho dosavadní funkci. Proti tomu se ohradil odvoláním adresovaným náčelníkovi VŠ SNB, kde konkrétní posudek označil za účelový a tendenční. V prosinci téhož roku celou záležitost projednala zvláštní komise, která shledala závěry posudku jako oprávněné, takže E. Vašíčka 15. prosince 1984 odvolali a přeřadili do Ústavu kriminologie a sociální prevence VŠ SNB, načež v září 1985 podal žádost o propuštění z SNB s odůvodněním, že již dosáhl důchodového věku.

Hodností postup – poručík (1955), nadporučík (1958), kapitán (1962), major (1968), podplukovník (1975), plukovník (1982). Vyznamenání – medaile „Za službu vlasti“ (1954), medaile „Za zásluhy o obranu vlasti“ (1970), pamětní medaile k 50. výročí založení KSČ (1971), pamětní medaile k 25. výročí Vítězného února (1973),

¹⁶¹ ABS, personální spis E. Vašíčka.

pamětní medaile k 25. výročí socializace zemědělství (1974), pamětní medaile k 30. výročí osvobození (1975), čestný odznak SČSP I. stupně (1975), čestný odznak SNB (1981), medaile SNB (1982).¹⁶²

Použité prameny a literatura

Archiv bezpečnostních složek:

- f. VŠ SNB, neuspořádáno, kart. 1, 3, 13, 14,
- Osobní evidenční karty příslušníků MV,
- Personální spisy příslušníků MV.

Ondřej HLADÍK, *Výzkumný ústav penologický – pokus o reformu českého vězeňství*, in: *Historická penologie* 1/2012, Praha 2012.

Petr PITRO, *Sovětské nápravně pracovní zákonodárství a výkon soudních trestů v SSSR*, Praha 1982.

Svatopluk MINAŘÍK, *Vedoucí úloha dělnické třídy a účast na řízení*, in: *Bezpečnostní teorie a praxe*, roč. IX, č. 1, Praha 1989.

Bohumil PLANKA – Ludovít, LEHOTŠŤÁK, *Kriminalistický význam skúmania strel'by na prekážke a skúmania deformácie strely*, in: *Bezpečnostní teorie a praxe*, roč. IX, č. 1, Praha 1989.

Emil VAŠÍČEK – Stanislav NEČAS, *Katedra nápravné výchovy na vysoké škole SNB*, in: *Zpravodaj SNV ČSR*, prosinec 1979

Zák. č. 19/1966 Sb. o vysokých školách, ve znění zák. 163/1969 Sb.

Zákonné opatření FS ČSSR č. 107/1973 Sb. o VŠ SNB.

¹⁶² Tamtéž.

VĚZNICE OKRESNÍHO SOUDU V RYCHNOVĚ NAD KNĚŽNOU 1850-1948 A JEJÍ PŘEDCHŮDCI

Lukáš Mazúch

V Rychnově nad Kněžnou se jako věznice užívalo od roku 1815 domu čp. 25 (tzv. kriminál) v Panské ulici, pronajatého od rodiny Vostřebalových a adaptovaného pro potřeby soudu. Umístěny zde byly úřední místnosti, věznice a ubytování pro dozorce.¹⁶³ Samotná věznice se nacházela v přízemí, odkud do ulice směřovala řada oken jednotlivých cel, na kterých byly upevněny příklopy, jež dovnitř vpouštěly shora světlo. Před domem stála u dveří strážní budka a podél zdi leželo prkno, po němž chořoval svého řasu jako stráž ponocný Klouzek. Druhou řůležitou osobou v řetó době byl dozorce vězňů Buriánek, příznačný svým objemnějším vzhledem a také tím, že na sobě měl neustále úřední oblek.¹⁶⁴ Umisřování sem byli ředeřvším větří provinilci, zejména političtí.

Vedle tohoto domu se užívalo také vězení umisřeného v radniční budově. V přízemí radnice se vpravo od vchodu nalézal byt úředního sluhy a správce věznice, vlevo pak dlouhá zamřířovaná chodba vedoucí do dvora, z níž bylo možné vstoupit do postranní chodbičky vedoucí ke dvěma celám v zadní řásti budovy. V poschodí se nacházely kanceláře – směrem na náměstí byla opatřena deskou s nápisem: „*Kancelář krajinského raddy*“.¹⁶⁵ V řípádě provinilců sem umisřovaných se jednalo větřinou o zloděje, pytláky, pašeráky a podobně. Během svého pobytu ve vězení vykonávali různé práce, jako například výrobou různých škatulek, pouzder, sirničeků a podobných předmětů, jež dělali ze slámy, někteří se také věnovali krejčovství. Návřtěvy za vězni sem přicházely o trzích, jarmarcích, v neděli a ve svátčích odpoledne. V době působení správce věznice Františka Řeháka jeho manželka tyto návřtěvy řasto pouřřtěla do kuchyně, řípřádně i do pokoje, což její muž pochopitelně ze služebních řůvodů viděl nerad. Trapný prý býval den výkonu trestů, kdy se mezi dopadajícími ranami ze dvora nesly srdcervoucí výkřiky: „*Pantatínku, pro boha jich prosím, já to nevydržím.*“¹⁶⁶

Revoluční rok 1848 však přinesl ve státní správě mnoho převratných změn, mezi něž se řadí oddělení poltické a soudní správy, které mělo za následek naprostou reorganizaci soudnictví.

Okresní soud v Rychnově nad Kněžnou zahájil své působení 27. května 1850¹⁶⁷ a spadal do obvodu Krajinského soudu v Hradci Králové. Jako okresní soud

¹⁶³ Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou (dále SOkA RK), f. Archiv města Rychnov nad Kněžnou (dále AM RK), kart. ř. 121, i. ř. 638, sign. 10/1, Okresní soud v Rychnově nad Kněžnou 1850-1934, Výtah z protokolu 28. ledna 1865.

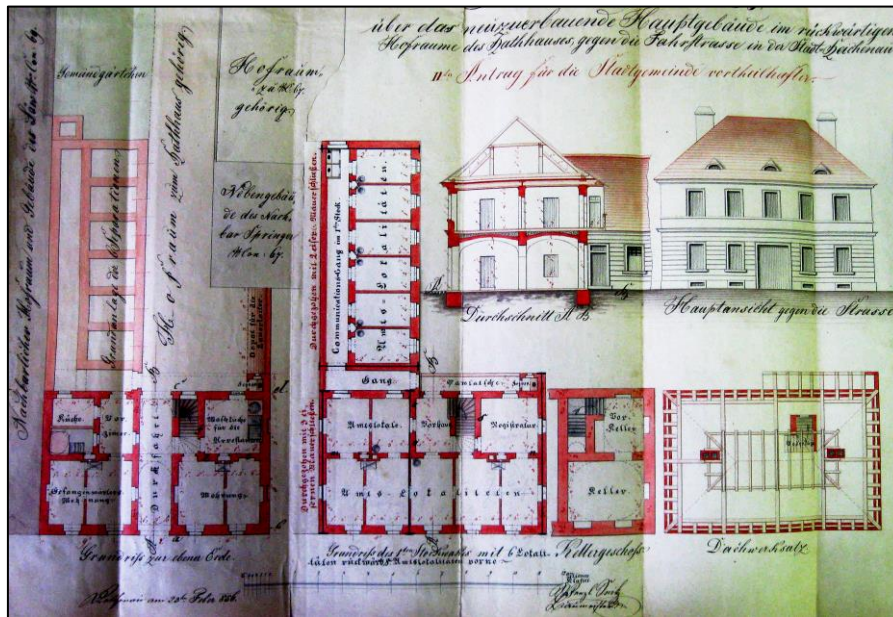
¹⁶⁴ Patrik BLAŽEK, *Památník divadla a ochot. jedn. Tyl*, Posel z Podhoří (dále PzP), 6. prosince 1902, roč. XVII, ř. 49, s. 1-2.

¹⁶⁵ P. BLAŽEK, *Památník divadla a ochot. jedn. Tyl*, PzP, 3. ledna 1903, roč. XVIII, ř. 1, s. 1.

¹⁶⁶ P. BLAŽEK, *Památník divadla a ochot. jedn. Tyl*, PzP, 10. ledna 1903, roč. XVIII, ř. 2, s. 1.

¹⁶⁷ Zdeněk TOMÁŠ – Zdeněk VYSKOČIL, *Okresní soud Rychnov nad Kněžnou (1832) 1850-1949 (1969)*, Inventář, 1991, s. 5.

1. třídy se stal okresním sborovým soudem (Collegialbezirksgerichte), který vykonával trestní pravomoc v soudních okresech Rychnov nad Kněžnou, Kostelec nad Orlicí, Králíky a Žamberk.¹⁶⁸ Jeho prvním přednostou se stal František Vokoun a nacházel se na náměstí v budově zmíněné radnice, zapůjčené pro tyto potřeby obcí.¹⁶⁹ Od 1. července téhož roku pak vstoupila v platnost nová organizace soudnictví, podle níž se rychnovský soud stal jedním z 52 okresních soudů 1. třídy, které v českých zemích zahájily svou činnost.¹⁷⁰

Plán stavby věznice Okresního soudu v Rychnově nad Kněžnou z 23. února 1856
(foto: SOKA Rychnov n. Kněžnou, f. Archiv města Rychnov n. Kněžnou)

Tato organizace veřejné správy trvala pouhých pět let, po nichž došlo k opětovnému spojení politické správy s prvoinstančními soudními orgány. Jednou ze šesti výjimek se však stal Rychnov nad Kněžnou, kde se oddělené fungování politické správy jeví jako nezbytné nebo alespoň účelné. Z tohoto důvodu zde byl ustanoven okresní úřad bez soudní kompetence a okresní soud tak i nadále působil samostatně.¹⁷¹ Roku 1868 se okresní soudy znovu osamostatnily, čímž se soudnictví definitivně oddělilo od správy.¹⁷² Během následujících desetiletí pak lze za největší zásahy do chodu rychnovského soudu považovat změny obvodu, z nich nejvýznamnější proběhla v roce 1869, kdy došlo k vytvoření Okresního soudu v Rokytnici v Orlických horách, jehož nově

¹⁶⁸ *Zákoník zemský a Věstník vládní korunní země České*, roč. I., Praha 1849, s. 103.

¹⁶⁹ P. BLAŽEK, *Památník divadla a ochot. jedn. Tyl*, PzP, 3. ledna 1903, roč. XVIII, č. 1, s. 1.

¹⁷⁰ Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 318.

¹⁷¹ Karel SCHELLE – Ilona SCHELLEOVÁ, *Gerichtsbarkeit in der Tschechischen Republik (Geschichte, Gegenwart und Perspektiven)*, München 2009, s. 83.

¹⁷² J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ, *Dějiny správy...*, s. 321.

zřízený obvod zahrnoval dvacet katastrálních obcí z působnosti rychnovského soudu.¹⁷³

Vězeňský dvůr za budovou radnice

(foto: J. Krám, *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou*)

S umístěním a financováním okresního soudu a věznice ve městě však byly již od samého zřízení této instituce problémy a hledaly se způsoby, jak situaci vyřešit. V roce 1856 se tak uvažovalo o přístavbě soudní budovy ve dvoře za radnicí, nakonec ale zůstalo u pronájmu domu čp. 25 od Josefa Vostřebala. Roku 1865 jeho majitel požádal o navrácení domu pro vlastní potřeby, a proto bylo nutné najít nové řešení, jak se s nastalou situací vypořádat.¹⁷⁴ Pravděpodobně již roku 1864, nejpozději pak přímo v roce 1865, se tak započalo s obměněnou realizací projektů z let 1856 a 1857, kdy v zadní části dvora radnice došlo ke stavbě nové vězeňské budovy.¹⁷⁵

Na konci dvacátých let následujícího století však již ani tento soudní komplex v Rychnově nad Kněžnou nebyl vyhovující co do prostor a podmínek v nich.¹⁷⁶ V přízemí radnice se nalézaly tři cely, z nichž však pouze dvě, umístěné směrem do dvora, byly schopné užívání a sloužily jako společné cely. Jednalo se o klenuté místnosti, opatřené malými okny, což mělo za následek špatný vliv na zdraví zadržených, kvůli špatné odvětrávatelnosti a nedostatku světla v nich. Při předvádění vyšetřovanců se navíc muselo procházet úzkou chodbou, která neumožňovala průchod pro dvě osoby jdoucí vedle sebe, a to přímo kolem hlavního vchodu, což poskytovalo příležitost k útěku – k čemuž skutečně také mělo dojít.¹⁷⁷ Prostředkem malého vězeňského dvora navíc vedl propadávající se kanál,

¹⁷³ *Zákoník zemský království Českého*, Ročník 1869, Praha 1869, s. 71-72.

¹⁷⁴ SOkA RK, fond AM RK, kart. č. 121, i. č. 638, sign. 10/1, Okresní soud v Rychnově nad Kněžnou 1850-1934, výtah z protokolu 28. ledna 1865.

¹⁷⁵ Tamtéž, přípis Obecního úřadu města Rychnov nad Kněžnou 4. června 1929.

¹⁷⁶ Tamtéž, přípis Okresního soudu Rychnov nad Kněžnou 27. března 1928.

¹⁷⁷ Například 18. dubna 1932 uprchl z věznice Josef Šajc, člen pověstné zločinecké tlupy Štěpána Kováře. K jeho dopadení došlo 7. května až v Jindřichově Hradci, odkud byl dopraven do věznice Krajského soudu v Hradci Králové, *Šajc dopaden až v Jindřichově Hradci*, PzP, 14. května 1932, roč. 46, č. 20, s. 2.

J. Šajc se pokusil uprchnout 30. května také z Hradce Králové, když se společně se dvěma dalšími vězni probourali do komína, odkud se chtěli dvířky, tam vedoucími, dostat na chodbu. Zde měli v plánu přepadnout dozorce a pokusit se uprchnout. Šramotem však na svou aktivitu upozornili

což přinášelo nebezpečí pro chodce, ale zejména vězně. Také zadní budova, sloužící jako věznice měla v této době již značné nedostatky. Samotné rozdělení soudních budov na dvě části neumožňovalo efektivní ostrahu zadržených. Čtyři menší, hluboké a taktéž nezdravé cely nalézající se v této části, byly opatřeny okny směřujícími na soukromý dvorek snadno přístupný z ulice, což umožňovalo se s vyšetřovanými zvenku domlouvat. Dělo se tak například během vyšetřování komunistických bouří v roce 1920, kdy věznice byla zcela naplněna vyšetřovanci a jejich příbuzní se s nimi touto cestou domlouvali.

Budova věznice užívaná od roku 1865 (foto: J. Krám, Průvodce Rychnovem nad Kněžnou)

Jelikož věznice neměla vlastní prádelnu, prováděly se tyto práce na chodbách, kde probíhala také dezinfekce, což dále zhoršovalo zdravotní podmínky. V tomto směru jistě neprospívaly ani kýble umístěné v každé z cel, jakožto toalety. K přípravě stravy pro vězně se pak využívala kuchyně bytu dozorce. Mezi další zásadní nedostatky je třeba přičíst skutečnost, že z vězeňské chodby nebylo příliš složité uniknout, jelikož cesta vedla pouze přes dvoje obyčejné dřevěné dveře. Neposlední věcí se pak stala také nedostatečná kapacita věznice, takže zadržení v celách museli být namačkáni. Z předestřených důvodů se rychnovský soud často uchýloval k eskortě zadržených do Hradce Králové, čímž se ale zároveň stěžovalo a prodlužovalo vyšetřování, například vzhledem k problematickosti výkonu konfrontací.¹⁷⁸

Velkou ranou se v této neutěšené situaci stal v roce 1932 požár jednoho z domů v sousedství radnice, který se rozšířil také na soudní budovu. Za oběť mu padla sice pouze věžička, ale během hašení došlo k poškození soudních místnosti

dozorce, kteří další útěk zmařili. *Ani v krajské residenci se Šajcovi nelíbí*, PzP, 4. června 1932, roč. 46, č. 23, s. 2.

¹⁷⁸ SOkA RK, fond AM RK, kart. č. 121, i. č. 638, sign. 10/1, Okresní soud v Rychnově nad Kněžnou 1850-1934, Technická zpráva 31. ledna 1931, Koncept presidia Krajského soudu v Hradci Králové z 5. března 1931.

obrácených do náměstí.¹⁷⁹ Pro představitele této instituce to znamenalo další impulz v úsilí o získání jiných prostor. Využít v této souvislosti chtěli, ve městě momentálně realizovanou, stavbu nové budovy okresního úřadu. Snahy o umístění v novostavbě okresního úřadu anebo v jeho bývalých úřadovnách však byly i přesto posouzeny negativně, ač se čím dál zřetelněji jevila potřeba stavby nové budovy. Její nutnost se představitelé soudu snažili dokládat dobovými snahami o rušení menších soudních okresů a jejich spojováním s jinými. V případě Rychnova nad Kněžnou hrozil nárůst agendy připojením obvodu soudu v Rokytnici v Orlických horách, případně jeho zrušení a připojení k soudu v Kostelci nad Orlicí.¹⁸⁰

V následujících letech proto probíhaly četné intervence zástupců obce na nejrůznějších příslušných místech ve snaze pro Rychnov nad Kněžnou opatřit novou účelnou budovu soudu a věznice, které však troskotaly na tom, kdo a do jaké míry ponese finanční náklady se stavbou spojené.

Stavba na místě získaném zbouráním radnice nepřipadala v úvahu vzhledem k jejímu významu pro vzhled náměstí a k ochraně, kterou na tuto budovu vztáhl památkový úřad. Zástupci obce ale navrhovali také několik dalších míst. Vcelku přijatelně se jevil pozemek, na němž stál městský sirotčinec s přilehlou zahradou. Staveniště naproti nemocnici a obecní pozemky za chlapeckou školou byly naopak považovány za nevhodné pro jejich odlehlost od centra, druhý ze jmenovaných také pro absenci vodovodu a kanalizace, které v těchto místech ještě nebyly zřízeny. Jako nejvhodnější řešení se jevil vyvýšený pozemek na křižovatce okresních silnic z Rychnova nad Kněžnou do Orlických hor a z Rychnova nad Kněžnou do Dobrušky, vzdálený asi sto metrů od Starého i Poláčkova náměstí. Na tomto místě stála sešlá obytná budova čp. 93 – tzv. Kacmburk a v její blízkosti pekárna s prodejnou dělnického konzumu.¹⁸¹ Věci postoupily dále v roce 1936, kdy město Rychnov nad Kněžnou posledně jmenované místo od Ústředního konzumu Hradec Králové za 165 000 Kčs zakoupilo.¹⁸² Již v této době ale zástupci obce věděli, že k zahájení přípravných prací nedojde dříve než na podzim roku 1937.¹⁸³ Z toho důvodu nabídli v červenci dům čp. 93 Zemskému četnickému velitelství v Praze k ubytování školy pro četníky.¹⁸⁴ Nakonec jej však na rok (do té doby měla být dostavěna kasárna) poskytli pro přechodné ubytování vojska.¹⁸⁵ Počátkem března 1938 došlo k zadání stavby s nákladem 1 500 000 Kč firmě Ing. Oto Hányš. Do května byl zbořen dům čp. 93¹⁸⁶

¹⁷⁹ Tamtéž, Protokol 8. dubna 1932.

¹⁸⁰ Tamtéž, přípis Okresního soudu Rychnov nad Kněžnou 13. prosince 1930.

¹⁸¹ Tamtéž, kart. č. 107, i. č. 443, sign. 3/28, Stavba budovy okresního soudu 1928-1940, Protokol 22. prosince 1933.

¹⁸² Tamtéž, dopis ministerstvu veřejných prací z 1. srpna 1936.

¹⁸³ Tamtéž, dopis ministerstvu spravedlnosti z 3. září 1936.

¹⁸⁴ Tamtéž, kart. č. 121, i. č. 641, sign. 10/3, četnictvo 1853-1938, dopis Četnickému velitelství v Rychnově nad Kněžnou z 8. července 1936.

¹⁸⁵ Tamtéž, kart. č. 107, i. č. 443, sign. 3/28, stavba budovy okresního soudu 1928-1940, dopis ministerstvu spravedlnosti z 3. září 1936.

¹⁸⁶ Tamtéž, kn. č. 208, i. č. 858, Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1836-1940, s. 770.

a během roku 1939 již novostavba soudu a věznice stála. Stěhování do nových prostor pak probíhalo ve dnech 14. až 16. prosince.¹⁸⁷

*Novostavba okresního soudu s věznicí krátce před dokončením
(foto: J. Krám, Průvodce Rychnovem nad Kněžnou)*

Jednalo se v podstatě o obdélníkovou dvoupatrovou budovu vyvýšenou nad okolní terén tím, že stojí na kamenné terase. V zadní části z ní vybíhá křídlo ve tvaru nedokončeného písmene J, které však již stojí na okolním terénu. Hlavní vchod je umístěn v přední části a vchází se jím do suterénu objektu, odkud se bylo možné po schodech dostat do horních dvou pater budovy. Přední část zabíraly úřadovny soudu, jako věznice sloužilo dozadu vybíhající křídlo, jehož první patro tvořilo šest samovazeb (pět o půdorysu 4,5 x 2,2 m, poslední pak kvůli zakřivení objektu o něco menší) a čtyři společné cely (tři 5,4 x 2,55 až 3,5 m, poslední opět kvůli půdorysu budovy o něco menší, a sice 5,4 x 2,8 m).¹⁸⁸

Poválečná retribuce se ve věznici okresního soudu začala projevovat od samého rána 9. května 1945. Příslušníci četnictva v této době započali se zatýkáním a následným dodáváním zdejších příslušníků NSDAP, SA, zrádců a kolaborantů do zajišťovací vazby.¹⁸⁹ V té se tak postupně ocitl také Němci dosazený okresní hejtman Dr. Krzepinski nebo okresní lékař MUDr. Rudolf Pozníček. V noci na 11. května se z obavy před poválečným stíháním zastřelil vězeňský dozorce František Pischel a téže noci si Němec Hoffman v cele nařízl žíly, jeho zranění se však řadilo do kategorie lehkých.¹⁹⁰

Zajištěných bylo užíváno pro veřejné práce, přičemž opakovaně došlo k napadení takto pracujících. 12. května například výše zmíněného MUDr. Pozníčka

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 924.

¹⁸⁸ Tamtéž, kart. č. 107, i. č. 443, sign. 3/28, stavba budovy okresního soudu 1928-1940, plány.

¹⁸⁹ Tamtéž, f. Městský národní výbor Rychnov nad Kněžnou (dále MěNV RK), kn. č. 1, i. č. 1, Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1940-1950, s. 153.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 160.

během zametání ulic jedna z přihlížejících žen polila konví vody.¹⁹¹ 19. května se do zdejší vazby dostal také vůdce werwolfů v Orlických horách Lötzel a následujícího dne se tak ve věznici nalézalo celkem 41 osob.¹⁹² Jejich počet i nadále stoupal a na počátku června již činil 44. Rychnovskem v této době zacloumala také aféra, která se ve zdejší věznici udála. 21. června ráno byl jeden ze zadržených nalezen ve své cele mrtvý. Podle přivolaného lékaře se příčinou úmrtí stal infarkt, veřejnost však okamžitě začala spekulovat o úmrtí násilném.¹⁹³ To se počátkem srpna, po exhumaci zemřelého, také potvrdilo a okamžitě došlo k zahájení trestního řízení proti neznámému pachateli vraždy.¹⁹⁴ Za zavinění Novákovy smrti byli nakonec 15. října 1947 odsouzeni bývalý předseda Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou František Zahradník a dozorce vězňů okresního soudu Václav Herbrych.¹⁹⁵ Celá aféra se však uzavřela až v červnu 1949. V polovině měsíce v Kunštátě v Čechách (dnes součást Orlického Záhoří) zastřelil bývalý dozorce Herbrych své tříměsíční dítě a poté sebe. V téže době pak Nejvyšší soud vyhověl odvolání Františka Zahradníka a vynesení rozsudek zrušil. Po novém přelíčení byl Zahradník osvobozen.¹⁹⁶

Rok 1948 přinesl nové zákonné úpravy soudnictví, které, s platností od 1. února 1949, vedly k jeho zlidovění, čímž se však zároveň dostáváme mimo časový rámec vymezený pro tuto studii.

Použité prameny a literatura

Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou:

- f. Archiv města Rychnov nad Kněžnou, kart. č. 107, 121, kn. č. 208.
- f. Městský národní výbor Rychnov nad Kněžnou, kn. č. 1

Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

Josef KRÁM, *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou*, elektronická edice na DVD, Rychnov nad Kněžnou 8. 5. 2012

Karel SCHELLE – Ilona SCHELLEOVÁ, *Gerichtbarkeit in der Tschechischen Republik (Geschichte, Gegenwart und Perspektiven)*, München 2009.

Zdeněk TOMÁŠ – Zdeněk VYSKOČIL, *Okresní soud Rychnov nad Kněžnou (1832) 1850-1949 (1969)*, Inventář, 1991.

Posel z Podhoří, roč. 1902, 1903, 1932.

Zákonník zemský a Věstník vládní korunní země České, roč. I., Praha 1849.

Zákonník zemský království Českého, Ročník 1869, Praha 1869.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 162.

¹⁹² Tamtéž, s. 169.

¹⁹³ Tamtéž, s. 201.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 203.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 269.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 307.

PLÁNY NA VYUŽITÍ BÝVALÉ VĚZNICE V UHERSKÉM HRADIŠTI

Ondřej Hladík

Ač by se mohlo zdát, že historie věznic je v podstatě monotematickým přehledem informací o jejich vzniku, zahájení provozu či maximálním počtu odsouzených, kteří se do jejich prostor vešli, skutečnost je v mnoha případech zcela jiná. Ze současných stále funkčních areálů má bezpochyby nejbohatší minulost původně biskupský hrad na Mírově společně s valdickou kartouzou založenou Albrechtem z Valdštejna, ale nejen tyto asi nejznámější vězeňské ústavy si zaslouží pozornost. Za velmi zajímavé lze považovat například i osudy bývalé okresní soudní věznice v Lokti, jež se nacházela v prostorách známého západočeského hradu, kde současně existovalo i městské muzeum.¹⁹⁷ Existuje však ještě jedna specifická skupina, do níž patří věznice, vznikající po soudních reformách v polovině 19. století jako novostavby určené přímo k tomu, aby si v nich delikventi odpykali soudem vyměřený trest, ale z různých důvodů během století následujícího přestaly tento účel plnit.

Do uvedené kategorie patří i bývalá krajská soudní věznice v Uherském Hradišti, stojící ve středu zájmu tohoto odborného setkání. Je tedy zřejmé, že v jejím případě nelze hovořit o pestré minulosti sahající až do středověku nebo raného novověku, jedná se o historii daleko kratší, ale přesto zahrnující mnoho zásadních témat. Na jejím pomyslném konci pak stojí kapitola, která z dnešního pohledu nekončí příliš pozitivně – chátráním pustnoucích objektů.¹⁹⁸ K tomu však nedošlo přímo v důsledku odchodu posledních odsouzených, bez jejichž přítomnosti by celý areál pozbyl smyslu existence, vede k němu cesta přesahující pět desetiletí, během nichž proběhlo několik pokusů o nalezení nového a smysluplného způsobu využití. Právě tyto události si klade za úkol přiblížit předkládaný příspěvek.

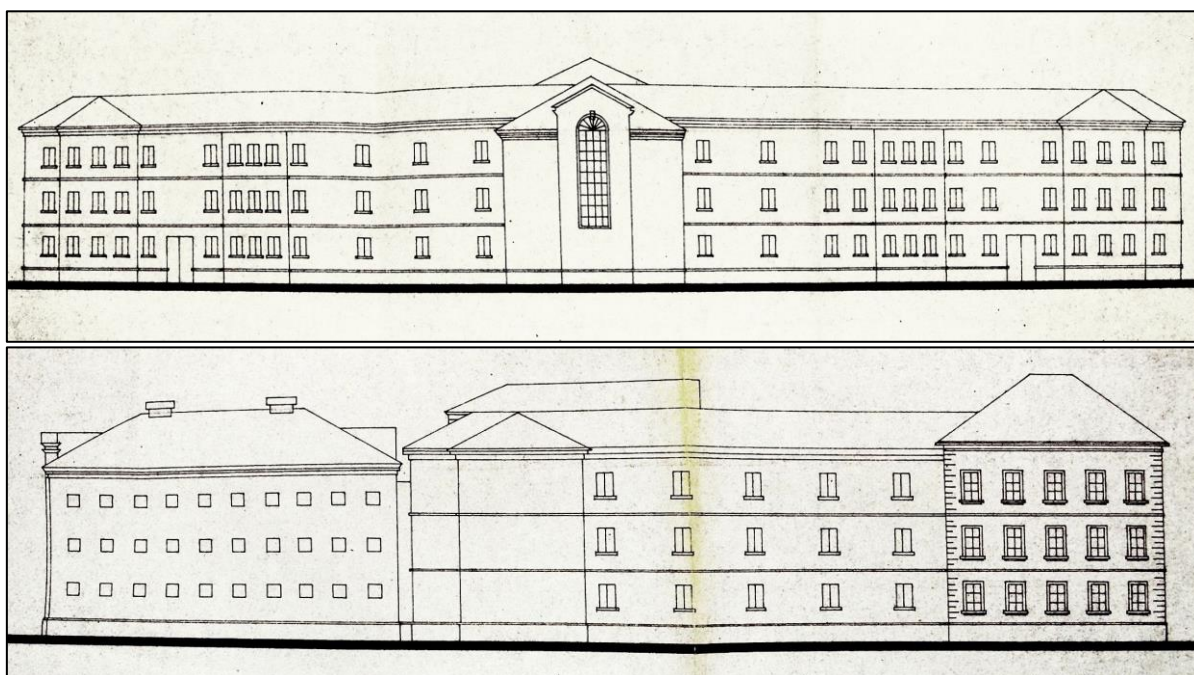
Před vlastní analýzou plánů na využití celého komplexu ale nejprve několik slov ke zrušení věznice. Došlo k němu v roce 1960 na základě reformy veřejné správy, která tehdy proběhla. Ta vycházela ze zákona č. 36/1960 Sb., o územním členění státu. Byl tak mimo jiné zrušen i Gotwaldovský kraj a většina jeho dosavadního území připadla nově zřízenému kraji jihomoravskému se správním centrem v Brně. Navazující uzákoněné nařízení ministra spravedlnosti stejným způsobem reorganizovalo justiční správu, takže dosavadní krajské soudy přesídlily do sídel nových krajských národních výborů (KNV).¹⁹⁹ Uvedená změna samozřejmě postihla i soud s věznicí v Uherském Hradišti, jež proto ukončily činnost.

¹⁹⁷ K historii loketské věznice blíže: Ondřej HLADÍK, *Loketská věznice, středověký hrad ve službách justice*. Historická penologie 3/2011, s. 1-14.

¹⁹⁸ Stejně bezútešně působí například i chátrající krajská soudní věznice v Mladé Boleslavi, která je rovněž součástí jen zčásti využívaného rozsáhlejšího justičního komplexu.

¹⁹⁹ Zák. č. 41/1960 Sb. o sídlech a obvodech lidových soudů a sídlech o obvodech krajských soudů k tomu v § 1 uvádí následující: „...sídla a obvody krajských soudů se shodují se sídly krajských národních výborů stanovenými podle zákona ze dne 9. dubna 1960 č. 36 Sb. o územním členění státu.“

Takzvaný justiční palác ale nezůstal nevyužit. V budově bývalého krajského soudu sídlil okresní soud, okresní prokuratura a státní notářství. Ve věznicí pak mělo kanceláře Okresní oddělení Sboru národní bezpečnosti (SNB), které zabíraly 29 místností o celkové rozloze 822 m². Další prostory areálu sloužily jako skladiště pro potřeby Vnitřní stráže ministerstva vnitra (celkem 114 místností, 2075 m²), ale záhy byly shledány k tomuto účelu jako nevhodné, protože podlahy neměly potřebnou nosnost a charakter stavby neumožňoval využití potřebné mechanizace, takže přemisťování materiálu „...vyžaduje pouze ruční přepravu a v současné době (v roce 1964 – pozn. autora) je objekt vnitřní stráží uvolněn.“²⁰⁰ Rovněž tak vězeňská správa areál zcela neopustila a využívala jeho část jako sklad intendantního materiálu,²⁰¹ a to přes výše uvedené postoje Vnitřní stráže MV.

Věznice na plánu z počátku 80. l. 20. st. (foto: SOkA Uherské Hradiště, f. ONV Uherské Hradiště)

Okresní výbor KSČ (OV KSČ) v Uherském Hradišti se ale v první polovině 60. let zabýval nevhodným umístěním střední umělecko-průmyslové školy (SÚPŠ). Tento problém měla původně vyřešit novostavba v Gottwaldově, s jejíž realizací se počítalo v roce 1962, ale investiční záměr ve výši 7 milionů korun nakonec znemožnil dostatek finančních prostředků s tím, že „nadřízené orgány“ nedávaly do budoucna naději na zabezpečení dostatečného krytí nákladů spojených se zahájením prací.

Žáci proto ještě v roce 1964 studovali na šesti vzájemně dosti vzdálených místech, navíc v nevyhovujících prostorách. Největší část sídlila v druhém poschodí okresního národního výboru (ONV), které však nesplňovalo všechny požadavky

²⁰⁰ Státní okresní archiv Uherské Hradiště (SOkA Uherské Hradiště), f. ONV Uherské Hradiště, inv. č. 1153, kart. 2087, návrh na využití objektu věznice a soudu z 19. 3. 1964.

²⁰¹ *Sám voják v poli*, Bezpečnost, č. 4, roč. 29/1975, s. 6.

z hlediska statiky: „Při provozu strojů zde umístěných vznikají na objektu neustálé škody (opadávání omítek, praskání objektu, praskání okenních tabulí atd.).“²⁰² Obory stolařství, kamenictví, sochařství, keramika a chlapecký internát měl své sídlo v takzvané „Franklovce“, která původně patřila lihovarníkovi Frankolovi. Zájemci o dekorální malbu chodili do objektu nazývaného „pod radnicí“. Ten však místní funkcionáři zhodnotili tak, že je vhodný pouze jako skladový areál. Kamenosochařská dílna na tom nebyla o mnoho lépe, protože pro své potřeby mohla využívat jednu místnost v garážích v Rostislavově ulici. Dívčí internát se nacházel ve vile malíře Stanislava Lolka z roku 1931 a školní kuchyně s jídelnou zabírala Měšťanskou besedu. Nemůže proto překvapit, že místní funkcionáři obrátili pozornost k rozsáhlému komplexu soudu a věznice.

Jejich kroky nacházely oporu v postojích a požadavcích nejvyšších vládních a stranických míst. Již v roce 1959 byl přijat zákon č. 52/1959 Sb., o osvětové činnosti, podle něž veškeré kroky spojené s plánováním propagandistických aktivit, včetně budování „osvětových zařízení“ spadaly do pravomocí (a povinností) národních výborů.²⁰³ Ještě před přijetím této právní normy vystoupil ministr školství František Kahuda v Národním shromáždění s projevem k předkládané osnově uvedeného zákona, kde mimo jiné prohlásil: „*To hlavní spočívá v nutnosti zajistit jednotu politického a kulturního života. V tomto ohledu přísluší významná úloha národním výborům, které podle ústavního zákona o řízení hospodářské a kulturní výstavby odpovídají za úsek osvěty v celé šíři.*“²⁰⁴ Při výkladu o nutnosti jeho přijetí se rovněž zaštiťoval směrnicemi přijatými na XI. sjezdu KSČ, dílčími usnesení Ústředního výboru KSČ (ÚV KSČ) a závěry ze Sjezdu socialistické kultury. Tato skutečnost představovala pro prosazení plánů na další využití věznice významnou podporu, obzvláště když ji doposud spravovaly orgány ministerstva vnitra. Umístění střední školy sice přímo nesouviselo s osvětou, ale zároveň se počítalo se zřízením domu pionýrů v jednom z uvolněných domů, a ten již přímo konvenoval se záměry komunistického vedení.²⁰⁵

Přímou oporu v jednání představovalo pro OV KSČ Uherské Hradiště usnesení vlády č. 948 z 13. listopadu 1959, nařizující využít budovy uvolněné v důsledku územní reorganizace především k pokrytí požadavků školství, kultury a zdravotnictví. Právě na jeho základě sestavila komise obrany uvedeného úřadu informační dopis, který v březnu 1964 zaslala společně s návrhem na využití věznice ministrům vnitra a školství. Současně ho autoři adresovali také XI. oddělení ÚV KSČ v Praze. Tomu však předcházelo předběžné projednání plánu na Krajském výboru KSČ a KNV v Brně. V uvedené písemnosti bylo přímo uvedeno: „...považujeme jejich dnešní využití za nedostatečné a v rozporu s intencemi vládního

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Zák. č. 52/1959 Sb. o osvětové činnosti, § 8, odst. 1 a 2.

²⁰⁴ Digitální repozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Národní shromáždění republiky Československé, stenoprotokol 33. schůze z 9. 7. 1959 [online], Html. ed., [citováno 9. 3. 2013], <http://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033028.htm>

²⁰⁵ Zák. č. 52/1959 Sb. o osvětové činnosti, § 8, odst. 2.

usnesení...“.²⁰⁶ Oprávněnost plánovaných kroků dokument dokládá účastí blíže nespecifikovaného „...úzkého kruhu vybraných odborníků...“, kteří se usnesli na následujícím: „Po prozkoumání a celkovém posouzení objektů soudu a věznice mohla by být vzniklá situace uspokojivě řešena vhodnějším mírovým využitím těchto objektů po provedení nutných úprav.“²⁰⁷

Současně proběhla přípravná jednání s představiteli okresního soudu, prokuratury a notářství. Jejich výsledek byl rovněž příznivý, protože všichni souhlasili s přestěhováním těchto úřadů do druhého poschodí ONV s podmínkou, že v suterénu jim bude vyhrazeno 11 místností pro uložení pozemkových knih, archiv a spisovnu.²⁰⁸

Po uzavření zmíněné dohody mohla začít vlastní realizace projektu. Ten měl mít pozitivní dopad především na provoz SÚPŠ, která by tak získala rozlehlý areál, do nějž mohla přemístit, jak všechny studijní obory, tak i internáty a jídelnu. Zároveň se počítalo s využitím uvolněné „Franklovky“ ke zřízení výše zmíněného domu pionýrů, který tehdy v Uherském Hradišti chyběl, což údajně přinášelo neustálou kritiku z vyšších míst, protože jiné okresy již tímto zařízením disponovaly. Jen připomeňme ustanovení osvětového zákona z roku 1959 a bude zřejmé, že v roce 1964 se tato situace stala snadným způsobem, jak vystupovat proti funkcionářům na všech úrovních správy města i okresu. Nelze se proto divit snahám o urychlené vyřešení nastíněného problému. Rovněž tak koncentrace řady důležitých úřadů v budově ONV hodnotil popsany návrh jako krok přínosný pro většinu obyvatel z hlediska zjednodušení vyřizování jejich záležitostí. Jestli to tak nakonec opravdu dopadlo, analyzované prameny neuvádějí.

Zároveň se však objevilo i několik problémů. Za nejzávažnější bylo považováno dočasné soužití školského zařízení s bezpečnostními orgány, což s sebou neslo jak nutnost organizačního vyřešení dostatečného oddělení obou institucí, tak i nutnost projednání veškerých stavebních úprav s ministerstvem vnitra, aby změny nenarušily možnost využití areálu podle stanovisek plánu mimořádných opatření. Zároveň panovaly obavy z přílišného zpřístupnění areálu bývalé věznice veřejnosti, což se z dnešního hlediska může jevit jako v podstatě nepochopitelný argument. V polovině 60. let ale panovaly poněkud odlišné poměry, takže se vše mělo řešit regulací volného vstupu stálou vrátnicí, trvalým denním i nočním dozorem v internátech a omezením návštěv jen do přijímacích místností v budově bývalého soudu. Studenty tak v bývalé věznici čekal velmi přísný režim.²⁰⁹

K realizaci analyzovaného plánu nakonec v polovině 60. let došlo jen z části. Snad právě kvůli popsáním komplikacím získala SÚPŠ jen bývalou soudní budovu a objekt věznice se nedočkal žádných významnějších změn. Ty přinesl až plán tehdejší Správy Sboru nápravné výchovy ČSR na zrušení dosavadního skladu

²⁰⁶ SOKA Uherské Hradiště, citovaný pramen.

²⁰⁷ Tamtéž, návrh na využití objektu věznice a soudu z 19. 3. 1964; informační dopis z 23. 3. 1964.

²⁰⁸ Tamtéž, rozpočet úpravy objektu ONV pro potřeby okresního soudu, prokuratury a notářství z 19. 3. 1964.

²⁰⁹ Tamtéž, návrh na využití objektu věznice a soudu z 19. 3. 1964.

v prostorách, které byly roku 1972 shledány jako nevyhovující. Jednalo se tedy spíše o negativní zásah do existence objektu, jehož budoucí využití začalo být více či méně nejisté. K realizaci plánu na vybudování nových prostor ve Skutči ale vedla ještě dlouhá cesta, takže Ústřední sklad SNV fungoval v Uherském Hradišti až července roku 1978.²¹⁰

Dalšího zásadnějšího plánu zabývajícího se osudy věznice se obyvatelé Uherského Hradiště dočkali za necelé dva roky. Stalo se tak v únoru 1980, kdy byly plánovány rozsáhlejší úpravy centra města. Vznikla proto „Konečná studie urbanistického centra Uherského Hradiště“ zpracovaná Státním ústavem obchodu v Brně. Z ní posléze vycházel návrh na zřízení Domu služeb právě z objektu bývalé věznice zpracovaný plánovacím odborem Městského národního výboru. Posouzením vhodnosti projektu a jeho dalším rozpracováním se zabýval Stavoprojekt Gottwaldov, konkrétně pak kolektiv vedený akademickým architektem Janem Palackým, který je známý mimo jiné i rekonstrukcí Maměnky na Pustevnách. Vznikla tak rozsáhlá zpráva analyzující vhodnost celého objektu k nastíněnému využití. Ta se také stala zásadním pramenem pro následující pokus o přiblížení toho, jak se měl celý komplex proměnit.²¹¹

Základním předpokladem ozřejmujícím nutnost změny dosavadního stavu se stalo tvrzení, které vycházelo právě ze zmíněných plánů na proměnu centra města: „Objekt tvoří svým rozsahem významnou urbanistickou součást středu města, jeho dnešní využití jako sklady neodpovídá potřebám budoucího obchodního centra.“²¹² Naproti tomu ale tato poloha, umocněná navíc blízkostí autobusového nádraží, představovala sama o sobě významný argument přímo podporující navrhovaný stavební záměr. Rovněž tak z hlediska statiky byly všechny důležité konstrukční prvky shledány ve vyhovujícím stavu a drobné trhliny v cihlovém zdivu nepředstavovaly závažnější problém.

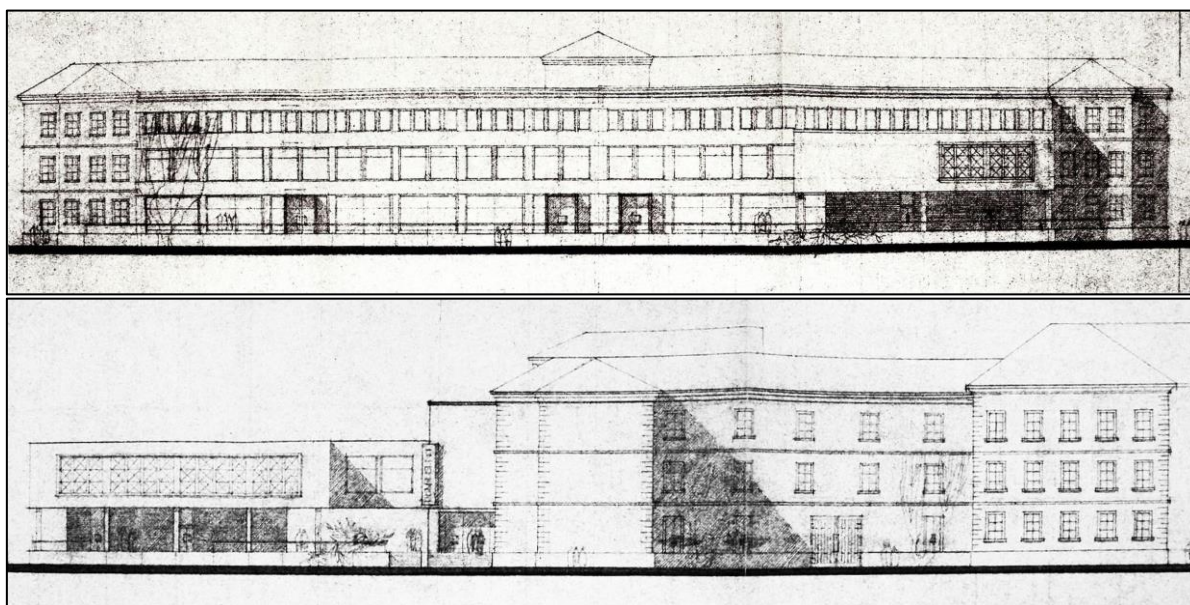
Uvedené celková zchovalost věznice a dobrá situace z hlediska statiky dovolovala vypracování dvou variant řešení budoucího vzhledu a vnitřního využití, které byly pragmaticky označeny písmeny „A“ a „B“. Nejprve tedy k první z nich. Ta předpokládala, že areál zůstane bez větších demoličních zásahů s výjimkou objektu nazývaného „Samotky“, což se ovšem týkalo i druhé možnosti rekonstrukce. Hlavní vstup směřoval západně k plánovanému obchodnímu centru, kde se rovněž měly nacházet zastávky MHD. Zásadní změna vzhledu by se dotkla pouze severního průčelí přistavením nového objektu a zřízením odpočinkové areálu se zelení a vodní plochou. Východní křídlo pak čekaly úpravy z hlediska uspořádání interiérů kvůli umístění nutného strojního vybavení. Počítalo se rovněž s výstavbou samostatně stojící jídelny spojené s vlastním komplexem zastřešeným můstkem v prvním patře. Chybět samozřejmě nesměly ani zásobovací výtahy.

²¹⁰ Vasil PURDEŠ, *Skuteč*, Zpravodaj SNV ČSR, říjen 1978, s. 28-29.

²¹¹ SOkA Uherské Hradiště, f. ONV Uherské Hradiště, inv. č. 795, kart. 1186, posouzení využití budovy bývalé věznice jako Domu služeb z března 1981.

²¹² Tamtéž.

Velkoryse projektované vnitřní uspořádání budovy mělo přinést komplexní řešení služeb pro široké okolí. Na co se tedy obyvatelé města mohli těšit? V přízemí by při realizaci rekonstrukce objektu byla chemická čistírna, prádelna, čištění koberců, rámování, dále pak malířské a natěračské dílny. První patro slibovalo oděvy, kožešnictví, šití příkrývek, provaznictví, opravu deštníků, knihařské služby, elektroprodejnu, cyklistické potřeby a kino. Druhé patro pak bylo vyhrazeno administrativě pro celý okres, archivu, telefonní ústředně a zasedací místnosti.

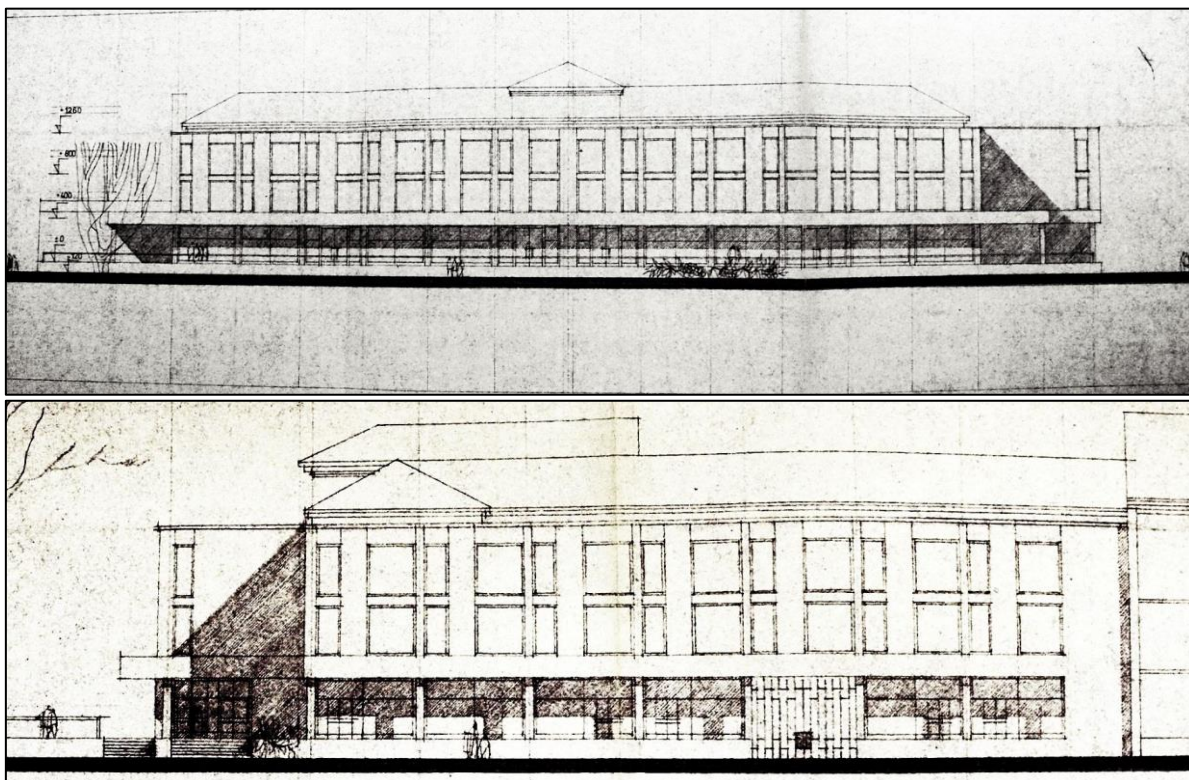

Plánovaný vzhled po rekonstrukci – varianta A (foto: SOKA Uherské Hradiště, f. ONV Uherské Hradiště)

Samostatně stojící objekt v Soudní ulici, který tehdy sloužil jako školní družina, měl být doplňujícím zázemím areálu, zahrnujícím energocentrálu společně s dalšími kanceláři a lékařským střediskem. Se zmíněnou nově postavenou budovou jídelny bylo počítáno v blízkosti autobusového nádraží. Prostor plánovaný pro 100 lidí s kapacitou 500 obědů, který by doplňovalo ještě kadeřnictví v prvním patře, by pravděpodobně patřil k nejvytíženějším a uvedená poloha se proto jevila jako nejvhodnější.

Naproti tomu varianta „B“ zahrnovala výrazné stavební zásahy do vzhledu objektu. Počítala totiž s novou zástavbou na severní a západní straně areálu, jejíž součástí by byla i demolice přesahujících křídel východního a západního průčelí, společně se samostatným objektem stojícím směrem k náměstí Palackého. Vnitřní uspořádání hlavní budovy a novostavby jídelny by se pak nelišilo od první popsané možnosti rekonstrukce. Jak je vidět, oba návrhy představovaly snahy o smysluplné využití postupně chátrajícího areálu, které by mohly přinést užitek obyvatelům města i širokého okolí. Z dostupných archiválií však nevyplývá, proč k realizaci nakonec nedošlo, protože se lze jen domnívat, že hlavním důvodem se stal nedostatek

finančních prostředků hlavního investora, jímž se měl stát ONV v Uherském Hradišti.²¹³

Plánovaný vzhled po rekonstrukci – varianta B (foto: SOKA Uherské Hradiště, f. ONV Uherské Hradiště)

Jednání, k nimž došlo v roce 1981, tedy nakonec nepřinesla žádný zásadní výsledek. Zanedlouho se však objevila další možnost, jak bývalý vězeňský areál využít ve prospěch široké veřejnosti. V polovině 80. let 20. st. se dalším zájemcem o objekt stal Okresní ústav národního zdraví v Uherském Hradišti. Účel, jemuž by v budoucnu sloužil, je tak zřejmý, měla v něm být zřízena rozsáhlá nemocnice. Posouzení vhodnosti budovy a jejího stavu opět připadlo výše jmenovanému akademickému architektovi J. Palackému. Podle jeho slov celý komplex splňoval všechna potřebná kritéria, mezi něž patřil ještě stále přetrvávající dobrý technický stav, dostatečně pevné zdi a stropy vyhovující umístění potřebného lékařského vybavení a v neposlední řadě i příznivá poloha v blízkosti autobusového nádraží, což zvyšovalo komfort dopravy pacientů.²¹⁴ Avšak ani tento plán nakonec nebyl uveden v život. Jisté ale je, že namísto plánovaného zdravotnického zařízení sloužil v druhé polovině 80. let 20. století jako dočasný depot části fondů okresního archivu, pro jehož účely v té době rekonstruovali bývalý františkánský klášter.²¹⁵

Mimo vymezený tematický okruh se již nacházejí události navazující po roce 1989. Budou proto na závěr zmíněny jen okrajově. Tehdy došlo v rámci přípravy

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ Rozhovor s akad. arch. Janem Palackým uskutečněný autorem dne 26. 3. 2013.

²¹⁵ Jiří ČOUPEK, *50. let Státního okresního archivu v Uherském Hradišti*, Uherské Hradiště 1997. s. 29-30.

nové koncepce českého vězeňství ke snaze o znovuzřízení ústavu sloužícího jako vazební věznice. Avšak po rozsáhlých jednáních nebyl tento úmysl realizován, což může být z dnešního hlediska nahlíženo dvěma způsoby. Jednak se nabízí úvaha směřující k tomu, že pokud se budova proslulá týráním uvězněných, znovu neproměnila ve veřejnosti uzavřený areál, může v současnosti sloužit jako pietní prostor věnovaný uctění památky obětí obou totalit. Za druhé ale nelze opomenout to, že v případě opětovného využití ke svému původnímu účelu by pravděpodobně skýtala řadu pracovních příležitostí pro přílehlý region, což dnes nelze zcela opomíjet.

Použité prameny a literatura

Státní okresní archiv Uherské Hradiště, f. ONV Uherské Hradiště:

- inv. č. 1153, kart. 2087.
- inv. č. 795, kart. 1186.

Rozhovor s akad. arch. Janem Palackým, 26. 3. 2013.

Digitální repozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Národní shromáždění republiky Československé, stenoprotokol 33. schůze z 9. 7. 1959 [online], Html. ed., <http://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033028.htm>

Jiří ČOUPEK, *50. let Státního okresního archivu v Uherském Hradišti*. Uherské Hradiště 1997.

Vasil PURDEŠ, *Skuteč*, Zpravodaj SNV ČSR, říjen 1978.

Sám voják v poli, Bezpečnost, č. 4, roč. 29/1975.

Zák. č. 41/1960 Sb. o sídlech a obvodech lidových soudů a sídlech o obvodech krajských soudů.

Zák. č. 52/1959 Sb. o osvětové činnosti.

Obsah

Ondřej HLADÍK, Útěky z věznice okresního soudu v Jeseníku v letech 1945-1948	1
Alena MAREŠOVÁ, Co se lze dozvědět z materiálů o kriminalitě od dob konce Rakousko-Uherska, za období I. světové války a I. republiky	21
Ondřej HLADÍK, Vznik VŠ SNB a katedra penologie v 80. letech 20. století	44
Lukáš MAZÚCH, Věznice okresního soudu v Rychnově nad Kněžnou 1850-1948 a její předchůdci	65
Ondřej HLADÍK, Plány na využití bývalé věznice v Uherském Hradišti	72

Dosud vyšlá čísla časopisu jsou k dispozici na internetových stránkách:

<http://www.ivvs.cz/?m=6&s=7&typ=sub>
<http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/ke-stazeni-112/historicka-penologie-1224/>

KABINET DOKUMENTACE A HISTORIE VS ČR

Soudní 1672/1a, P.O.Box 3, 140 67 Praha 4

Redaktor: PhDr. Ondřej Hladík

Telefon: +420 244 024 711

Fax: +420 244 024 713

E-mail: historicka.penologie@seznam.cz